

VÝVOJ TRESTU A TRESTÁNÍ SE ZŘEATELEM NA PENITENCIÁRNÍ PRAXI

Bc. Tomáš Nikodým

Diplomová práce
2015

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií
Institut mezioborových studií
akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Tomáš Nikodým**
Osobní číslo: **H138241**
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**
Forma studia: **kombinovaná**

Téma práce: **Vývoj trestu a trestání se zřetelem na penitenciární praxi**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v SR UTB ve Zlíně č. 7/2014, včetně příloh, případně podle dalších materiálů. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenského výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím diplomové práce. S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena:

- historie odměn a trestů;
- mravní výchova;
- efektivita odměn a trestů;
- kázeňské řízení.

Součástí práce bude sociologický výzkum, který se zabývá problematikou efektivností kázeňského řízení v penitenciální praxi.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, v platném znění

Zákon č.169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, v platném znění

Zákon č.555/1992 Sb. o vězeňské službě a justiční stráži, v platném znění

Beccaria, C. O zločinech a trestech. přeložil a doplnil Sládeček, Praha: (s. n.), 1893.

Časopis vězeňství

Mezník, J.,V. Kalvodová a J. Kuchta., Základy penologie. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity, 1995. ISBN 80-210-1248

Muhlpachr, Pavel. Sociální patologie. Brno: Masarykova univerzita, 2002. ISBN 80-210-2511-5.

Sochůrek, Jan. Vybrané kapitoly ze sociální patologie. 2.vyd. Liberec: Technická univerzita, 2001. ISBN 80-7083-495-1.

Vedoucí diplomové práce: **doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.**

Institut mezioborových studií

Datum zadání diplomové práce: **4. listopadu 2014**

Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2015**

V Brně dne 4. listopadu 2014

doc. Ing. Anežka Lengálová, Ph.D.
děkanka

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.
ředitel ústavu

Prohlašuji, že

- beru na vědomí, že odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí, že jeden výtisk diplomové práce bude uložen v příruční knihovně Fakulty humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně a jeden výtisk bude uložen u vedoucího práce;
- byl/a jsem seznámen/a s tím, že na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3;
- beru na vědomí, že podle § 60 odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- beru na vědomí, že podle § 60 odst. 2 a 3 autorského zákona mohu užít své dílo – diplomovou práci nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen připouští-li tak licenční smlouva uzavřená mezi mnou a Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně s tím, že vyrovnání případného přiměřeného příspěvku na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše) bude rovněž předmětem této licenční smlouvy;
- beru na vědomí, že pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tedy pouze k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům;
- beru na vědomí, že pokud je výstupem diplomové práce jakýkoliv softwarový produkt, považují se za součást práce rovněž i zdrojové kódy, popř. soubory, ze kterých se projekt skládá. Neodevzdání této součásti může být důvodem k neobhájení práce.

Prohlašuji,

- že jsem na diplomové práci pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.
- že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

V Brně 18.3. 2015

TOMÁŠ NIKOUDÍK

.....
Jméno, příjmení a podpis diplomanta

ABSTRAKT

Abstrakt česky

Diplomová práce je vysoce odborným pojednáním zabývajícím se penologií a penitenciaristikou jako vědou. Základem práce jsou epistemologická východiska (filozofická, historická, a především právní a kriminologická), jež dávají těmto vědám opodstatněnost stát se naukou o vězeňství.

Klíčová slova:

Penologie, penitenciaristika, epistemologická východiska, penitenciární praxe, vězeňství, filozofie, historie, kriminologie.

ABSTRACT

The thesis is a highly professional essay dealing with penology and penitentiary science as a scientific discipline. Epistemological solutions (philosophical, historical and mainly legal and criminological), which justify the efforts of these disciplines to become a science of prison service, are the basis of the thesis.

Key words: penology, penitentiary science, epistemological solutions, penitentiary practice, prison service, philosophy, history, criminology.

PODĚKOVÁNÍ

Především děkuji svému vedoucímu diplomové práce doc. PhDr. Miloslavu Jůzlovi, Ph.D. za odbornou a užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování této práce.

Také bych rád poděkoval svým blízkým a přátelům za nesmírnou trpělivost, čas a ochotu při získávání důležitých informací a materiálů ke studiu.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma **VÝVOJ TRESTU A TRESTÁNÍ SE ZŘE-
TELEM NA PENITENCIÁRNÍ PRAXI** zpracoval samostatně a použil jsem literaturu uvedenou
v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této práce. Elektronická a tištěná verze
závěrečné práce jsou totožné.

OBSAH

Úvod.....	2
1. Vznik penologie a penitenciaristiky.....	5
1.1 Penologie.....	5
1.2 Vývoj penologie.....	7
2. Epistemologická východiska penitenciaristiky.....	16
2.1 Filozofická východiska.....	17
2.2 Historická východiska.....	22
3. Historický vývoj věznění a vězeňství.....	29
3.1 Předkřesťanské období a období středověku.....	29
3.2 Období novověku.....	31
3.3 Habsburská monarchie.....	32
3.4 Zrod československého vězeňství.....	33
3.5 Reforma českého vězeňství po roce 1989.....	35
3.6 Periodizace českého vězeňství.....	38
4. Významné osobnosti vězeňství.....	42
5. Výchovná funkce výkonu trestu.....	47
5.1 Základní účel trestu.....	47
5.2 Výchovná funkce působení odměny a trestu.....	48
5.3 Výchovné působení v penitenciární praxi.....	50
6. Alternativní tresty.....	53
6.1 Pojem alternativního trestu.....	53
6.2 Probační a mediační služba.....	53
6.3 Typy alternativních trestů.....	53
6.4 Pojetí trestu smrti.....	55
7. Humanizace vězeňství.....	58
7.1 Evropská vězeňská pravidla.....	59
8. Zákon o výkonu vazby a trestu odnětí svobody.....	62
8.1 Odměna.....	62
8.2 Kázeňský trest.....	63
8.3 Resocializace v penitenciární praxi.....	65
8.4 Vlastní (standardní) program zacházení.....	67
8.5 Principy penitenciární pedagogiky.....	68
8.6 Tvořivá resocializace.....	73

Závěr	77
Použitá literatura	79
Seznam příloh.....	82

Úvod

Odměna a trest jsou základní metody hodnocení lidského chování v jeho biodromální životní dráze. Z pedagogického hlediska se ujala otázek odměn a trestů obecná pedagogika a teorie výchovy, jejíž podstatou je analýza všech složek výchovy. Ty se navzájem prolínají a podmiňují, a tudíž nelze předem říci, která z nich je nejdůležitější. Významné místo v systému složek výchovy zaujímá výchova mravní. Mravní výchova, jejímž cílem je výchova k mravnímu přesvědčení jedince, se odráží nejen ve všech složkách výchovy, ale i ve všech dalších pedagogických disciplínách. Kromě samotné pedagogiky tedy i v sociální pedagogice, speciální pedagogice a jejích dalších oblastí v linii etopedie, penologie a penitenciaristika, v níž klíčovou roli hraje penitenciární pedagogika.

Účelem odměny a trestu je především primární působení při výchově na členy naší společnosti. Z psychologického hlediska se pak jedná o pozitivní nebo negativní podnět případně jejich souhrn. Jedná se také o situace, které vyvolávají libost či nelibost u vychovávané osoby. Cílem tohoto působení je pak dosáhnout u jedince takového chování, které je ve společnosti přijatelné a žádoucí. Trest by měl znamenat především přerušování nežádoucího chování a zabránění k jeho opakování. Trest však může vyvolat opačnou reakci, vzdor, může vyvolat chování, které je ještě méně žádoucí než před trestem. Totéž platí i v penitenciární pedagogice.

Prevenčí by tedy měly být spravedlivé, včas a na správném místě ukládané tresty, které mohou působit i na ty, kteří se teprve chystají spáchat trestný, či jinak nebezpečný nebo nežádoucí čin. Lidé jsou předem upozorněni na nebezpečnost, zavrženíhodnost i trestnost takového chování nebo jednání. Tresty by měly mít především odstrašující efekt, ale často jde spíše o posilování důvěry veřejnosti v trestní právo tím, že jsou ukládány tresty z hlediska individuální prevence pokud možno adekvátní, spravedlivý a neodvratný. Nezanedbatelná je také otázka pocitu bezpečnosti lidí a jejich právní jistoty

Úkolem trestů, v případě selhání, je pak chránit společnost před pachateli trestných činů a zabránit odsouzeným v páčání další trestné činnosti. Dále vychovávat je k tomu, aby vedli řádný život, aby uměli přijímat pravidla společnosti a řídit se jimi pokud možno po celý život. Samotným výkonem trestu odnětí svobody pak však nesmí být ponížena lidská důstojnost.

Systém trestů tvoří v naší společnosti mimo trestu odnětí svobody také ztráta čestných titulů a vyznamenání, ztráta vojenské hodnosti, zákaz činnosti, propadnutí majetku, propadnutí věci, peněžité trest, vyhoštění, zákaz pobytu nebo dokonce trest výjimečný. Mladistvým lze uložit pouze trest odnětí svobody, sazby se v tomto případě krátí na polovinu, dále propadnutí věci, vyhoštění,

peněžitý trest, je-li výdělečně činný, zákaz činnosti v případě, nebude-li to na překážku v jeho přípravě na budoucí povolání.

Hodně diskutovanou otázkou mezi širokou veřejností je, zda trest odnětí svobody zajistí dostatečnou nápravu pachatele. Jestli je dnešní vězení dostatečně motivující a odstrašující? Zda se nevytvořily v rámci humanizace vězeňství, takové podmínky, které pro mnohé osoby ve výkonu trestu jsou daleko příznivější než „venku“ a zda tedy není pro ně pobyt ve vězení lepší, často pohodlnější a přijatelnější variantou. I já částečně souhlasím s těmito názory. Vězení by mělo mít pro případné budoucí pachatele trestných činů především odstrašující účinek. Na druhou stranu si myslím, že by se mělo u lehčích trestů nebo u prvotrestaných maximálně využívat obecně prospěšných prací, kde může být pachatel prospěšný nejen sobě a společnosti případně věřitelům, ale důležitým aspektem je také menší zátěž státního rozpočtu ve výdajích za své „ubytování“. Co se týče délky trestu, společnost by měla být spolehlivě chráněna od pachatelů závažných trestných činů, tresty by měly být tedy odpovídající. Je chvályhodné, že v posledních letech dochází i k potrestání osob zainteresovaných do korupce, to že se o tom začalo mluvit, poukazovat a trestat. Samostatnou kapitolou je pak zamyšlení nad trestem smrti neboli trestem absolutním. Rozhodnutím, které již nelze vzít nikdy zpátky, nad jeho opodstatněností, efektivitou při prevenci zločinu, možnostech zneužití (především politického), apod. Co člověk, to jiný názor, co kultura, jiné zvyklosti a jiný pohled na trest smrti. Argumentů pro, především těch praktických, které by mohly trest smrti ospravedlnit, je spousta. Oproti tomu však stojí celá řada důvodů, proti trestu smrti, především nelze vyloučit justiční omyl, odsouzení nevinného člověka nevratnost tohoto činu. Jeden z nejosvětenějších lidí, Jan Ámos Komenský se vyjádřil k problematice zla a jeho nápravy ve svém spise „*Všenáprava*“ takto: „Prostředek nápravy je něco, co má schopnost zjednat nápravu. Neužije-li se žádného prostředku nápravného, nic se nenapraví“...“. Mohoucnost nápravného prostředku se dělí na tři složky, tj. ve schopnost za prvé zastavit příčiny poruch, za druhé porušení opět uvést zpět v náležitou formu, za třetí nápravu ustálit.

Neboť: „Neodstraní-li se příčina zla, neodstraní se zlo. Neobnoví-li se pravá forma, není žádná náprava. Jestliže se pevně neustálí, co už je jednou napraveno, porucha se velmi často vrací“.

Neboť: „Přeješ si, aby přestala záplava pustošící tvé pozemky? Ucpí průtrže, vody odved', nebo vysuš, a aby se nevrátily, ohrad' řeku takovým náspem, aby jej vody nestačily ani prolomit ani znovu přetéci. Teprv pak napravíš škody a nebezpečí záplav“ (Uhlík, 2006, str. 109-110).

Cílem diplomové práce je nalézt vazby odměn a trestů na základě hlubšího zkoumání dalších společenských disciplín, na jejichž základě se penitenciaristika jako multidisciplinární věda vytvořila a z jakých východisek vychází. Patří k nim východiska filozofická, historická, pedagogická, právní a kriminologická. Lze uvažovat o východiscích teologických a

psychologický, ta však vzhledem k teoretickému rozsahu práce nejsou uváděna. Jádrem práce je ukázat, jak se odměny, především pak tresty vyvíjely v souladu s rozvojem vědy, pokroku a humanizace. Okrajově jsou zmíněny osobnosti, jež k řešení této problematiky význačnou měrou přispěly. Součástí práce je i historicko-srovnávací přístup k filozofii trestu a trestání od dávné minulosti po současnost, zejména k trestu odnětí svobody. Tento trest již se však nejeví jako ústřední a hlavní (po zrušení trestu smrti ve většině vyspělých zemích světa), neboť v 21. století se stále častěji využívá institut alternativních trestů a úloha probačních a mediačních služeb v souvislosti s tresty alternativními.

Diplomová práce tak chce ukázat, jak se rodila penitenciaristika jako věda a v souvislosti s ní jak se rozvíjela i filozofie trestu odnětí svobody a názory na ni. Výslednicí těchto změn jsou pak právě alternativní tresty, ale ty se vytvářely postupně.

Trest musí vždy zůstat trestem. Avšak od dob Beccariových, kdy do trestních řádů, penologie a penitenciaristiky vstupuje skutečné právo, a nikoliv zůle soudců, se tresty orientují nejen na odplatu a izolování provinivšího se jedince, ale především na jeho nápravu a posléze jeho reintegraci do civilní občanské společnosti postavených na humanizačních zásadách.

1. Vznik penologie a penitenciaristiky

Mezi současnými odborníky na penologii a penitenciaristiku i v současné době panují rozpory, zda užívat ve vztahu k vězenství pojmu penologie nebo penitenciaristika. Proto považujeme za nutné věnovat se v úvodních kapitolách diplomové práce oběma kategoriím a odhalit mezi nimi souvislosti. Mezi významné autory, kteří se zevrubně zabývají uvedenou problematikou, patří český penitenciarista M. Jůzl (1949). Ten zpracoval několik pojmů (především pojmy „penologie“ a „penitenciaristika“) do tisku připravované Encyklopedie českých právních dějin pod vedením význačného českého právníka, docenta JUDr. Karla Schelleho. Proto hesla Penologie, Penitenciaristika včetně Epistemologických východisek jsou z velké části převzata z autorství M. Jůzla.

1.1 Penologie

Penologie je věda o trestech a trestání, nebo také věda o výkonu všech trestů a jejich účincích. V užším smyslu je penologie chápána jako nauka zabývající se reálným výkonem trestů a ochranných opatření, v širším smyslu zahrnuje i oblast alternativních trestů (alternativní sankce), penologické myšlenky, procesy, jevy, vztahy a zákonitosti. Vzhledem k tomu, že trestání lidí, zahrnující v průběhu tisíciletí a existencí lidských společností různé druhy trestů, lze penologii co do její historie přirovnat k filozofii a pedagogice (jedná se tedy o vědy prastaré), i když se obě disciplíny jako vědy vydělují až v 18. a 19. století. Rovněž přístupy společnosti se ve svém vývoji liší v názorech na způsoby a druhy trestání, jakož i názory právníků (a kriminologů). Proto dodnes existují spory, kam, pod jakou disciplínu penologii zařadit (Jůzl, 2012).

Někteří autoři včleňují penologii pod právní vědy, kriminologii; jiní ji považují za součást speciální pedagogiky, případně sociální pedagogiky (příčemž speciální pedagogika je podstatně mladší vědou než penologie) – v linii pedagogických disciplín: pedagogika – sociální pedagogika – speciální pedagogika – etopedie – penologie – penitenciaristika (penitenciární pedagogika), ale zároveň s psychologizujícími prvky forenzní a penitenciární psychologie (jako součást strategie zacházení s odsouzenými jedinci), srov. Raszková, Hoferková, 2013, s. 7).

Pro vyvození závěrů, kam penologie (ale i penitenciaristika) patří, je třeba se opřít o epistemologická východiska penologie jako vědy, jež nám napoví, kam penologie patří a určí její svébytnost (viz termín penitenciaristika). Přikláníme se tedy k názoru, že penologie je dnes již

samostatnou, společenskou a multidisciplinární vědou, s vlastním předmětem zkoumání. Má (dle Průchy, 2006, s. 14) svou teorii, pomocí níž vymezuje, popisuje a objasňuje svůj předmět bádání a systematicky formuluje poznání, k němuž se o předmětu penologie dospělo; má svou výzkumnou činnost, která produkuje detailní poznatky, data, nálezy o různých stránkách, fungování, souvislostech, příčinách a důsledcích penologie, má svou metodologii jako souboru výzkumných metod a ustálených postupů a konvencí, s jejichž pomocí se bádání realizuje a má i informační základnu a organizační infrastrukturu, které umožňují poznatky penologie shromažďovat, rozšiřovat a nabízet k využití (např. časopisy České vězeňství a Historická penologie, četné publikace, monografie, výstupy z konferencí apod.).

Pojem penologie pochází z latinského *poena* = trest a řeckého *logos* = slovo, nauka. Zabývá se výkonem trestu, zkoumá účinnost různých druhů trestu a podmínky výkonu trestu, řeší praktické otázky vězeňství, možnosti alternativních trestů, prevenci, recidivu a podobně.

Penologie je vědou o trestání, o výkonu všech trestů a jejich účincích. Zaměřuje se na ty aspekty problematiky trestních sankcí, které již neřeší právo. Zkoumá vývoj penologických myšlenek, sociálně-psychické procesy, realitu pachatele, a zabývá se i zřizováním institutů a institucí sloužících k uplatnění postihu. Cílem je dosáhnout korektivních změn v jednání pachatelů. Poznatky z penologie se používají pro tvorbu zákonů. V penologii je kladen důraz na individuum – jeho poznání a stanovení individuálního programu, přístupu a zacházení. Zkoumá psychosociální realitu pachatele, metody zacházení s pachateli, efektivitu trestu a jeho metod, systém institucí a jejich funkce, hledání jiných – alternativních sankcí. Základním těžištěm penologie je tak zkoumání otázek souvisejících s výkonem trestu odnětí svobody a jeho účinnosti a účinků na odsouzené (Raszková, Hoferková, 2006). Nicméně mnozí odborníci (penologové a penitenciaristé) se často nemohou shodnout na vymezení vztahu penologie a penitenciaristiky (tak jako se polemizuje o vztahu či podřízenosti penologie právním, pedagogickým a psychologickým vědám), hlavně pokud se týká vězeňství.

Podle Černíkové byla rozhodujícím obdobím pro vznik penologie druhá polovina 19. století, kdy se plodily humánní a právní myšlenky, tvořily se vědní základy mnoha přírodních a společenských věd. V současné době se penologie zabývá především účinky trestu, trestáním a účinností různých forem trestů. Mimo jiné se dále zabývá vývojem penologie v historických souvislostech, zkoumáním sociálně-psychologických jevů, vztahů a procesů vznikajících v důsledku aplikace trestu. Zaměřuje se na psychosociální a fyzické aspekty pachatele (např. jeho zdravotní stav, sociální zázemí, rodinnou anamnézu, věk apod.) a na odborné výchovné přístupy k vězňům.

osobám, tak aby bylo dosaženo efektivního účelu výkonu trestu a programů zacházení. V neposlední řadě se zaměřuje na postpenitenciární péči, ochranná opatření i alternativní tresty (Černíková, 2002).

Penologie podle Jůzla: „...začíná tam, kde končí trestní právo“. Jako multidisciplinární vědní disciplína má vztah k mnoha vědám, zejména pak k pedagogice, kde tvoří širokou paletu prolínání s ostatními pedagogickými disciplínami. Velmi úzce souvisí s právem, psychologíí, sociologií, lékařstvím nebo etikou. Penologie je věda o výkonu trestu, o zacházení s pachateli trestných činů, o podmínkách výkonu trestu a jeho prostředí. V širším pojetí je to pak nauka zahrnující oblast alternativních a nepodmíněných trestů (Jůzl, 2004).

S penologií úzce souvisí etopedie, které využívají vzájemných zkušeností a poznatků. Rozdíl mezi těmito naukami je v cílové skupině a prostředcích využívaných k ovlivňování jednotlivých skupin. Cílovou skupinou penologie jsou jedinci s antisociálním chováním a s poruchou emocí. Oproti tomu etopedie se zaměřuje především na děti a mládež s rizikovým a poruchovým chováním (Vojtová, 2008).

Zatímco někteří odborníci upřednostňují ve vztahu k vězeňství jako prioritní penologii (Sochůrek, Černíková), jiní (např. Kýr, Jůzl) zastávají názor, že z hlediska charakteristiky předmětu penologie je sice penitenciaristika součástí penologie, ale vzhledem ke specifčnosti, šíři i hloubce oboru je penitenciaristika rovněž společenskou a multidisciplinární vědou, avšak samostatnou.

1.2 Vývoj penologie

Určit jednoznačně, kdo první použil termínu penologie v souvislosti s tresty a trestáním, nelze s jistotou vyslovit. Anton Fábry (1952), bývalý generální ředitel ZV JS (Zboru väzenejkej a justičnej stráže na Slovensku) a dnes významný slovenský penolog, ve svém pojednání *Penológia* (2009, s. 80), připomíná jméno maďarského právníka a v letech 1935-1940 generálního prokurátora Maďarska, Ference Finkeye (1870-1949), jenž působil mimo jiné i na bratislavské univerzitě (1915-1918). Ten ve své publikaci *Současný stav a otázky reformy ve vězeňských záležitostech* (*A börtönügy jelen állapota és reformkérdesei*) z roku 1904 zmiňuje amerického právníka Francise Liebera (1798/1800-1872), jenž tohoto slova použil mezi prvními (s. 4). Do této doby se o penologii mluvilo jako o vědě o trestu. Vzhledem k tomu, že ani Victor Leitmaier (1850-?, pravděpodobně 1923), významný rakouský právník a odborník na vězeňství ve svém pojednání *Rakouská nauka o vězeňství se zřetelem na cizozemské vězeňství* (Vídeň, 1890), s pojmem penologie neoperuje, dá se spekulovat, že pojmů penologie a penitenciaristika se začalo používat skutečně až na přelomu 19. a 20. století. Dokonce ani polsko-britský autor, právník a kriminolog,

Leon Rabinowicz (1906-1999), ve svém rozsáhlém díle *Základy vědy o vězeňství* se drží ještě v roce 1933 spíše pojmů vězeňství a věznění. Podle předního českého penologa a penitenciaristy, dr. Ondřeje Hladíka (1976), lze předpokládat, že termín penologie se odborně začal objevovat až od 60. let v západní Evropě a USA. V českém prostředí ho s největší pravděpodobností rozšířil docent Jiří Čepelák (1915-1989) v souvislosti s činností Výzkumného ústavu penologického (byl založen 1967, zrušen v roce 1980 z rozhodnutí tehdejšího vedení Správy sboru nápravné výchovy, náčelníkem SNV, Oldřichem Procházkou), dle ústního podání dr. Hladíka, září, 2014.

Pojem penologie se během posledních dvaceti let v českém vězeňství stále častěji ve vztahu k vězeňské problematice užívá v souběhu s termínem penitenciaristika. Hlavní rozdíl mezi penologií a penitenciaristikou je především ten, že penologie se zabývá všemi druhy trestů, jejich výkonem a účincích, kdežto penitenciaristika je zaměřená pouze na vězeňství, zabývá se tedy výkonem a účinkem trestu odnětí svobody. Penologie je tak širším pojmem, zahrnujícím ty druhy trestů a sankcí, jež se uplatňují podle funkce trestu (izolace a vyloučení, odstranění a prevence trestných činů, náprava a resocializace pachatele trestných činů).

Izolací pachatele se společnost brání dalším trestným činům, které by jedinec mohl znovu spáchat. Tato izolace může mít mnoho forem. Jedná se o absolutní vyloučení pachatelů závažných trestných činů buď popravou, trestem odnětí svobody na doživotí (doživotní internací), anebo deportací (Jůzl, 2012).

Vzhledem k tomu, že ve většině vyspělých právních států jsou tresty smrti (absolutní tresty) zrušeny, nahrazují se tzv. „trestem smrti na splátky“ – odnětím svobody na doživotí. Deportací vězňů prosluly od 16. století především Anglie, Francie, Itálie a další země do vzdálených zámořských kolonií (do Austrálie, Ameriky, Francouzské Guyany). Svědčí o tom např. i zfilmovaný román, jenž jako autobiografii napsal Henri Charrière (1906-1973), Motýlek), nebo případ s názvem Dreyfusova aféra. Alfred Dreyfus (1859-1935), jehož místem, kde si jako nevinný důstojník odpykával trest za velezradu, byl Dábelský ostrov u pobřeží Francouzské Guyany. V trestnici pro těžké zločince, která byla doslova peklem na zemi, strávil v nelidských podmínkách celých pět let. Propuštěn byl až na základě amnestie. Deportacemi od roku 1649 na Sibiř se vyznačovalo i Rusko (Pál, in Jůzl). Nejběžnější a nejčastější izolací pachatele trestných činů je dodnes trest odnětí svobody.

Odstraněním trestné činnosti a prevencí se sleduje potřeba společnosti snížit kriminalitu především ukládáním exemplárních trestů a zároveň jejich předcházením za pomoci primární, sekundární i terciární prevence. Preventivní funkce trestu spočívá i v neodvratitelnosti trestu, kdy preventivním faktorem může být strach ze zatčení a vyšetřování a z ostudy pro ně samotné i pro jejich rodiny. Exemplárním potrestáním mají být ti pachatelé, kteří mají sklony k páčání trestných činů,

odvrácení od kriminality a zároveň i ti, kteří by se je v trestné činnosti snažili napodobovat. Otázkou je, zda účinnost trestu spočívá v podmínkách výkonu trestu nebo v představě, již si potencionální pachatel vytvoří o riziku dopadení a následném odsouzení.

Náprava, resocializace je jednou z moderních funkcí trestu odnětí svobody, jejímž cílem je resocializovat a reintegrovat pachatele tak, aby po návratu z vězení do občanské společnosti byl schopen obstarávat si prostředky k životu poctivou prací, staral se o sebe a svou rodinu, byl dbalý zákonů dané společnosti, a tudíž neměl zájem vrátit se zpět do výkonu trestu odnětí svobody. V tomto smyslu se jedná o přímé působení na odsouzené prostřednictvím programů zacházení, dosažení pozitivních změn jejich chování, aktivace zodpovědnosti, vytváření kladných sociálních návyků a postojů, vztah k práci, odstranění sociální nepřizpůsobivost a špatných návyků, vytvoření reálných životních perspektiv.

Penologie se zabývá mimo jiné i účinkem trestu na pachatele, tj. vymezuje kritéria účinnosti trestu. Kromě (v evropských zemích všeobecně uznávaném) prostředku pozitivního působení na pachatele se jedná např. o zamezení páčání trestné činnosti, o osobnostní změny pozitivním směrem a nejreálnějším kritériem, jímž je míra sociální adaptace.

Vzhledem k tomu, že penologie se zabývá výkonem a účinností všech trestů, zahrnuje celou škálu dalších trestů, především alternativních. Alternativním trestem rozumíme takové opatření, které je zákonem danou možností volby trestu nespojeného s trestem odnětí svobody a kterou je soudce oprávněn užít. Filozofií alternativních trestů je záměr, že trest odnětí svobody by měl být uložen jen jako sankce poslední instance po zohlednění závažnosti trestného činu, právně relevantních sociálních podmínek a osobních i osobnostních specifíků pachatele. Cílem alternativních trestů je dekriminalizace (přehodnocení náhledu na trestné činy), depenalizace a deprizonizace (cesty vedoucí ke zmírnění a humanizaci výkonu trestu odnětí svobody), čímž se sníží negativní účinky trestu odnětí svobody a v neposlední řadě společnost ušetří nemalé finanční prostředky, neboť alternativní tresty jsou vždy „levnější“. Alternativní tresty by tedy měly působit na jedince jednak preventivně, jednak ochrání civilní společnost, dále narovná zájmy oběti trestného činu a upevní či svým způsobem negují žádoucí, anebo nežádoucí návyky a postoje v přirozeném prostředí společnosti, nikoliv v nepřirozeném prostředí vězení. Podmínkou je zhodnocení soudu, že pachatel trestného činu není na svobodě nebezpečný.

Alternativní tresty uplatňované především ve vyspělé Evropě lze obecně rozdělit do pěti základních skupin:

1. Opatření modifikující výkon vězeňských sankcí
 - a) Částečná detence – uvěznění na část dne tak, aby nebylo ohroženo zaměstnání pachatele, pachatel navštěvuje vzdělávací kurzy, podrobuje se léčení;

- b) Uvolnění z výkonu trestu za účelem pracovní aktivity, což umožňuje vězni, aby byl zaměstnán mimo vězeňský sektor;
- c) Domácí vězení, tento druh alternativního trestu umožňuje jedinci odpykávat krátkodobé tresty ve vlastním domě či bytě, obvykle se ukládá tam, kde trest nepřesahuje délku třicet dnů;
- d) Výkon trestu v instituci mimo vězení – odsouzená osoba může být přijata do protialkoholní nebo protidrogové léčebny, anebo do zdravotnického zařízení, případně může být přijata do gesce místního úřadu (poručnictví);

1. Alternativní opatření, která mohou být odlišná od trestu odnětí svobody

- a) Peněžité tresty a tresty jim podobné:
 - pokuta – patří k nejstarším alternativním trestům; vyspělé státy se snaží při jejím udělení přihlídnout k osobnosti pachatele a jeho finančním poměrům;
 - tresty příbuzné trestům peněžitým (pokuta nařízená soudem bez předchozího vyšetřování, proti které lze vznést námitky, zaplacení určité částky charitativní instituci či neziskové organizaci, propadnutí majetku získaného spácháním trestného činu či nařízení vrátit takto získaný majetek, odškodnění oběti);
- a) Sankce omezující či odebírající určitá práva:
 - zákaz řídit motorové vozidlo,
 - konfiskace (zabrání zisku pocházejícího z trestné činnosti či předmětů použitých k trestné činnosti a též předmětů, které byly ke spáchání trestné činnosti určeny,
 - zákaz výkonu určitého povolání,
 - výchovná opatření, uplatňují se zejména u mladistvých pachatelů formou nařízení péče či dohledu, návštěv speciálních sociálních center, povinného výchovného dohledu, návštěv mladistvého pachatele spolu s rodiči sociálního pracovníka apod.,
 - morální sankce (napomenutí za předpokladu, že pachatel nahradil škodu, uložení určitých povinností a závazků či zaplacení příslušného finančního obnosu charitativní organizaci, osobní omluva, náhrada škody).

1. Probační opatření

Probace zaujímá mezi alternativními opatřeními význačné místo, jejíž podstatou je dohled nad pachatelem mimo vězeňský sektor, a tudíž k resocializaci pachatele přispívá vyřazení negativního působení vězeňského prostředí (prozaizace) a pozitivně je ovlivněno též jeho další společenské postavení. Jedná se o různé způsoby zacházení s pachatelem, jenž je na svobodě, ale pod dohledem probačního úředníka:

a) Odklad rozsudku – je uložen v případě, je-li pachatel shledán vinným a s odkladem rozsudku souhlasí.

b) Rozsudek s odkladem výkonu trestu (podmíněný trest) nebo podmíněný trest s probací – tato opatření umožňují odložení trestu na probační dobu, během které plní pachatel uložené úkoly, povinnosti nebo omezení. Pojem probace (z latinského probatio=zkoušení, ověřování) se užívá v trestním právu a znamená dohled nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným jedincem. Jedná se o jeho podporu a působení ve zkušební době po podmíněném propuštění a o morální, právní, občanskou a humánní pomoc, v duchu vedení jeho řádného života na svobodě.

1. Veřejně prospěšné práce

Veřejně prospěšné práce se řadí k nejprogresivnějším ambulantním opatřením evropského trestního práva, založené na principu vykonání určitého počtu hodin pro organizaci či soukromou osobu, jako forma určité kompenzace škod způsobených trestným činem. Tato práce je prováděna bezplatně.

2. Opatření umožňující odstoupení od vězeňské či jiné sankce

Těmito opatřeními rozumíme celou řadu institutů umožňujících soudům, přestože shledají pachatele vinným, aby ustoupily od veškerých sankcí vůči pachateli:

a) Opatření za účelem odložení rozsudku, jež dává soudci možnost sledovat chování pachatele na svobodě a na základě zjištěných faktů pak rozhodnout o rozsudku (se souhlasem pachatele);

b) Opatření umožňující odstoupit od potrestání pachatele:

- uplatňuje se v případě, když soudce shledá, že není nutné pachatele trestat a od potrestání ustoupí za předpokladu, že pachatel po stanovenou dobu nespáchá trestný čin;

- závazek soudu – pakliže se obžalovaný zaváže soudu, že se po jistou dobu bude chovat řádně a v zájmu společnosti a svůj závazek splní (Jůzl, in Schelle).

V České republice trestní zákon č. 40/2009 Sb. stanoví v § 14 trestné činy takto:

Přečiny a zločiny

(1) Trestné činy se dělí na přečiny a zločiny.

(2) Přečiny jsou všechny nedbalostní trestné činy a ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby do pěti let.

(3) Zločiny jsou všechny trestné činy, které nejsou podle trestního zákona přečiny; zvláště závažnými zločiny jsou ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně deset let.

V českých podmínkách lze podle závažnosti trestného činu udělit tresty odnětí svobody s umístěním ve věznici:

- a) s dohledem,
- b) s dozorem,
- c) s ostrahou,
- d) se zvýšenou ostrahou (včetně trestů dlouhodobých a na doživotí).

Kromě toho mohou být u nás uplatňovány tyto druhy alternativních trestů:

- podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody,
- obecně prospěšné práce,
- propadnutí majetku,
- peněžitý trest,
- propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty,
- zákaz činnosti,
- zákaz pobytu,
- zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce,
- vyhoštění,
- domácí vězení (Jůzl, in Schelle).

Penitenciariстика

Penitenciariстика je ta součást penologie, jež se zabývá výkonem trestu odnětí svobody, jeho účinky a možnostmi resocializace (reintegrace). V latině slovo *paenitentia* znamená nápravu. Podle Slovníku cizích slov (1971) je výklad slova *poenitentia* ve smyslu trestnost, lítost, pokání. Nejblíže výklad pro současnou penitenciariستiku je pak trestnost a náprava. Jak uvádí Kýr (2006), penitenciariстика neboli penitenciární věda je naukou o výkonu a účinnosti trestu odnětí svobody z hlediska obecných a zvláštních podmínek a zejména použitých metod, forem a prostředků nápravně výchovné činnosti podle stupně dosažené nápravy u jednotlivých kategorií nápravy odsouzených. Vychází z poznatků vědních oborů aplikovaných na podmínky vězeňství, především z penitenciární psychologie, pedagogiky, sociologie a práva.

Jak tedy převést slovo penitenciariстика do srozumitelné, ale přitom odborné české terminologie? Na základě uvedených charakteristik lze hovořit o penitenciariستice jako o vězeňské vědě (neboli penitenciariстика = věda o věznění a vězeňství). Termíny trestní či nápravné by byly jaksi zavádějícími. Sochůrek (2007) naopak přímo o penitenciariستice nehovoří, drží se termínu penologie jako vědy o trestu a trestání. Penitenciariстика u něho přichází na řadu až v souvislosti s penitenciární pedagogikou, případně penitenciární psychologií. Penologii chápe Sochůrek sice jako

vědu o trestu a trestání, jež se zabývá jejich účinky z hlediska volby adekvátního působení – zacházení s pachatelem trestného činu, aby nedocházelo k opakování trestného činu. Ale to penitenciaristika také (Jůzl, 2012).

Kýrovo pojetí penologie vychází opět z latiny: poena – trest, logicus – nauka; a rozumí jí nauku o ukládání, výkonu a účinnosti všech soudních trestů, tj. spojených i nespojených s odnětím svobody, včetně alternativních trestů. Využívá poznatků trestního práva, kriminologie, psychologie, pedagogiky, sociologie, popř. dalších vědních oborů. Podle Kýra se tedy penologie zabývá všemi druhy trestů, kdežto penitenciaristika se orientuje výlučně na trest odnětí svobody.

Kompromisní řešení nabízí Mezník a kol. (1995), jenž poukazuje na skutečnost, že kriminální chování lidí není jen otázkou trestního práva, ale i řady neprávních disciplín s trestním právem souvisejících. Jedná se především o penologii. Mají totiž společné trestní sankce - tresty a ochranná opatření: zatímco trestní právo tresty ukládá, penologie jako nauka o výkonu trestu a jeho účincích (poena = trest) je realizuje, jinými slovy se zabývá reálným výkonem trestů a ochranných opatření, v širším pojetí zahrnuje i alternativní tresty. Těžisko penologie však spočívá především ve výkonu stacionárních sankcí, zejména nepodmíněného trestu odnětí svobody, jeho účinností, vedlejších účinků, zacházení s pachateli atd. Ovšem česky nejčistší ekvivalent podává již v roce 1852 zakladatel moderní rakouské (a tedy i české) penitenciaristiky, páter, učitel, vědec a vlastenec, František Josef Řezáč: věda žalární (Jůzl, 2012).

Oblast penologie zaměřená na nepodmíněný trest odnětí svobody se nazývá penitenciaristika = vězeňství. Kromě toho je některými autory chápána penologie jako součást kriminologie, relativně samostatné vědy (Kuchta, 1993). Právníci tedy pojmají penologii (penitenciaristiku) jako právnickou vědu; zejména sledují její vazby na trestní právo a zároveň přiznávají nutnost souvisejících dalších neprávních oborů, aby jejich disciplína byla v boji s kriminalitou účinná. Jedná se zejména o kriminologii, viktimologii, kriminalistiku a tzv. forenzní (soudní) disciplíny. Patří k nim soudní lékařství, soudní psychologie, soudní psychiatrie, soudní antropologie apod. (Mezník a kol., 1995). Není snad třeba zdůrazňovat, že pouze propojením výše uvedených oborů lze dosáhnout pozitivních výsledků v prevenci a potlačování trestné činnosti, která nabývá v dnešní době jiného kvalitativního charakteru.

Jiného názoru jsou však pedagogové a psychologové. Ti penitenciaristiku aplikují do svých disciplín, nebo naopak, penitenciaristika využívá ve své teorii, jejíž podstatou je zacházení s vězni, pedagogiku a psychologii. Jedním z prvních odborníků, kteří u nás zavádějí pojem penitenciaristika v návaznosti na pedagogiku a psychologii ve vězeňství, byl docent Jiří Čepelák již v 70. letech. Je autorem četných statí s penitenciární problematikou. Známá je např. jeho Penitenciární psychologie

z roku 1982. Jeho dalšími pokračovateli byli na příklad Miluše Urbanová (1939) a Stanislav Nečas (1951).

S penitenciární pedagogikou se můžeme nejčastěji setkat v pracích Karla Nováka (Penitenciární pedagogika, 1985 a Úvod do penitenciární pedagogiky, 1986). V těchto pojednáních upozorňuje na užívání pojmu penitenciární již ve 20. letech v Rusku v podání ruského právníka S. V. Poznyševa (1870-1943), jenž sepsal dílo „Osnovi penitenciarnej nauki“ (Novák, 1986). Na něho navazují další ruští penitenciaristé – B. S. Utěvskij (1887-1970), N. A. Stručkov (1922-1989) a nedávno zemřelý profesor A. I. Zubkov (1939-2009). Vedle Karla Nováka (1939) lze postavit ještě Karla Netopila (1942) s jeho třídílným pojednáním Nápravně výchovná činnost a metodika práce s odsouzenými (1985)., (Jůzl, 2012).

Kdo však zavádí ve vězeňské terminologii slovo penitenciární jako vůbec první, je francouzský ekonom, právník a politik Charles Jean Maria Lucas (1803-1889). Ve svém avantgardním díle Reformy vězeňství (De la reformé des prisons) z roku 1838, v němž označuje výchovné prvky ve vězeňství jako penitenciární pedagogiku. Již od roku 1830 se zajímal i o tresty smrti. Potvrzuje, že vznik penitenciární pedagogiky souvisí se vznikem trestně právních teorií o výchovné funkci výkonu trestu odnětí svobody (Novák, 1986, in Jůzl, 2012).

Z dalších blízkých evropských zemí je penitenciaristika a penitenciární pedagogika rozvíjena v Polsku, ovšem pod názvem resocializační pedagogika. K jejím předním představitelům patří dnes již nestoři (bohužel již nežijící) C. Czapów a S. Jedlewski, kteří položili její základy v díle Resocializační pedagogika (Praha, 1981). Jejich následovníky jsou např. profesori W. Ambrozik a P. Stepniak v poznaňské Univerzitě Adama Mickiewicze na katedře resocializační pedagogiky v rámci pedagogické fakulty. Rovněž na katedře pedagogiky a psychologie Slezské univerzity v Katovicích se resocializační pedagogikou zabývá Anna Nowak a Andrzej Czerkawski nebo Adam Szecówka na Univerzitě Wroclav. Význačnou roli v rozvoji polské penitenciaristiky hraje i varšavský autor Marek Konopczyński, jenž do penitenciaristiky zavádí pojem „tvořivá resocializace“ a další polští odborníci. Centrem penitenciárních věd v Polsku je však škola polské vězeňské služby v Kaliszu, která se dlouhodobě zabývá vězeňskou (penitenciární) problematikou a jako resortní škola vychovává příslušníky vězeňské služby v Polsku (Jůzl, 2012).

Na Slovensku je obdobná škola v Nitre. K předním současným slovenským odborníkům na vězeňství (penitenciaristům) patří např. Jozef Chreňo, Dušan Porubec, Anton Fábry, Tibor Roman, Ladislav Roman, Peter Papšo, Dušan Galbavý, Peter Jusko či Oto Lobodáš. Mají možnost navazovat na takové osobnosti slovenské penitenciaristiky, jakými byli Emil Tauffer, Eugen Erdéky, MUDr. Abrahám Martin Pattensyus, František Paníček a další.

V současné době se u nás penitenciární vědou zabývají jednak dosud žijící Čepelákovci „potomci“ a pokračovatelé Miluše Urbanová, Alena Marešová, Zdeněk Karabec, Stanislav Nečas, Karel Netík aj. a jednak nově nastoupivší generace penitenciaristů, již reprezentují zejména odborníci Akademie Vězeňské služby ČR ve Stráži pod Ralskem (Aleš Kýr, Jan Sochůrek, Květuše Sluková, Ondřej Hladík, Lubomír Bajcura, Jana Paukertová a další mladí penitenciaristé), či z Policejní akademie (Vratislava Černíková), jednak odborníci působící léta v praxi, k nimž se řadí Kamila Meclová, Bohuslav Burkiewicz, Jiří Mezník, Květa Kalábová, Zuzana Kalivodová, Jiří Šebek, Gabriela Slováková a další, kteří měli možností svými rozhodnutími výrazně ovlivnit další směry české penitenciaristiky. Sólóvým, ale vzdělaným penitenciaristou je i Jaroslav Hála, působící nyní na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích. Jistě by se dali vypočítávat i další, kteří spolupracují s českými univerzitami, ale kmenově působí ve věznicích. Jedná se o univerzity v Hradci Králové, Pardubicích, Opavě, Zlíně, Ostravě, Brně, Liberci a další význačná vzdělanostní střediska. Jejich společným jmenovatelem jsou specializace v pedagogice – sociální nebo speciální pedagogika. Penitenciární pedagogika se v tomto případě jeví jako sjednocující platforma mnoha dalších pomáhajících disciplín (Jůzl, 2012).

Nezanedbatelným badatelským centrem v oblasti penologie a penitenciaristiky je též Institut pro kriminologii a sociální prevenci sídlící v Praze (součást ministerstva spravedlnosti), v němž pod vedením dr. Scheinosta pracují již dříve zmiňovaní dr. Alena Marešová, dr. Zdeněk Karabec a další. Penitenciární vědy se tak u nás nadále úspěšně rozvíjejí v rámci vzájemného propojení teorie a praxe. V posledních letech se jimi zabývají i takové veličiny z vysokých škol, jako jsou Pavel Mühlpachr, Ilona Pešatová, Luboš Chaloupka, Jarmila Klugerová, Stanislava Hoferková a Tereza Raszková a další. O penitenciaristiku je tak dobře postaráno, neboť lidstvo zatím nevymyslelo účinnější prostředek, jak zabránit páchání kriminality, než je trest odnětí svobody se všemi jeho racionálními funkcemi (izolace a zamezení páchání další trestné činnosti, náprava – resocializace a další).

2. Epistemologická východiska penitenciaristiky

Pojem epistémé je starořeckým výrazem a označuje pravé poznání a vědění. Epistemologie (epistémé), jak ji chápe významný francouzský filozof Michel Foucault (1926-1984), se užívá k označení typu myšlení a poznávání, myšlenkového diskurzu, který charakterizuje určitou dějinnou epochu. Epistémé je jakési „myšlenkové nevědění“ dané doby, tudíž určuje podobu i hranice jejího myšlení. Epistémé znamená určitý princip, který umožňuje řád věcí, s nimiž jsme ve styku. Epistémé jako určitý výkladový kulturní kód tak tvoří apriorní strukturu, jež funguje pro lidské poznání jako jakýsi vzdálený regulativní princip.

Pojem diskurs podle Foucaulta znamená určitý způsob chápání a porozumění skutečnosti v určité epoše a v oboru, jenž se charakteristickým způsobem promítá do jazyka a jeho možnosti tak podstatně ovlivňuje. Jinými slovy, ve vývoji jednotlivých historických řádů jsou skutečnosti hodnoceny jinak a jiným jazykem než např. dnes. Diskurs je tedy to, co tvoří pozadí každé promluvy, která jej nutně opakuje, pohybuje se v prostoru jím vymezeném; je to zároveň to, co nám umožňuje mluvit, co naše mluvení legitimizuje, a zároveň to, co nám tímž pohybem něco říci znemožňuje. Viz např. F. J. Řezáč – Vězenství v posavadních způsobech svých (1851); M. Foucault – Dohlížet a trestat (1975); J. Sochůrek – Kapitoly z penologie I – III (2007).

Ve Foucaultovu přístupu k filozofii výchovy (a penitenciaristika svým způsobem výchovou je: ve struktuře pedagogika – sociální pedagogika – speciální pedagogika – etopedie – sociální práce – penitenciaristika) je třeba vyzvednout jeho základní paradigma, že sice výchova je nutná pro společnost v zájmu zachování její stability, avšak jejím negativem je potlačování individuality jedince. To znamená, že výchova je vždy disciplinace jedince, omezení jeho svobody, učinit ho konformním, všechny unifikovat a normalizovat. Tudíž ten, kdo se nechce chovat podle pravidel indoktrinovaných ve výchově, musí být „potlačen, zabit, izolován ve vězení, do psychiatrické léčebny...“ (Dolák, 2010, in Jůzl, 2010, s. 89). O to však penitenciaristice jako především pedagogické disciplíně o výkonu trestu jedince ve vězení (odnětí svobody), jde.

Součástí Foucaultovy filozofie výchovy je i názor, že naše společnost podléhá neustálé kontrole, neboť se kontrolujeme navzájem, zda nepřestupujeme normu. Proto se disciplinace snaží jedince izolovat a podrobovat neustálému či neustálé hrozbě trestu. Výchova tak potlačuje v člověku jeho svobodu, tvořivost a autonomii (Dolák, 2010, tamtéž). To však, čemu se brání společnost, lidstvo obecně (permanentní kontrole a porušování disciplinace spojené s nebezpečím sankcionování), však vyhovuje penitenciaristice, ba je pro ni dokonce nezbytné.

Vzhledem k tomu, že penitenciaristika je vědou multidisciplinární, budeme sledovat zejména její východiska filozofická, historická, právnická a pedagogická, z nichž vyplyne teoretický fundament penitenciární vědy.

2.1 Filozofická východiska

Filozofická východiska penitenciaristiky by nám měla v rámci jejího poznání umožnit pochopení filozofie trestu a trestání z filozofického hlediska, zejména v názorech filozofů v průběhu staletí, jak na penitenciární vědu nahlíželi, ale především, jak ve své době chápali filozofické kategorie svobody, spravedlnosti, ale také trestu. Není pochopitelně v našich silách postupovat od jednotlivých filozofů a filozofických směrů k ostatním a vytěšňovat z jejich filozofie užší názory na uvedené filozofické kategorie směrodatné pro penitenciaristiku (a není to hlavním účelem tohoto pojednání), proto jsou uváděni jen někteří (Jůzl, 2012).

Platón (427-347) ve svém zásadním díle „Ústava“ nabízí známé podobenství o jeskyni. Všichni jsme podle něho jako vězni, svázaní okovy v jeskyni. Nevidíme nic, jen díky tomu, že za námi hoří ohně, aby nás zahřály, vidíme stíny svých dozorců, kteří nám nosí jídlo. Jelikož nikdy nevidíme dozorce samotné, domníváme se, že stíny dozorců jsou těmito dozorci samotnými. Pokud by se někomu podařilo osvobodit se z okovů a vylézt z jeskyně, nejdříve by oslepl hroživou realitou skutečných věcí; byl totiž zvyklý zatím jen na stíny. Tak je tomu s námi se všemi: naše nevědomost nás vězní a omezuje, teprve poznání nás může osvobodit. Tím, že poznáváme ideje pravdy a dobra, sami se teprve stáváme pravdivými a ctnostnými. Do té doby jsme byli vězni vlastní nevědomosti. Dokonce i to, že jsme jednali špatně, bylo způsobeno naší nevědomostí. V tom lze spatřovat Sokratův (469-399), učitel Platónův, etický intelektualismus, neboť dobrý je ten, kdo dobro poznal svým rozumem. Nectnost je způsobena nevědomostí (Dolák, 2012, in Jůzl, 2012).

Aristoteles (384-322) prosazoval, aby nemravnosti a zlomyslnosti byly trestány podle zákona. Pokuty a tresty by se měly ukládat lidem neposlušným, ba nevléčitelné je třeba přímo vyobcovat ze společnosti. Zastával názor, že špatný člověk se dá zkrotit pouze bolestí (Netík, Netíková, Hájek, 1997). Smyslem trestu je náprava trestaných a smyslem msty je zadostiučinění trestajících.

Jedněmi z prvních filozofů zabývajících se otázkou svobody člověka na tomto světě byli stoikové. Patřil k nim bývalý propuštěný otrok Epiktétos (50-138), Lucius Annaeus Seneca (4. př. n. l.-65 n. l.) a císař Marcus Aurelius (121-180). Etickým ideálem stoiků byla blaženost chápaná jako vyrovnanost, soulad s přírodou a lidmi. Za nejdůležitější ctnost považovali žít ve shodě s přirozeností a rozumem. Cílem morálního chování bylo pěstovat ctnost a odporovat zlu. Stoikové se domnívali, že celý svět je jedno velké vězení, v němž člověka stále něco omezuje, ale každý má

šanci získat svobodu vnitřní, najít duševní klid. Tzn. neměnit věci kolem sebe, ale změnit náš postoj k nim (Dolák, 2010).

Aurelius Augustinus (412-427) svým pojetím a vztahem k penitenciaristice stojí na rozhraní teologie, filozofie, ale i práva. Vzhledem k tomu, že jeho osobnost je nejčastěji obecně spojována s filozofií, jsou jeho myšlenky zařazeny do filozofických východisek. Ve svém stěžejním díle *De civitate Dei* (O boží obci) se Augustinus zamýšlí nad nutností upevnit moc církve podílením se na politické moci státu. Vycházel z toho, že celé dějiny lidstva jsou v důsledku hříchu prvních lidí dějinami boje dvou rozdílných systémů – obce boží a obce světské. Moc obou je podle něho nedílnou součástí světového božího plánu s cílem pozvednout člověka k Bohu. Nevyčerpatelným zdrojem moci, spravedlnosti a dokonalosti obce boží je podle Augustina láska, víra a naděje v nebeský život po smrti. Páni zde mají uplatňovat milosrdenství a poddaní poslušnost a úctu. Také světská obec a její moc vzniká podle Augustinových názorů z vůle boží, avšak jako projev zla. V podobě Kainova zločinu je tak od základu hříšná, nespravedlivá a ovládaná nízkými lidskými pudy. Augustinus totiž pokládal moc tohoto pozemského státu za dílo ďáblovo. Přesto však má světská obec místo ve světovém božím záměru, avšak, až nadejde konec světa, každému se dostane zasloužené odplaty. Jako všechno, co vzniká z hříchu, je i stát prostředkem k tomu, aby ve srovnání s ním co nejjasněji vynikla boží milost, která slibuje vyvolenému spásu (Adamová, 2006, in Jůzl, 2012).

Boëthius (480-524/525) byl křesťanský teolog a filozof z řad posledních Římanů a prvních filozofů středověku. Dříve uznávaný, později zatčený a obviněný z velezrady (523) strávil poslední období svého života ve vězení v Pavii. V něm hledá duchovní únik ve filozofii a ve víře v Boha (Filozofie utěšitelka), neboť lidské tělo je podle něho pouze vězením duše; dokud je v něm duše zavřená, je slabá a nemůže se povznést výše. Filozofie je Boëthiovi prostředníkem cesty k Bohu. Všechny jeho úvahy na téma dobro, blaho, láska, víra, svoboda, věčnost – míří k Bohu. Boëthius tak ukázal vězni jednu z důležitých cest, jak zvládat duševní i fyzické strasti života ve vězení. Jeho model tak překonal staletí a je stále aktuální (Jůzl, 2011).

Tomáš Akvinský (1225-1274) zastával názor, že člověk je jednak osobností podílející se nesmrtelností své duše na transcendentnu (nadskutečném, přesahujícím smyslové i rozumové možnosti), jednak fyzickou bytostí, jež je součástí dočasné politické společnosti, které se má podřídit. Společnost má usilovat o obecné dobro, jehož podmínkou je jednota, řád a mír. Hierarchické uspořádání společnosti vyplývá z přirozené individuální nerovnosti lidí. Sociální rozpory pak má překonávat křesťanská solidarita, v jejímž zájmu se mají jednotlivci i jednotlivé stavy podrobit řádu své společnosti. V tomto směru je zapotřebí vychovávat celou křesťanskou obec a vést jednotlivce i sociální skupiny v duchu Augustinova učení. (Jůva&Jůva, 1997). Tudiž, kdo

poruší stanovený řád, dostane se mu potrestání. Tomáš Akvinský částečně připouštěl svobodu rozumového poznání, pokud nebude odporovat víře.

V nesouladu se všemi předchozími filozofickými úvahami stojí florentský filozof Niccolo Machiavelli (1469-1527), jenž ve svých spisech, zejména v pojednání *Vladař*, naznačuje politickou teorii, jež za hlavní princip politického jednání pokládá zachování státu a stupňování jeho moci. Všechny prostředky, které slouží tomuto cíli, jsou oprávněné, ať jsou morální či nemorální, neboť zkušenost Machiavelliho poučuje, že úspěch často zaručují prostředky právě nemorální: klam, lest, zrada, křivá přísaha, úplatek, porušení smlouvy či násilí. Lidem je proto nutno lichotit nebo je zničit, protože za malé bezpráví se budou moci pomstít. Ale z hrobu se nemstí nikdo. A proto, jestliže se na někom páchá bezpráví, musí to být tak, aby se už nemohl alespoň mstít (Störig, 2000). I to je filozofické východisko pro penitenciární vědu.

Thomas Hobbes (1588-1679) vyslovuje názor, že mravnost není člověku vrozena, nýbrž je získána až ve společenském sjednocení. Ukazuje, že vzhledem k tomu, že jsme všichni zlí a sobečtí, bojíme se sebe navzájem. Proto si dobrovolně volíme ze svého středu absolutního despotu, kterému odevzdáme všichni svou veškerou moc. Raději se všichni učiníme bezmocnými, než bychom trpěli strachem z moci těch druhých. Naše situace je potom zoufalá, ale je to stále snazší, než předchozí přirozený stav, vyznačující se agresí a chaosem. Hobbes o tom takto uvažoval pod vlivem svých zážitků z hrůz anglické občanské války. Všichni se pak v Hobbesově ideálním státě stávají vězni jediného absolutního panovníka a dělají to dobrovolně, aby si zajistili alespoň určitý klid a přežití. Hobbesův princip lze proto uplatnit i v penitenciární praxi (Dolák, 2012).

Závažné myšlenky k svobodnému jednání přináší i René Descartes (1596-1650). Vychází z úvah některých filozofů na poli etiky, že Bůh, chtěl-li vytvořit dokonalý svět, musel dát člověku svobodu. Avšak tato svoboda, použije-li jí člověk nesprávně, může vést až k zlu. Descartes sám připomíná, že svobodná vůle člověku umožňuje, aby jednu představu přijal, jinou zamítl. Jenom v této činnosti vůle (nikoliv v představování) spočívá náš omyl. Na nás tedy záleží, zda myslíme a poznáváme správně či nesprávně (Störig, 2000).

Baruch (Benedikt) Spinoza (1632-1677). Podle Spinozy neexistují všeobecně platné pojmy dobra a zla. Co podporuje zachování jednotlivých bytostí, je dobro, co mu brání, je zlo. Z nauky o neexistenci svobodné vůle nevyplývá, že člověk za své jednání neodpovídá. Spinoza uvádí, že zlo, které pochází ze špatných skutků, nás neohrožuje méně, je-li nutné; nezávisle na tom, zda je naše jednání svobodné či nikoliv, jsou našimi pohnutkami naděje a strach (Störig, 2000).

Podnětné názory přišly též ze svobodomyslné Francie, jež prošla během 17. a 18. století složitým vývojem. Po překonání vnitřní náboženské krize mezi katolíky a hugenoty, zejména za třicetileté války, došlo k velkému posílení absolutistické moci v osobnostech Bourbonů na francouzském

trůně, zejména za krále Ludvíka XIV. (1643-1715). Ještě v 18. století byla Francie spoutána feudálním systémem s neomezenými právy privilegovaných vrstev a s bezprávným třetím stavem. Ekonomická, politická i kulturní krize Francie se stala předmětem rostoucí kritiky francouzských osvícenců týkající se všech oblastí společenského života.

Charles Louis Montesquieu (1689-1755), byl francouzský filozof a spisovatel, především kritik francouzského absolutismu a společnosti své doby. Rodiče mu za křestního kmotra zvolili žebráka, aby si celý život připomínal chudobu svých bratří a měl sociální citění. Vystudoval právo, a zajímal se i o další vědy – anatomii, botaniku, fyziku a další. Později se zaměřil na člověka a humanitní studia. Věnoval se literatuře (autor známého literárního útvaru – eseje) a filozofii.

Ve své době Montesquieu ztělesňoval jako spisovatel zájem osvícenského hnutí o lidská práva. Ve své eseji *Perské listy* (vydáno roku 1721 v Holandsku) a v knize *Duch zákonů* (1748) odsoudil barbarskou nespravedlnost francouzského trestního kodexu a vyslovil se za reformu přísných trestů, které se měly více přizpůsobit proviněním, za něž se ukládaly. Jeho díla jsou zároveň výsměchem zlostnatělosti a církvi. Po svém zvolení do Francouzské akademie roku 1726 podnikl Montesquieu několik cest po Evropě, především po Anglii, kde ho oslovila náboženská tolerance a politická svoboda vyplývající z Lockovy teorie státu a rozdělení moci (výkonné, zákonodárné), k níž přidružuje i moc soudní. Svými myšlenkami položil základy moderního trestního práva, kriminologie a penologie (Jůzl, 2012).

Voltaire (1694-1778), vlastním jménem Francois-Marie Arouet, byl francouzský básník, spisovatel, filozof a humanista. Za svého života působil ve Francii, Anglii a Prusku a patřil k nejvzdělanějším filozofům své doby. Ve svých pracích Voltaire odsoudil svévolné pravomoci soudců, tajný soud a mučení. Požadoval, aby se cílem práva stala ochrana občana a aby všichni občané byli před zákonem rovni. Jako odpůrce absolutismu je autorem četných aforismů a citátů v duchu demokracie jednotlivým kulturám. „Svoboda začíná právem říci, že dvě a dvě jsou čtyři.“ (Störig, 2000).

V atmosféře narůstajících rozporů francouzské společnosti, které na sklonku 18. století vyústily ve Velkou francouzskou revoluci a pod vlivem pokrokových svobodomyšlných idejí anglických myslitelů vzniká řada koncepcí demokratické výchovy, práva a filozofie (Jůzl, 2012).

Denis Diderot (1713-1784) byl z Voltairových současníků jediný, jenž se s ním může měřit svou mnohostranností a obrovským tvůrčím potenciálem. Byl to francouzský materialistický filozof, prozaik, dramatik, teoretik umění, výtvarný kritik doby osvícení. Odmítal despotismus, hájil osvícenou konstituční monarchii. Útočil na tmářství své doby a bouřil se proti bezmyšlenkovitému přejímání tradic a autorit. Ve svých pracích kritizoval chaos a korupci politických institucí. Byl nepřitelem pověry a krutosti, která prostupovala francouzskou trestní justicí. Své kritické názory vyslovil Diderot především v dílech *Jakub Fatalista a Jeptiška*, v nichž nastoluje otázky morálky,

pokrytectví a společenské nespravedlnosti, čímž se dotýká soudobých poměrů. Především pak byl spolu s d'Alambertem vůdčí osobností francouzských encyklopedistů (Jůzl, 2010).

Jean Jacques Rousseau (1712-1778) se stal jedním z nejvýraznějších myslitelů 18. století. Svým požadavkem svobody a rovnosti se stal jedním z ideových předchůdců Velké francouzské revoluce. V dějinách existuje málo osobností, jejichž dílo tak výrazně ovlivnilo mnoho významných myslitelů a kteří v Rousseauových odvážných, i když někdy rozporuplných filozoficko – pedagogických idejích nacházejí zdroj k vlastním koncepcím. Jeho nejvýznamnější díla Rozprava o původu a základech nerovnosti mezi lidmi a Smlouva společenská přinášejí ostrou kritiku soudobé společnosti. Zdůrazňuje, že zákony, jež si vytvořili mocní, se zvrhly v panství libovůle, a při tom byly myšleny pro všechny. Člověk se narodil svobodný, ale všude je v okovech, a proto je třeba zavést takové uspořádání, v němž je přirozená a nezcizitelná svoboda ve shodě s onou mírou násilí, kterou si již nelze od státního řádu odmyslet. Základní myšlenka, prostupující celým Rousseauovým dílem, že člověk vychází z rukou přírody dobrý, a teprve společnost jej kazí, ukazuje, jak mimořádnou úlohu přisuzoval Rousseau výchově. Naznačil též, kam směřují jeho požadavky, jež na výchovu klade (výchovu požaduje přirozenou a svobodnou, jejímž cílem je vždy člověk s láskou ke svobodě a schopností za ni bojovat) a vyložil je v románu Emil, čili o výchově. Rousseauův odkaz upoutává dodnes nejen světovou pedagogiku, ale především filozofii, psychologii, právo, politologii a v neposlední řadě námi sledované disciplíny (Jůva&Jůva, 1997).

Kategorický imperativ věhlasného německého filozofa, představitele německé klasické filozofie, Immanuela Kanta (1724-1804), můžeme rovněž zařadit do filozofických východisek penitenciaristiky. Kategorický imperativ neboli všeobecný mravní zákon je podle Kanta něčím, čím se sice řídit nemusíme, ale máme. Existence takového imperativu však má smysl jenom tehdy, když máme možnost činit mu zadost, tj. když jsme svobodni a můžeme se jím řídit. To je vlastně smysl věty: můžeš, neboť „máš“. Z hlediska svobodné vůle může docházet k paradoxním důsledkům: Někdo se dopustil krádeže, což lze chápat jako vnější jednání, které patří do říše jevů. Ale do této říše patří podle Kanta i motivy, city, volní pohnutky, které zloděje vedly k určitému jednání. Jednání člověka lze tedy vysvětlit i z psychologických hledisek – muselo se to stát, i když k tomu dojít podle mravního zákona nemělo. Kant tak vnáší do své filozofie z pohledu penitenciaristiky i psychologizující prvky, k nimž se pak penitenciární věda časem (o sto let později) také obrací (jakož např. i kriminologie a další disciplíny, zkoumající osobnost pachatele trestných činů). V otázce „dobra a zla“ uvažuje Kant, že se má postupovat opět podle mravního zákona, který říká, že jak se má jednat – vyplývá teprve z toho, co je dobré. A dobrá je mravní vůle, neboť ve světě (i mimo něj) není myslitelné vůbec nic, co by bylo možno bez omezení považovat za dobré, kromě dobré vůle. Záleží však na vnitřních postojích. Např., kdo pomáhá druhému, protože ho má rád, nebo protože si myslí,

že to společnost od něho očekává, ten sice navenek koná to, co žádá i mravní zákon, jeho jednání má legalitu. Avšak nevykonává to z povinnosti, ale z jiných pohnutek. Takovému jednání pak mravnost chybí (Störig, 2000). Kant tedy vnáší do penitenciaristiky řadu filozofických myšlenek, jež lze právem zařadit do jejích filozofických východisek (Störig, 2000, in Jůzl, 2012).

Podnětnými mohou být pro penitenciární vědu i úvahy tehdy mladého Arthura Schopenhauera (1788-1860), který polemizuje se strastmi našeho žití. Naše vůle je podle něho nekonečná, její naplnění je však omezené. Jsme zmítáni pudy a tužbami, nikdy nenacházíme trvalé štěstí ani klid, a tudíž z každé uspokojené žádosti ihned roste nová. Zrovna tak, pomine-li jedna bolest, přichází nové zlo, neboť bolest je vlastní realitou života. Slast a štěstí, to je pouze něco negativního, totiž nepřítomnost bolesti. A to, co máme, toho si nedovedeme vážit. Teprve, až to ztratíme, uvědomíme si jeho hodnotu. Tak se to týká i ztráty svobody člověka – dle výzkumů kvality života odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody kladou respondenti (vězeňští) svobodu na přední místo (Störig, 2000).

Michel Foucault (1926-1984) právem stojí v čele nejvýraznějších francouzských myslitelů 20. století. Svým obrovským záběrem postihuje snad všechny společenské disciplíny v době, v níž žil. V tomto pojednání se s ním seznamujeme již v úvodu této práce ve vztahu k pojmu „epistémé“; nyní je záměrem přiblížit jeho dílo jako historickou analýzu o zrodu vězení, Dohlížet a trestat, jež bylo vydáno v roce 1975 a patří k Foucaultovým pozdějším pracím. Foucault se v něm obírá vznikem a vývojem obecně chápané instituce uvěznění, pronikající postupně celou společností. Dolák (2012) ve své nepublikované přednášce přímo uvádí, že Foucault upozorňuje na to, jak jsou vězení často užívána jenom k disciplinaci odsouzených a k jejich izolaci. Mezi potrestanými bývají podle tohoto filozofa často jen lidé, kteří jsou jiní, vybočují z průměru, jsou společností vykázáni na její okraj. Podle Foucaulta vězení slouží jako nástroj represe systému, který totalizuje vše jiné, znásilňuje svobodu jedince a neumožňuje jeho seberealizaci. Jedinec potom, aby ve společnosti obstál, musí potlačit svou individualitu, nebo bude společností „potrestán“ např. ve vězení nebo v psychiatrické léčbě. Disciplinace je podle Foucaulta hlavní formou výchovy, avšak formou, která je diktována vertikálními vztahy moci. Foucault chce společnost posunout spíše k horizontálním vztahům kamarádství, bratrství, kde by se moc a útlak nemohly tolik projevit (Dolák, 2012).

2.2 Historická východiska

Historická východiska vycházejí z historie trestání lidí od nepaměti (zde od starověku) až po současnost. V nich se odrážejí způsoby trestání s přihlédnutím k výkonu trestu odnětí svobody – vězeňství. Známy maďarský historik vězeňství, penitenciarista László Pál (1926), jenž pracoval v 70. a 80. letech minulého století jako vedoucí penologické skupiny odboru výzkumu a informatiky Ministerstva spravedlnosti Maďarské lidové republiky (tehdejší), což byla doba našeho pracoviště,

jež zůstalo po zrušeném Penologickém ústavu vedeného docentem Jiřím Čepelákem (1915-1989). Právě László Pál předložil jako jeden z prvních autorů východního bloku nestranné, čistě odborné a ucelené pojednání o penitenciarišce pod názvem Penitenciární pedagogika (1976, u nás vydáno v roce 1985 v Bratislavě), zejména o její historii. Sám Pál se inspiroval především v historických pramenech ruského právníka a penitenciaristy M. D. Šargorodského (1904-1973) a také z vynikajícího maďarského vězeňského myslitele, Alajose Bozókyho, (1842-1919), jenž se uvedl na penitenciární scénu již ve dvacet pět let svou avantgardní knihou Nejnovější pokroky ve vězeňství z roku 1867. Především z Pálových poznatků budou vyvozena i historická východiska (Jůzl, 2012).

Otrokářská společnost

S rozpadem prvobytné společnosti souvisí počátky sociální diferenciaci, základním společenským systémem se stalo otrokářství založené na využívání práce nesvobodných lidí (otroků), kteří byli obchodovatelným majetkem zbaveným svobody. Hlavními nástroji nadvlády vládnoucích vrstev (otrokářů) se stala armáda a další státní aparát sloužící k udržení jejich moci. Důležitou roli začínají sehrávat právo a soudnictví, což se odrazilo i ve způsobech trestání lidí a s tím spojených nových forem trestu odnětí svobody.

V otrokářské společnosti byla vězení jen místem nucené izolace jedince, neboť vězení jen „střežilo“ vězně. Trest v těch dobách byl spojován hlavně s myšlenkou odplaty a represe. Ve starověkých otrokářských rádech se nejčastěji uplatňovaly následující tresty: trest smrti, peněžité pokuta, zmrzačení těla a vyhnanství. Odnětí svobody jako racionálně uložený trest však starověk neznal. Lidé byli vězněni ve sklepeních, hladomornách apod., kde čekali obvykle na výkon trestu smrti či další tresty. Teprve až později byly zřizovány veřejné budovy sloužící svému účelu – věznění osob. Dovídáme se o tom např. z písemných pramenů z dob římských vladařů, kdy třetí římský panovník Tullus Hostilius (vládl v období let 672-640 př. n. l.) postavil v Římě první objekt zvaný „robur“ (z latiny „dub“) sloužící ke střežení provinilců mající tvar věže, ale známé jsou i sklepní prostory. Podle tohoto systému se začaly v Římě budovat další podobné vězeňské objekty, přičemž se v nich prolínaly cíle výkonu trestu odnětí svobody z hlediska bezpečnostní ostražky, trestu smrti či prosté izolace. Odsouzení v takových vězeních byli ponecháni sami sobě bez stravy, takže většinou, i když k trestu smrti nebyli odsouzeni, umírali hladem. Zejména s nástupem křesťanství byli mnozí křesťané takovým způsobem vězněni, a to v podstatě až do vydání ediktu milánského roku 313 n. l., kdy tímto aktem císař Konstantin povoluje svobodné vyznání křesťanské víry. První nařízení o vězeňství vydal císař Theodosius II. (408-450 n. l.) již v roce 435 (Jůzl, 2012).

Poznámka: Vynikající německý právník a historik, Theodor Mommsen (1817-1902), ve svých Římských dějinách (1854-1856) uvádí ještě jeden zvláštní druh výkonu trestu, a tím bylo „zajetí dlužníků“. Spočívalo v povinnosti dlužníka odpracovat u věřitele dluh, který nebyl schopen zaplatit. Tento trest byl mnohem horší než ve státním vězení, neboť věřitel mohl s dlužníkem nakládat, jakkoliv se mu zachtělo (Jůzl, 2011).

Středověk

Složitý vývoj evropské společnosti na přelomu starověku a středověku, vpády barbarů, stěhování národů, permanentní války a postupné konstituování nových státních útvarů – to vše nebylo vždy příznivé optimálnímu vývoji středověké společnosti, za to však přispělo v duchu středověké nelítostné krutosti k zdokonalení mučení a týrání provinivších se lidí, k jejich trestání. V systému středověkých trestů zaujímá svou důležitou pozici i trest odnětí svobody, chápaný ovšem jako odplata či donucení k přiznání se. Základním společenským vztahem byl feudál a nevolník.

V souvislosti s předchozím výkladem o starověku lze pokračovat v historických východiscích trestu odnětí svobody ve středověku v plynulé návaznosti na otrokářskou společnost. Ve stopách svého předchůdce Theodosiuse kráčel také císař Justinián I. (527-565 n. l.), jenž ve svých nařízeních o vězeňství již usměřňuje provoz a údržbu vězení:

- úprava dozoru a kontroly, zejména soudci, kteří zároveň řešili stížnosti odsouzenců;
- způsoby zacházení s vězni;
- náklady na provoz vězení;
- projevují se základní prvky diferenciací vězňů na muže a ženy;
- oficiálně byl povolen styk vězňů s kněžími, jejichž činnost spočívala v péči o duši vězně.

Takto se ve svých počátcích, již po rozpadu Západořímské říše (476) v období raného středověku, začíná starat stát o vězně.

Pro středověk byly charakteristické především tyto druhy trestů:

- trest smrti;
- mrzačení těla;
- peněžitý trest;
- izolace ve vězeních různého druhu;
- galeje;
- jiné tělesné tresty.

Trestní zákony z období raného feudalismu neznaly trest odnětí svobody jako trest racionální. Pouze Karel Veliký (768-814) nařizuje, aby svobodný člověk, pokud nezplatí trest, byl zbaven svobody až do zaplacení trestu. Hlavním trestem zde však zůstávala pokuta.

V období pozdního středověku si nadále zachovávají dominantní postavení trest smrti, mrzačení těla, tělesné tresty a peněžitý trest, objevuje se však již více zákonů, umožňujících trest odnětí svobody. Řadí se k nim např. Saské zrcadlo z roku 1230, které uvádí „uvěznění“ jako samostatný druh trestu. Také zákon anglického krále Edwarda III. (vydaný roku 1349) ukládá přísný trest uvěznění osobám, které nepracují či nebyly ochotné přijmout práci za stanovenou mzdu. A zákon z roku 1351 hrozí kládou a trestem vězení těm rolníkům, kteří se vyhýbají nuceným pracím. Rovněž ruský zákoník z roku 1649 pamatuje na trest vězení za krádež, podvod a loupež – tvořil samostatný druh trestu (Jůzl, 2004).

Až s postupem času začíná v Anglii převládat názor, že není třeba provinilce ani mrzačit či brát jim život, ale odejmout jim přiměřeně svobodu, což by nemělo mít velký vliv na jejich tělesné schopnosti. A to je začátek novodobého moderního přístupu k trestu odnětí svobody.

Nicméně ke středověku ještě neodmyslitelně patří církevní vězení (klášterní a inkviziční), v nichž sehrál neblahou roli mnich Tomas de Torquemada (1420-1498) se svou krvavou inkvizicí a jenž zavedl také vězení kajícíků a tajná vězení. Dále sem patří i hradní vězení (Löwenstein, Kufstein, Josefstadt, Ilava a posléze i Špilberk), vězení dlužníků a vězení zeměpánů. Kromě toho znal středověk i temnice a vojenská vězení (Pál, 1985, in: Jůzl, 2012).

Ve středověku se vyvinul i další specifický druh vězení – galeje. V Anglii byly uzákoněny již v roce 1598 a ve Francii v roce 1776. Po jejich vzoru se využívají v dalších zemích majících mořeplavbu (Španělsko, Portugalsko, Benátky a Janov). Od počátku 18. století se začínají galeje uplatňovat i v Rusku. Lehčí galeje trvaly 2 roky, těžké do 10 let nebo až na doživotí. Místo jména měli galejníci číslo a byli drženi v řetězech (Pál, 1985).

Od galejí je pak již blízko k vyhnanství zločinců do kolonií. V Anglii se nazývalo „transporation“, ve Francii „relegation“, v Itálii „bagno“ a v Rusku „katorga“. S přepravou zločinců se započalo v Anglii za vlády anglické královny Alžběty (1558 – 1603) a znamenalo vlastně kolonizaci severoamerických kolonií a posléze i Austrálie a dalších vzdálených oblastí. Také Francie spěchala se svými odsouzcenci do Severní Ameriky, směr Kanada, posléze se hodily i Francouzská Guyana, Cayen a Nová Kaledonie, zejména pro politické vězně a další těžká provinění. Z těchto zemí nebylo prakticky úniku, navíc vězně kosily malárie, tropické horečky apod. Rusko mělo vždy dobré zkušenosti s odsunem vězňů na Sibiř, což přetrvalo od roku 1649 přes 350 let. Není bez zajímavosti, že o vyhnanství zločinců se pokusilo počátkem minulého století i Maďarsko (Uhry) jejich deportací na Dalmátské ostrovy (Pál, 1985, in: Jůzl, 2012).

Kromě důmyslných způsobů mučení a poprav středověk k penologii nikterak nepřispěl a k penitenciaristice už vůbec. Trest odnětí svobody se uplatňuje pouze sporadicky.

Přesto se v nejvyspělejších zemích Evropy na přelomu středověku a novověku objevila vězení modernějšího typu jako výsledek dobročinných společností či jednotlivců, jež se však do rozpadajícího se feudálního systému nehodila a po krátkém působení zanikla. Poprvé se objevují názory na humanizaci vězeňství a na jeho preventivní účinky, zejména u mladistvých provinilců – jako účinný nástroj předcházení zločinnosti.

Pro první prototypy moderních vězeňských objektů bylo charakteristické, že měly ráz donucovacího domova, pracovního domova, nápravného ústavu. Jejich vznik souvisel s růstem chudoby nárůstem zločinnosti mladistvých. V těchto ústavech se již vytyčoval cíl nápravy a velká role se přisuzovala pracovním povinnostem, vzdělávání a náboženství.

První takový nápravný ústav (Workhouse) vznikl v anglickém městečku Bridewell z popud anglického krále Edwarda VI. v roce 1553, obdobný ústav je otevřen v roce 1558 v Norimberku a v roce 1558 v Amsterodamu. Konečně v roce 1603 je zřízen v Anglii zvláštní ústav pro mládež s jednotlivými celami a diferenciací na chlapce a dívky podle amsterodamského vzoru (Svoboda, in: Jůzl, 1976).

Obdobné ústavy vznikají v první čtvrtině 17. století i v německých hanzovních městech (v Brémách, Hamburku a Gdaňsku) a v letech 1686-1687 vydává Fridrich Vilém I., zvaný Velký kurfiřt (1620-1688) edikty o zřizování káznic v Německu (Braniborsku a Prusku).

Přes všeobecnou krutost středověku se společnost v průběhu celého tisíciletí propracovává k racionálnějšímu udělování trestu odnětí svobody v duchu měnící se filozofie trestu odnětí svobody směřující od filozofie odplaty přes izolaci až k nápravě jedince. Svou pozitivní roli zde zajisté sehrává křesťanství a církve, které až na výjimku (inkvizice) vnáší do vězeňství mnoho progresivních a humánních prvků, jako bylo vzdělávání vězňů, ale především charita.

A tak za završení těchto snah za působnosti církve lze považovat zřízení ústavu ve Florencii mnichem Filipem Francim v roce 1667 a zejména útulek svatého Michala posvěceným přímo papežem Klimentem XI. V Římě roku 1703, do něhož byli umístováni mladí provinilci. To byl také impuls k další diferenciaci vězňů, jež se plně rozvinula až v následujícím společenském řádu (Jůzl, 1976).

Novověk

Zda je zahájením novověku objevení Ameriky (1492) nebo první buržoazní revoluce usilující o nastolení nového společenského řádu - Nizozemí (1564-1579), Anglie (1641-1680) či konec třicetileté války (1618-1648), není pro historická východiska penitenciaristiky až tak rozhodující. Důležitější je, že s příchodem dalšího společenského řádu a se zrušováním nevolnictví se mění nejen výrobní vztahy založené na dvou třídách – buržoazie a proletariátu, ale i přístupy k trestání zločinců a provinilců. Průlomem v již rodící se novodobé společnosti a ve vymezení se jednotlivých věd, tedy i právnických a penologických, se stalo význačné pojednání O zločinech a trestech (Monaco, 1764). Vytvořil je italský ekonom, filozof a právník Cesare Beccaria (1738-1794) a inspiroval jím celou tehdejší moderní Evropu, včetně rakouské panovnice Marie Terezie. To se pozitivně odrazilo i v evropských trestních řádech.

Druhá polovina 18. a celé 19. století probíhá ve znamení celosvětových snah po zlepšení celkového stavu vězeňství. Objevují se různé názory, nové modely vězeňských systémů a také osobnosti, vězeňstvím se zabývajících. Tak se formují nové multidisciplinární vědy, jako jsou penologie, penitenciaristika, kriminologie, viktimologie, kriminalistika, a to za přispění dalších nauk, jako je psychologie, pedagogika, sociologie a sociální práce apod. O této době lze říci, že dala světovému vězeňství takové osobnosti, jako jsou John Howard, Zebulon Brockway, Alexander Maconochie, Walter Crofton, ale i např. náš František Josef Řezáč. Na základě jejich teoretických závěrů i praktických zkušeností dochází k celkové modernizaci vězeňství, zejména v Evropě, i když v řadě zemí v oblasti penologie a penitenciaristiky stále panoval tuhý středověk. Ale o těchto jménech na jiném místě textu.

V období novověku se trest odnětí svobody pod vlivem myšlenek filozofů, právníků, sociologů, psychologů a pedagogů a jeho teorie, penitenciaristika, stává trestem s výraznými prvky humanizace, dodržování zákonnosti, tedy dodržování práv a vyžadování povinností vězňů v souladu se zákonem. Tyto atributy pak umocnilo další období nastupující po době moderní – doba postmoderní.

Postmoderní doba

Doba postmoderní se formovala během posledních tří století a lze ji charakterizovat podle Bělohorského (in: Mühlpachr, 2011, s. 7) stoletími bojů za lidská práva, což se nutně odráží i v penologii a penitenciaristice:

- 18. století – boj za práva občanská,
- 19. století – boj za politická práva,
- 20. století – boj za práva sociální.

Časově lze počátky doby postmoderní sladit s počátkem 20. století, když v roce 1917 německý filozof Rudolf Pannwitz (1881-1969) charakterizuje postmoderní společnost v souvislosti s hodnocením filozoficky orientované kultury a filozofického dědictví a jenž v tomtéž roce poprvé používá termínu „postmoderní“ (Dolák, in: Jůzl, 2011). V praxi však postmoderní dobu lze sledovat zhruba od počátku 60. let minulého století až do současnosti, tedy posledních 50 let. Tato doba je prosta velkých válek, snahou lidstva být solidární na základě členství ve světových organizacích a ujednocování se na základě mezinárodních smluv v oblasti lidských práv, v oblasti irenických (mírotvorných) přístupů, vzájemné ekonomické pomoci apod. Na druhé straně se postmoderní doba vyznačuje v posledních desetiletích vleklou hospodářskou krizí (celosvětovou), což se negativně odráží víceméně v sociální patologii jednotlivých zemí. K hrozbám v postmoderní společnosti patří nadále moc, politika, terorismus, strach obecně (z čehokoliv), dále posedlost bezpečím a problémy s nadbytečnou populací – mnoho lidí se stává nepotřebnými a z toho pak plyne nezaměstnanost. Jednou z význačných hrozeb postmoderní doby je vzrůstající zločinnost jako produkt této doby a absencí trestu smrti v mnoha zemích světa. Jako nejčastější země, kde trest smrti nebyl zrušen, jsou uváděny Spojené státy americké a Čínská lidová republika, ale uplatňuje se i v řadě dalších asijských muslimských zemí.

Zrušení trestu smrti ve většině států je hlavním penologickým fenoménem postmoderní doby. Dalším rysem penitenciaristiky, zejména v Evropě, je přijetí a dodržování Listiny základních práv a svobod, Evropských vězeňských pravidel, Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni a Úmluvy proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, k jejichž dodržování se účastnické země zavázaly a z těchto důvodů jsou také příslušnými evropskými orgány kontrolovány.

Trest odnětí svobody v postmoderní době se tedy vyznačuje ujednocením vězeňských předpisů, norem a nařízeních, humanizací, demokratizací a snahou po eliminaci prizonizace (Jůzl, 2012).

3. Historický vývoj věznění a vězeňství

Vývoj trestního práva a vězeňství v historické linii byl vždy dán vyspělostí dané společnosti a společensko-ekonomické formace, a kráčelo vždy společně ruku v ruce. Až do doby moderní však jak právo, tak vězeňství neslo prvky zvěle, násilí a krutosti. Teprve italský myslitel Cesare Beccaria vnáší především do vězeňství a věznění lidí řád založený na vyspělém právu.

3.1 Předkřesťanské období a období středověku

Získat ucelený náhled na historii vězeňství v Čechách není v české literatuře příliš časté a běžné. Proto považuji za velmi přínosné dílo doc. dr. Jana Uhlíka, CSc., který se ve svém díle Historie věznění a vězeňství v Čechách z roku 2006 pokusil o komplexní pohled na mapu minulosti českého vězeňství a to v rozsahu od 10. až po 20. století.

První dochovanou publikací stran dané tematiky je „Příručka pro vězeňské úředníky a kandidáty na službu v trestních ústavech“ napsaná Viktorem Leitmaierem ve Vídni v roce 1890. Dalším díle, jehož základním záměrem bylo informovat širokou veřejnost o podmínkách a zásadách tehdejšího moderního vězeňství, se stala studie Františka Procházky „O žaláři, jeho dějinách a organizaci“ z roku 1925. O jakýsi historický vývoj československého vězeňství se pokusil František Paníček ve své knize „Výkon trestu odňatia slobody v minulosti a dnes“, která byla vydána v roce 1970. Ve 20. století vyšla řada publikací, ale zájem historiků se zaměřoval především na problematiku československého vězeňství, především na roky 1948-1989 (Uhlík, 2006, s. 4).

Předkřesťanské období druhé poloviny prvního tisíciletí se řídilo při řešení vzájemných sporů a závažnosti spáchaného činu právem zvykovým. To bylo předáváno z generace na generaci i v následujícím 10. a 11. století zvláště při trestání a zjišťování zločinů. I když původní zvykové právo nebylo písemně zaznamenáno, dávalo možnost nastolit normy chování. Účelem trestu byla u většiny případů touha po odplatě, snaha o důraznou pomstu, která měla pachatelů napříště znemožnit opakování dalších provinění a zločinů. Trest následoval okamžitě po provinění, což jak víme je z výchovného hlediska nejúčinnější dodnes. Převažoval motiv msty spojený obvykle s nepříměřenou a krutou odplatou s co nejcitelnějším poškozením až smrtí pachatelů. Některé postupy a zvyky užívané při trestání zločinců pak přetrvávaly v trestní a soudní praxi ještě několik dalších staletí (Uhlík, 2006, str. 5-6).

Po roce 800 vznikaly mocenské celky, které se řídily vlastním obyčejovým právem. Na našem území tento proces vrcholil vznikem Velké Moravy a Přemyslovského státu. K zajištění klidu a pořádku, ochrany a naplňování mocenských zájmů byla budována hradiště, kde byly také konány soudy

s provinilci. O míře provinění a výši trestu rozhodoval vládce spolu se svou družinou, která se soudního jednání účastnila a měla také na starosti samotný výkon trestu. Panovník mohl čím dál více viditelně projevat své výsadní postavení a významnost. Tresty byly udělovány podle toho, zda se jednalo o občana svobodného, poddaného či otroka. Nerovnost před zákonem byla všudypřítomná. Znepokojující je, že teprve po roce 1989 byl u nás zrušen zákoník, který uplatňoval třídní přístup při hodnocení závažnosti provinění (Uhlík, 2006, s. 8-9).

Od 9. století se projevovala snaha o humánnější přístup, který v následujících obdobích byl opakovaně několikrát znevážen, a úmyslně se vracely přežitky zvykového práva z dob minulých. S příchodem křesťanství byl kladen důraz na bohabojnost. Osoby svědčící proti souzenému nesměli být v přátelském či nepřátelském vztahu, nesměli být v minulosti usvědčeni ze lži nebo nepřičetnosti, museli být vážení a žít v souladu s Božími zákony. Svědky měl ovládat strach ze lživé výpovědi.

Vězení bylo užíváno především jako zajištění viníka před vynesením verdiktu a vykonáním vlastního trestu, sloužila také jako izolace ze společnosti nebo jako trest s tím, že hrůza tehdejších nelidských a hrůzných podmínek se jednalo téměř vždy o rozsudek trestu smrti, jen málokdo jej mohl přežít.

Snaha odklonu od pokořující pomsty k dlouhodobé nápravě zločinců byla počátkem 2. čtvrtiny 10. století svým pojetím zcela výjimečná nejen pro období středověku, ale také i v následujících staletích (Uhlík, 2006, s. 16-19).

Počátkem posledního desetiletí 14. století získali právo soudit hrdelní zločiny konšelé a na přímý králův popud byl zřízen inkviziční soud. Vězení byla přeplněná kacíři. Většina hradů sloužila jako bezpečné vězení pro příslušníky panovnických rodů. Byli trestáni obchodníci, řemeslníci i šlechtici. V polovině 14. století ve snaze opět zavést právní pořádek a vrátit se ke starým soudním řádům byl vydán zákoník zvaný *Maiestas Carolina*, proti jehož platnosti vystoupila především, tímto na pravomocech omezená šlechta. Proto císař tehdy užívání zákoníku, který měl především omezit udělování krutých trestů, zakazoval vylupování očí, vyřezávání jazyka nebo uřezávání nosu, zrušil. Uvolňování mravů postupovalo všemi vrstvami společnosti, rozdíl mezi šlechtou, bohatými měšťany a chudnoucím venkovem a městskou chudinou se stále prohlubovaly. Vliv soudní moci v království poklesl natolik, že se obrovským způsobem zvedla kriminalita (Uhlík, 2006).

14. a 15. století bylo obdobím husitských válek, snahy o zlepšení morálky, o náhradu světských zákonů a o nadřazení Božího práva, tyto sice vedly k mravnějšímu způsobu života, ale skutečnost byla výrazně odlišná od obrodných představ. Poddaní i nadále zůstávali poddanými a středověké tresty a právo se užívaly i v následujících letech. Po dvacetiletém přerušení byl opět v roce 1437

obnoven zemský soud, jako potřeba vrátit právní řád Českému království, napravit dosud nesouzená bezpráví z husitských válek a nastolení smíru a pořádku (Uhlík, 2006).

3.2 Období novověku

V pohnutých válečných letech 16. století se zvyšoval nejen počet kriminálních živlů, ale i nezaměstnaných. Zvyšoval se počet zchudlých bezdomovců a žebráků. Hodnota lidského života těchto lidí byla téměř nulová. Popravy, mrzačení, pranýřování a bití, jakožto tresty, které měly odradit od páchaní další trestné činnosti, bez vynaložené péče o ně, byly méně nákladné než udržování věznic a zaměstnávání většího počtu strážníků dohlížejících na pořádek. Již od první poloviny 16. století bylo v mnoha státech západní Evropy prováděno násilné začleňování lidí bez práce a práci se vyhýbajících na nucené práce. S tím mělo souviset i snížení kriminality. Narychlo byly zřizovány pracovní domy z chátrajících klášterů nebo starých hradů, kam byly odvázeni odsouzení tuláci, bezdomovci a nezaměstnaní včetně ostatních deklasovaných živlů. Izolace kriminálních a nepracujících se ukázala jako velmi účinná a proto se zřizovaly další podobné ústavy. Prvopočátky spatřujeme především v Nizozemí a Anglii a to ve značném předstihu před zbývající Evropou. Pachatelé trestných činů byli vězněni nejen na královských věznicích, ale i v měšťanských domech a podmínky k přežití byly velmi ubohé. Vězni museli pracovat, aby nahradili náklady vynaložené na jejich věznění. Spojením pracovní domů a věznic vznikaly již specializované věznice, které měly vzor především v severoněmeckých městech.

Objevují se první známky jakési snahy o nápravu a výchovu, i když velmi svérázné. Například lidé odmítající pracovat byli umístěni do kobky, kam neustále přitékala voda a aby se neutopili, museli vodu nepřetržitě odčerpávat. Postupné uvědomování si skutečnosti, že lidé bez nápravy se budou opakovaně do vězení vracet a i nadále páchat trestnou činnost, vedlo k nápravným způsobům věznění. Trestání a pouhé věznění zločinců se postupně měnilo ve vězení, které usiluje o humánnější přístup a trvalou nápravu provinilců, se snahou o návrat do společnosti, bez páchaní další trestné činnosti (Uhlík, 2006, s. 111).

Rané novověké vězenství nebylo řízené státem a zcela jednotné. Města většinou spravovaly vlastní vězení a o osudu provinilců rozhodovala nejen příslušnost k určité společenské vrstvě obyvatel, ale i závažnost spáchaného činu a majetkových poměrech. Dle toho byli umístěni třeba do mírnějších vězení zvané například přednice, stuba, měšťanské nebo rathouzní vězení či přední šatlava nebo šerhovna. Byly umístěny většinou na radnici a byli zde umísťováni především nejbohatší měšťané, kteří si mohli dovolit přiměřené pohodlí. Ke standartnímu vybavení kromě základního nábytku patřila kamna, jakožto životně důležitý doplněk, protože v těžším vězení se nevytápělo ani v těch nejsilnějších mrazech. Těžší vězení představovala především šatlava nebo zadní světnice, zadnice,

dolní vězení apod. Zde už byly daleko horší podmínky a především nedostatek stravy, zima, tma a neexistující hygiena. Ti nejnebezpečnější zločinci se pak spouštěli po laně do podzemí otvorem ve stropu. Teno „kabát“, jak se vžil název, byl opravdovým postrachem i těch největších zločinců a dlouhodobé přežití bylo téměř nemožné (České vězeňství, 4/2011, str. 28-29).

Městské rady a vězení byly zcela autonomní, i když již v Koldínových právech se objevují snahy o úpravu maximální možné délky zadržení bez podání žaloby na tři dny. O tom, jak se tento zákon dodržoval, není pochyb, naopak prodloužení pobytu v šatlavě bylo často ze zjištěných důvodů a neoprávněně prodlužováno. Velký problém představovalo také hromadné vězení. Nebyli odděleni spolupachatelé, kteří se takto mohli domlouvat na výpovědích, nebyli odděleni mladiství a dokonce ani ženy, což přinášelo nespočet sexuálních deliktů. K diferenciaci vězňů došlo poprvé, v dnes již neexistující, první státní, Svatováclavské trestnici v Praze roku 1823 (České vězeňství, 4/2011, s. 28-29).

3.3 Habsburská monarchie

V období habsburské monarchie a za vlády Marie Terezie byl v roce 1768 vydán Nový trestní zákoník (Constitutio Criminalis Theresiana) pod českým názvem „Hrdelní právní řád“, který však neodpovídal příliš zahraničnímu osvíceneckému trendu. I nadále se používaly tělesné tresty, pálení, lámání, vláčení nebo vypalování cejchu. Tento trestní zákon měl být srozumitelný ve smyslu kategorizace trestných činů a uložených trestů, k čemuž mělo také přispět přesné stanovení postupu při tortuře, kdy měl být provinilý prostřednictvím útrpného práva mučením přiveden k doznání. V zákoně byly též přesně popsány mučící pomůcky a způsoby užití. Jeho platnost nepřezila ani vládu Marie Terezie.

V roce 1772 byly zrušeny všechny žaláře v kláštorech, byl snížen počet hrdelních soudů a tresty smrti byly omezeny na minimum, v roce 1777 vydán zákaz tortury. Od roku 1784 byl uplatňován nový vězeňský systém a o dva roky později vydán „Dvorský dekret“ o policejních přestupcích. Za bezpečnostní záležitosti odpovídal magistrát v čele s radou, který úkoloval policejního prezidenta. Ten v roce 1787 vydal „Policejní řád pro město Prahu“, který stanovoval nejen pravidla a dodržování pořádku, ale také tresty za jejich porušení. Obsahem jsou dopravní, požární, živnostenské i jiné předpisy (Uhlík, 2006, str. 119-121).

V rámci reformy celé justiční správy v druhé polovině 18. století byl vydán Všeobecný soudní řád, kdy do jednotného soudního systému byly postupně začleňovány městské a vrchnostenské soudy, které postihovaly pouze poddané a ve své době neměly ani školeného právního úředníka. Městské soudy soudily výhradně měšťany a v jejich řadách už vystupovali studovaní úředníci. Majetná

šlechta a vrchnost předstupovala před tzv. zemské soudy. Díky soudní reformě roku 1783 přešly všechny soudy, s výjimkou vrchnostenských, do rukou státu.

Tzv. „státní zločiny“ se týkaly především protivení se moci a vůli panovníka, ohrožení jeho bezpečnosti či narušování celistvosti monarchie. Mezi další prohřešky patřila například urážka panovníka nebo jeho členů rodiny, včetně těch mrtvých. V průběhu 19. století byly tyto zločiny považovány dokonce za velezradu, která byla trestána s největší přísností. Habsburští vládcové měli zcela pod kontrolou veřejný život i závislost soudů a jakékoli nespokojené projevy obyvatelstva stíhali od počátku své vlády a to i v českých zemích. Zákonodárná, soudní i výkonná moc byla absolutně v rukou panovníka (Uhlík, 2006).

3.4 Zrod československého vězeňství

Po vzniku Československé republiky v roce 1918 byla v Čechách a na Moravě z věznic propuštěna většina politických vězňů, spousta se jich muselo podrobit šetření vojenské komise, jednalo se především o zběhy, i ti však byli nakonec propuštěni. Složitější byla situace na Slovensku, kde justici opustila celá řada rakouských a maďarských soudců a úředníků. Tuto situaci vyřešila československá vláda tím, že povolala úředníky z Čech a Moravy, propuštěné vojáky po skončení války, kteří hledali zaměstnání. O náhradě trestního zákona z roku 1852 uvažovalo ministerstvo spravedlnosti již brzy po první světové válce. Měl obsahovat především zmírnění represí ve věznicích a spíše preventivní prostředky v boji proti zločinnosti. Bohužel k vydání nového trestního zákona došlo až v roce 1950 (č.86/1950 Sb.).

V trestnicích byl vykonáván trest v tzv. třídách, jejichž rozlišení bylo patrné z barevných šátků, které vězni museli nosit na krku (od nejpřísnější - bílý, žlutý a černý v třídě nejmírnější). Z jednotlivých tříd pak byl možný přesun na základě dobrého či špatného chování. O zařazení vězňů do tříd rozhodoval ředitel věznice. Ten mohl například v případě útěku nebo vzpurného chování pobyt ve věznici dokonce až o půl roku prodloužit. Režim ve věznicích byl tedy dán třídou, do které byl vězeň zařazen. Oproti tomu političtí vězni měli své výhody, v cele jich nesmělo být víc jak čtyři osoby, mohli nosit svůj vlastní oděv a ložní prádlo. Měli povoleny častější návštěvy, lepší stravu za vlastní peníze, možnost nákupu knížek, novin, směli psát, kouřit.

Od vězňů bylo všeobecně vyžadováno slušné chování. V případě nedodržování řádu a určitým prohřeškům byli pak trestáni přidělením těžší práce, důtkami, půstem jen o vodě, samovazbou nebo temnicí, ztrátou již získaných výhod nebo přefazením do vyšší třídy. Vězeň, jehož chování se hrubě vymykalo řádu a slušnému chování mohl být i spoután, přivázan řetězem nebo spoután do kazajky až na dobu tří měsíců. Důraz byl kladen na výchovu a vzdělávání především těch negramotných

vězňů, kteří měli povinnost docházet do školních tříd. Od dozorců byla vyžadována disciplína a příkladné chování. Vůči vězňům se měli chovat slušně, avšak důsledně a rázně.

V letech 1921-1923 bylo v českých věznicích přibližně 12 000 vězňů. Káznice byly přeplněné, vězni pobývali ve větším počtu na společných celách, výchovné působení bylo tedy velmi obtížné a míjelo se účinkem. Obtížná byla i diferenciací. K posunu došlo od pouhé snahy poskytnout trestancům základní vzdělání k stále více kladenému důrazu na získání pracovních návyků odsouzených, na získání pracovních dovedností, vč. získání například výučních listů, které jim měly usnadnit uplatnění po výkonu trestu a tím i bezúhonný život. Postupně se také vyvíjela postpenitenciární péče, existovaly různé spolky a fondy, které napomáhaly propuštěným vězňům a především mladistvým. Úsilí bylo také vynakládáno na sportovní, kulturní a mravní působení. Na přelomu 30. a 40. let bylo české vězeňství bezpochyby na úrovni těch evropských (Uhlík, 2006, s. 234).

Vrcholné období československého vězeňství nastalo v polovině 30. let díky správné koncepci, která byla stabilní a optimální v uplatňování morálních zásad, vhodné výchovy a zacházení s vězni. Postupně byl důsledně do vězeňství zaváděn systém, který na sebe navazoval tj. od specializovaných věznic, přechodní ústav, donucovací pracovny, polepšovny až kolonie „trestníků“. Dalším důležitým aspektem byl výběr vězeňského personálu a jeho následná výchova k morální kázní a zodpovědnému chování. V tomto období byla prestiž vězeňského personálu na velice vysoké úrovni a vězeňství bylo většinou obyvatelstva vnímáno jako důležitá složka bezpečnosti a pořádku (Uhlík, 2006, s. 236).

Samostatnou kapitolou je pak stav vězení za období druhé světové války, kdy některé věznice byly obsazeny a předány do rukou gestapa (Pankrác, Špilberk, Mírov, hrad Sovinec, aj.). Byli zde vězněni a mučeni naši vlastenci a antifašisté, které následně deportovali do pracovních a koncentračních táborů. Zvláště tragické události doprovází pankráckou „sekyrárnu“, Kounicovy a Sušilovy koleje v Brně, kde byly popraveny tisíce studentů, odbojářů, Židů a to mnohokrát ze svévůle a bez soudního rozsudku. Po osvobození roku 1945 se začaly české věznice plnit zajatými Němci a zrádci našeho národa. Vězni, kteří se vraceli na svobodu z koncentračních táborů, však netušili, že i se již brzy stanou opět vězni tentokrát ovšem těmi politickými...(Uhlík, 2006, s. 255-262).

Brzy po skončení druhé světové války byla obnovena činnost více jak 350 věznic a pracovních táborů, kde byli shromažďováni kolaboranti, němečtí zajatci a příslušníci gestapa, kteří se zvláště zavrženíhodným způsobem podíleli na vraždách, popravách, pokoře lidské důstojnosti a utrpení lidí. Nejenže úroveň věznic těsně po válce neodpovídala původním standardům, ale byly naprosto přeplněné, proto se zde vyskytovaly velmi často epidemie, při nichž umírali nejen vězňové, ale i

nakažení dozorcí. Konal se nespočet soudních řízení a k trestu smrti bylo bezprostředně po skončení války odsouzeno až 234 Čechů a 475 Němců.

Téměř od počátku poválečného období situaci ve vězeňství komplikovaly střety mezi komunisty a demokratickými stranami. Sílicí vliv totalitní strany byl umocňován vykonstruovanými obviněními, provokačními akcemi a zmanipulovanými úředníky ministerstva vnitra. Žalovaní byli odsouzeni na základě lživých důkazů a účelově připravených materiálů. Personál ve věznicích nebyl příliš kvalifikovaný, spousta zaměstnanců se ještě nezbavila traumatu a nenávisti z období války, podporováno bylo násilí nejen proti bývalým nacistům a zrádcům, ale i proti politickým vězňům. Aby mohly být vytvořeny vhodné podmínky pro tzv. „politické předpoklady pro budování socialismu

a socialistického třídně zaměřeného vězeňství“, musela brány věznic opustit celá řada stávajících zaměstnanců věznic. Vězni byli na celách proti sobě úmyslně popuzováni, byli pobízeni a nuceni ke kompromitujícím prohlášením, v případě jakéhokoli odporu byli fyzicky i psychicky trestáni. Vězeňství v tomto období nemělo ustálenou koncepci a stávalo se stále více represivnější složkou s jasným záměrem získání větší moci a izolaci jejích odpůrců. Velkým nedostatkem byla velmi malá vzdělanost a proškolenost personálu, důležitější byl „kádrový profil“ zájemce. Nejen ve věznicích, ale i při výsleších byly používány velmi drastické metody, byl zaváděn tvrdý režim. V očích veřejnosti se vězeňství a práce dozorců dostala na nejnižší možnou úroveň, kterou bylo velmi těžké po roce 1989 překonat (Uhlík, 2006, s. 263-271).

3.5 Reforma českého vězeňství po roce 1989

Největší změnou porevolučního vězeňství byl odklon od represivního pojetí výkonu trestu k humanistickému. Bohužel se jednalo o extrémní přístup, započatý rozsáhlou amnestií, která nebyla pro české vězeňství velkým přínosem a vedla k jeho destabilizaci. Odsouzení, kterých se amnestie netýkala, usilovali o propuštění hromadnými hladovkami, zakládáním požárů, ničením zařízení a organizováním vzpour. Vyvrcholením byla vzpoura v Leopoldově, který se stal svědkem krvavého zločinu odsouzených při útěku z věznice na Slovensku (Jůzl, 2004).

Postupnými systémovými a především odbornými opatřeními se podařilo vězeňství po mnoha letech stabilizovat. V roce 1990 byla vypracována koncepce reformy vězeňství v duchu Standardních minimálních pravidel OSN pro zacházení s vězni a znamenala rozhodující krok pro transformaci vězeňství. Trest odnětí svobody by měl být především přípravou pro návrat na svobodu, měl by být tedy resocializační, aniž by nebyl dotčen samotný účel výkonu trestu (Jůzl, 2004).

Výchovná složka výkonu trestu byla v popředí, zaváděly se různé zájmové kroužky, jak vzdělávací, kulturní či sportovní. Velký důraz byl a je kladen na zaměstnávání vězňených osob a získání pracovních návyků. Zelenou dostaly jak skupinové, tak individuální terapie, zaměřené především na sebepoznání a zdravý pohled na život s cílem zabránit recidivě. S těmito aktivitami však přímo souvisely také vyšší nároky na odbornost a vzdělanost vězeňského personálu. Zpočátku pod mírným tlakem si zaměstnanci museli postupně doplnit, dle funkce a pracovního zařazení, minimálně středoškolské vzdělání s maturitou nebo vzdělání vysokoškolské. Dnes se dá říci, že tyto podmínky splňuje většina zaměstnanců (České vězeňství, 4/2012, s. 19).

Po roce 1989 bylo provedeno srovnání našeho vězeňství s Evropskými vězeňskými pravidly, Standardními minimálními pravidly, Listinou základních práv a svobod a dalšími mezinárodními úmluvami a také proběhla hloubková analýza nedostatků českého vězeňství. Na základě této analýzy byla zpracována koncepce rozvoje českého vězeňství jako moderního systému poskytující speciální formy sociální služby se zásadou humanizace výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody (Sochůrek, 2007, I. díl). V tomto postrevolučním období byla také obnovena sociální pedagogika jako samostatný obor reagující na nové problémy společnosti, které následně úzce souvisí mimo jiné i s vězeňstvím (nezaměstnanost, drogy, gamblerství, zadlužování jednotlivců aj.) (Kraus, 2008).

Podle své periodizace historie českého vězeňství uvádí dr. Aleš Kýr, že poslední, devátá etapa probíhá ve znamení snah o změny českého vězeňství, všeobecně nazývaném transformace českého vězeňství, jež dr. Kýr označuje výstižněji jako Reformní úsilí ve vězeňství:

„Na základě vnitropolitických změn v Československé socialistické republice po 17. 11. 1989 dochází k obnově demokratického státu v čele s novým prezidentem Václavem Havlem, signatářem Charty 77, který byl také politickým vězněm. V lednu 1990 vyhlašuje prezident republiky rozsáhlou amnestii, v jejímž důsledku zůstalo ve vězeňských zařízeních z přibližně 23 tisíc vězňů jen 6 tisíc. Této amnestii předcházelo propuštění 50 politických vězňů již v prosinci 1989.

Pachatelé závažných násilných trestných činů, jichž se amnestie netýkala, se nespokojili se svou situací a pokoušeli se svobodu vynutit prostřednictvím hromadných protestních akcí a vzpour, které se lavinovitě šířily ve věznicích a nápravně výchovných ústavech na území celého státu. Nejzávažnější vězeňská vzpoura proběhla v nápravně výchovném ústavu Leopoldov na Slovensku. K jejímu potlačení musela být nasazena speciální bezpečnostní jednotka a početná asistence z řad příslušníků Sboru nápravné výchovy Slovenské republiky. Při potlačování vzpoury došlo k úmrtí jednoho odsouzeného a celá řada zranění se vyskytla na straně odsouzených i zakročujících příslušníků. Po vzpouře bylo 300 odsouzených dočasně umístěno v nápravně výchovném ústavu Kuřim, který se nachází na Moravě. Tímto opatřením bylo usnadněno obnovení činnosti nápravně

výchovného ústavu v Leopoldově, který byl zčásti zničen požárem, úmyslně založeným vzbouřenci. Také se předešlo možnému propuknutí vzpour, pokud by byli vzbouřenci umístěni v jiných vězeňských zařízeních na Slovensku.

V červnu 1990 byly zahájeny první prověrky odborné a morální způsobilosti příslušníků Sboru nápravné výchovy, které prováděly odborné komise, vytvářené zejména z řad bývalých politických vězňů a členů Občanského fóra. Prověrky byly ukončeny v závěru roku 1991 a v jejich průběhu bylo prověřeno přibližně 5 500 příslušníků Sboru nápravné výchovy, z nichž jen 400 bylo shledáno nezpůsobilými pro výkon služby ve vězeňství. Dalších 1000 příslušníků bylo uvolněno ze služebního poměru pro nesložení nové služební přísahy nebo z jiných důvodů na vlastní žádost.

V letech 1991 až 1992 byla ředitelstvím Sboru nápravné výchovy vypracována Koncepce rozvoje vězeňství v České republice v duchu Evropských vězeňských pravidel, která byla doporučena k realizaci právním expertem Rady Evropy. Nezbytné reformní kroky k postupnému uvádění koncepce do vězeňské praxe byly odvozeny z přehodnocení vývoje českého vězeňství v letech 1945 až 1989, zejména z poznání podmínek a příčin všech deformačních vlivů. V první řadě šlo o depolitizaci vězeňství, které se v minulosti stalo obávaným mocenským nástrojem k prosazování zájmů jedné politické strany. Nezbytným krokem byla též demilitarizace vězeňství ve smyslu odstranění zbytečných militantních prvků při zacházení s vězni. S tím souvisel i další krok v podobě decentralizace vězeňství s cílem posílit pravomoci ředitelů vězeňských zařízení a neméně významným krokem se stalo vytváření předpokladů k celkové humanizaci vězeňského systému.

Dnem 1. 1. 1993 vznikla Vězeňská služba České republiky na základě zákona č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky. Podle tohoto zákona jsou ve vězeňství tři skupiny zaměstnanců: vězeňská stráž (zajišťuje strážní, dozorcí a eskortní službu), justiční stráž (zajišťuje ochranu soudů a ministerstva spravedlnosti) a správní služba (zajišťuje odbornou činnost v oblasti zacházení s vězni, zdravotnictví, administrativního, ekonomického a technického zabezpečení). Podmínky výkonu vazby, zejména práva a povinnosti obviněných, byly upraveny zákonem č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby. Výkon trestu odnětí svobody byl upraven zákonem č. 294/1993 Sb., který je již osmou novelou zákona č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody. Podstatnou změnou bylo nahrazení tří nápravně výchovných skupin čtyřmi typy věznic: s dohledem, s dozorem, s ostrahou a zvýšenou ostrahou.

Vězeňská služba ČR má k dispozici celkem 33 vazebních věznic a věznic, z toho 2 speciální zařízení pro mladistvé (Opava, Všehrdy), dvě pro ženy (Pardubice, Praha-Řepy) a dále 3 vězeňské nemocnice (Praha, Brno, Ostrov). Z důvodu permanentní přeplněnosti je ve většině vězeňských zařízení zabezpečován výkon vazby i trestu odnětí svobody. Základními organizačními články jsou

vazební věznice a věznice, které jsou centrálně řízeny generálním ředitelem Vězeňské služby ČR. Za vězeňství odpovídá ze zákona ministr spravedlnosti.

Vnější kontrolu vězeňství vykonávají poslanci Parlamentu České republiky z podvýboru pro vězeňství, který byl zřízen při Výboru pro obranu a bezpečnost. Na základě příslušných mezinárodních smluv, jimiž je Česká republika vázána, náleží kontrolní pravomoci Evropskému výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (CPT) a Výboru proti mučení při Organizaci spojených národů (CAT).

Trest smrti byl zrušen v roce 1990 zákonem č. 175 a od té doby nejpřísnějším trestem zůstává doživotní trest, který k 31. 3. 1999 vykonávalo 15 odsouzených. K témuž datu činil celkový počet vězňů 23 149 osob, z toho 7 237 obviněných a 15 912 odsouzených.“ (Kýr, 1999, s. 61, in: Jůzl, 2013).

3.6 Periodizace českého vězeňství

Po roce 1989 jako jeden z prvních odborníků na penitenciaristiku, dr. Aleš Kýr (1947), představuje následující periodizaci českého vězeňství:

- ukládání a výkon trestu ve středověku (995-1775),
- reforma středověkého trestního práva (1776-1847),
- utváření vězeňského systému (1848-1917),
- moderní základy vězeňství (1918-1938),
- rasová msta německého sociálního nacionalismu (1939-1945),
- třídní msta podle sovětského vzoru (1946-1964),
- rozvíjení odbornosti ve vězeňství (1965-1980),
- úpadek odbornosti ve vězeňství (1981-1989),
- reformní úsilí ve vězeňství (1990-doposud).

Vzhledem ke skutečnosti, že tato periodizace je stará již čtvrt století, může připadat jako nevyvážená. Ve své době však byla mimořádně zdařilá a lze ji dodnes využít v historii české penitenciaristiky.

Odborníky možná napadne, zda poslední etapy vývoje českého vězeňství v podání dr. Kýra nejsou příliš zpolitizované, neboť podle penitenciárních odborníků politika a emoce do vězeňství nepatří. Kýr však chtěl poukázat na skutečnost, že po druhé světové válce české vězeňství zpolitizováno výrazně bylo na základě „třídního přístupu“ jediné strany. A ač to vypadá protichůdně, stejně do transformace našeho vězeňství po roce 1989 promluvila politika opět, aby se chyby napravily nejprve především politicky. Tato setrvačnost bohužel setrvává dodnes, kdy vězeňská služba je již dávno transformována a sama ví nejlépe, jak si se svými problémy poradit. Bez politických zásahů

se občas neobejde, pokud se týká ekonomických otázek. Vnitřní záležitosti je však schopna si se svými odborníky pojmenovat sama a rovněž je i vyřešit.

Z vyhodnocení Kýrovy periodizace vyplývá, že se jedná především o periodizaci dějin českého vězeňství, a proto je nelze paušalizovat na obecné světové dějiny vězeňství. Existuje proto řada dalších přístupů k periodizaci dějin vězeňství. Např. Lubomír Bajcura ve své disertační práci *Zacházení s vězni a tvorba standardizovaných programů* (2008) ve druhé kapitole pod názvem *Historie zacházení s viníky – inspirace i varování* uvádí následující periodizaci:

Socializace trestání v pravěku.

Starověk.

Počátky křesťanství.

Islám.

Středověké vězeňství.

Počátky novodobého vězení.

Vývoj moderních vězeňských systémů.

Bajcura se v některých subkapitolách inspiroval v uvedené periodizaci u dr. Kýry.

Pro potřebu této diplomové práce se však v periodizaci budeme přidržovat historických východisek penitenciaristiky. Za základ dějin poslouží díla László Pála, Leona Rabinowicze a některých českých autorů.

Leon Rabinowicz (1906-1999) sepsal ve svých pouhých dvaceti sedmi letech rozsáhlé dílo *Základy vědy o vězeňství*, vydané poprvé v roce 1933 ve Varšavě. Působil především ve Francii a posléze v USA, kde také zemřel. O maďarském penitenciaristovi Lászlu Pálovi je rovněž hovořeno v pojednání *Penitenciaristika a penologie* (Jůzl, 2012).

Podstata Rabinowiczovy historické penitenciární teorie spočívá v rozdělení funkce vězení na vedlejší, trvající od nepaměti až do konce 16. století a na hlavní, kdy začíná počátkem 17. století postupně plnit svou racionální funkci nápravy odsouzeného jedince. Vedlejší funkcí uvěznění byla hlavně pomsta, anebo prozatímní umístění vězně před vynesením nebo vykonáním dalšího trestu. Aby se trest odnětí svobody a délka jeho trvání etablovala jako trest adekvátní provinění, bylo třeba zbavit se společenské formy hněvu a brutální odvety vůči provinivší se osobě. Jedině tak lze uvažovat o evoluci od odvetných sankcí popravu pachatele a tělesných trestů směrem k výkonu trestu odnětí svobody ve vězení.

Z Rabinowiczových teorií vychází také další polský významný historik a penitenciarista, Karol Pawlak (1938), jenž zpracoval na padesát pojednání penitenciárního charakteru, z toho polovinu k dějinám především polské penitenciaristiky. Ten vytvořil periodizaci aplikovanou na polské dějiny (a podle historických událostí v kontextu se všeobecnými světovými dějinami) s těmito

názvy: Na sklonku první republiky (1505/1569-1795); Vlastní a cizí (od posledního dělení Polska 1795 - do konce první světové války 1918); Za druhé republiky (1918-1939); Ve stínu hákového kříže (1939-1944); Ve svitu hvězdy (1944-1989). Dále Pawlak do novodobých dějin polské penitenciaristiky nejde.

Nejvýznamnější český penitenciarista František Josef Řezáč (1819-1879) dělí své dějiny penitenciaristiky ve svém stěžejním díle „Vězenství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnější trestání a polepšování zločinců“ až do roku 1852 na dvě etapy: „Dějepisný přehled žalářnictví až na věk novější“ a na „Zásady novějšího věku v záležitostech žalářních“.

Docent Jan Uhlík (1932-2012) vydal v roce 2006 rozsáhlé a znamenité pojednání „Historie věznění a vězeňství v Čechách“, v němž v jednatřiceti kapitolách podává průřez vývoje českého vězeňství na pořadí českých dějin. Co název kapitoly, to úsek české historie a její aplikace na vězeňství, a tudíž i periodizace dějin české penitenciaristiky seřazených sice v historickém sledu, avšak nazývaných podle klíčových událostí daného údobí.

László Pál ve své knize „Penitenciární pedagogika“ vydaném v roce 1985 v Bratislavě představuje v prvním díle pod názvem „Všeobecné dějiny vězeňství“ následující periodizaci:

- I. Historické podmínky a okolnosti předcházející vzniku vězení
- II. Vývoj vězení v otrokářské společnosti.
- III. Vězení za feudalismu a vývoj typů vězení odpovídajících feudálnímu zřízení.
- IV. Vývoj vězeňských režimů v buržoazní společnosti.
- V. Vývoj buržoazního systému vězení v poslední čtvrtině XIX. a první polovině XX. století.
- VI. Novější směry v buržoazním výkonu trestu odnětí svobody. Vzrůst výchovného obsahu výkonu trestu.
- VII. Odsouzení – organizace – kongresy.

Přední český penolog a penitenciarista Jan Sochůrek (1950) ve svých třídílných „Kapitolách z penologie“ (2007) v podstatě žádnou periodizaci dějin penitenciaristiky neuvádí, zaměřuje se pouze na klíčové okamžiky v dějinách světového i českého vězeňství.

Jiří Mezník a kol. se ve svém útlém, myšlenkově však velmi hutném pojednání „Základy penologie“ (1995) naopak věnuje v kapitole „Vývoj trestu odnětí svobody“ prvopočátkům vězeňství až do poloviny 18. století (shoda s Kýrem), na ně navazují „Vězeňské reformy“, „Počátky vězeňství v USA“, „Počátky progresivního vězeňského systému“, „Elmirský systém“, „Borstalský vězeňský systém“ a „Vězení 20. století“.

Pro naši potřebu bude vyhovovat periodizace v souladu s historickými řády a upozorněním na významné momenty v dějinách vězeňských koncepcí a penitenciární myslitele, jež je třeba hledat mezi filozofy, právníky, pedagogy, psychology a kriminology. Většina z nich je uvedena v prvním

díle pod názvem Penitenciariстика a penologie. V tomto pojednání tedy půjde o zajímavosti z dějin penitenciariстики a s odvoláním na první penitenciariсты, kteří se tímto novým oborem zabývali coby vědou, a to už od dob Charlese Lucase.

4. Významné osobnosti vězeňství

Tato kapitola přináší stručný přehled vybraných významných myslitelů a reformátorů penitenciaristiky, kteří svými myšlenkami přispěli k jejímu rozvoji. Patří k nim především angličtí a francouzští filozofičtí a pedagogičtí reformátoři, ale ku příkladu i Jan Amos Komenský.

John Howard (1726-1790) byl jedním z prvních anglických reformátorů vězeňství, který přišel s myšlenkou cílené nápravy vězňů na světském, tedy necírkevním základě. Podle něj měla náprava spočívat především v odstranění negramotnosti, zavedením určitých práv pro vězně, cílenou výchovou spojenou s výběrem a vyškolením vězeňského personálu, který by nespadal pod armádu (dosavadní personál věznic byl tvořen pouze vojáky a duchovními).

Další významnou osobností vězeňství byl Alexander Maconochie (1787-1860), který prosazoval, jakožto ředitel věznice až na ostrově Norfolk, principy, podle kterých měl být vězeň (progresivním systémem známkování) přímo zainteresován na vlastní nápravě a motivován pro smysluplnou práci a sebevzdělávání, s nadějí na lepší budoucnost. Iniciativa vězně pak byla ohodnocována body, na jejichž základě mohl být i předčasně propuštěn (Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995).

V 18. století byla Francie velmi ovlivněna názory osvícenců především Voltaire, Montesquieu a Rousseau, kteří hlásali především právo člověka na svobodu a rovnost všech před zákonem i právo na majetek, čímž by byla výrazně oslabena moc panovníka a zrušen rozdíl mezi občany privilegovanými a těmi ostatními. Tyto lákavé a povzbuzující myšlenky oslovovaly nejen lidi ve Francii, ale prostupovaly i přes hranice do řad evropských zemí. Vzhledem k tomu, že protesty byly ostře zaměřeny proti výsadám aristokracie, v Rakousku byla ještě více zpřísněna cenzura a za nedodržování pořádku byly tresty velmi přísné. Zvláště pozorně pak byl sledován vývoj Velké francouzské revoluce spojené s vyhlášením „*Deklarace práv člověka a občana*“. Zde byly proklamovány nejen svobody občana, ale bylo vyhlášeno i právo na svobodný vývoj národa a jeho jazyk. Což se samozřejmě nelíbilo Habsburkům, kteří násilně germanizovali země Koruny české. Po dramatickém vývoji ve Francii, masakru ve francouzských věznicích a popravě krále byl nastolen teror. Spousta politických, francouzských vězňů bylo vězněno v Olomouci a na Špilberku. Rakousko nastolilo téměř policejní absolutismu. Byl obnoven trest smrti a to i za spáchání politického deliktu (Uhlík, 2006, s. 123-134).

Rozvoj národního cítění na základě myšlenek Velké francouzské revoluce sílilo nejen v českých zemích, ale také v evropských, které byly v předchozím období obsazeny francouzskou armádou. Protirakouské povstání tak vzplálo především v Itálii (Neapol, Rimini, Miláno aj.). Mnoho italských revolučních předáků bylo souzeno v Benátkách a nato se ocitlo v rakouských vězeních, ale také na již zmiňovaném a obávaném Špilberku, který popsal po propuštění jeden z italských vězňů: „..žalář stal se nám pravým hrobem, v němž nám ale neoponechali toho klidu hrobového“. Od roku 1820 – 1846 bylo ve špilberských celách vězněno několik set politických vězňů z Itálie, poslední byl propuštěn roku 1846 (Uhlík, 2006).

Snahy jednotlivých reformátorů vedly k vytvoření nových, progresivnějších systémů a především pedagogických postupů. Za všechny lze uvést příklad „Borstalského“ vězeňského systému, který vznikl v Anglii. Základem *borstalské výchovy* byl individuální přístup k jednotlivým odsouzeným a to na základě důkladného vstupního psychologického vyšetření. V počáteční fázi výkonu trestu je vězeň umístěn na nástupní oddělení, kde je sledován. Hodnotí se jeho chování a jednání, smysl pro pořádek, pracovní aktivita a kázeň. V další fázi trestu se vychovatelé zaměřují na praktickou výchovu, výuku řemeslných prací, zájmové kroužky, sportovní vyžití, případně i získání odborné kvalifikace. Pokud si odsouzený plní poctivě všechny své povinnosti, je přeřazen do třetí skupiny, kde jsou již povoleny i vycházky mimo vězení nebo dokonce předčasně propuštěn, pokud se dalo předpokládat, že dál bude vést řádný život. Samozřejmě pod dohledem úředníků a hrozbou návratu do vězení. Tento velmi na tu dobu progresivní systém byl nadále rozvíjen v Anglii i jiných zemích a i pro dnešní dobu se stal velkou inspirací pro rozvoj vězeňství 20. století.

V českém vězeňství byl významným reformátorem František Josef Řezáč (1819-1879), kněz a pedagog, který svoji práci ve vězeňství začal v roce 1847 jako „zatímní kooperátor“ na faře sv. Václava při pražské zemské věznici. Měl na starosti nejen přijímání vězňů, ale i jejich uklidňování a výuku. On sám byl vězněn za účast na revolučních událostech v roce 1848, takže měl možnost poznat vězeňský život na vlastní kůži a také později své zkušenosti publikoval (Mezník, Kalvodová, Kuchta, 1995).

Jan Ámos Komenský, filozof a pedagog světového významu, důrazně upozorňoval již na počátku 17. století na nezbytnost mravního jednání při zacházení s pachateli trestných činů. Byla to především reakce Komenského na materiální a mravní spoušť, kterou za sebou zanechávala vojska v průběhu 30. leté války (1618-1648). Lidé považovali násilí a hrubost za běžné projevy chování.

Obracel se na celou společnost, na její nápravu, založenou na šíření pravdy, dobra, spravedlnosti a svobody.

Je tomu již tři sta padesát let, kdy Jan Amos Komenský (1592-1670) sepsal sedmidílné pojednání mimořádného a nadčasového významu, *De rerum humanarum emendatione consultatia consultatia catholica* Tak jako předvídal mnohé v pedagogice, dotýkal se svými myšlenkami i speciální pedagogiky, sociální pedagogiky a jak uvidíme – i pedagogiky penitenciární, jíž položil filozofické základy ve své Všeobecné poradě o nápravě věcí lidských (Všetečka, 1987, in Jůzl, 2012).

„Je záhodno poučit se z oboru idejí, co je to náprava vůbec a jaké má podstatné složky; abychom tím jasněji prozíreli, co nutně vyžaduje všeobecná náprava. Náprava je uvedení dobré věci, propadající nákaze, v původní stav. Při ní se nezbytně setkávají tři složky: předmět nápravy, činitel nápravy, prostředek nápravy. Teprve ze setkání těchto složek vyplývá úkon nápravný a moudrost k němu potřebná. Uvažme, jakého druhu musí býti všechny tyto věci, aby se náprava dařila nutně.“ (Všetečka, 1987, in Jůzl, 2012).

„Přihlédněme nyní k tomu, co se podniklo, aby se v lidském pokolení zjednal pokoj a svornost, a to jakými způsoby a s jakým výsledkem. Prvním prostředkem bylo zřizování společností, kde se větší počet jedinců sdružuje jako údy v jedno tělo, jímž kvůli pořádku má pak vládnout hlava. Takovou společností byli původně příslušníci domácnosti v jedné rodině, pak více rodin v jedné vesnici, pak více vesnic v jedné obci, posléze více obcí v jednom kraji nebo více krajů v jednom státě. Stupňovité uspořádání v tohoto druhu je podmínkou každého dobrého řádu ve všech věcech, ale přesto samo o sobě bez jiných svazků není dost silné, aby zabránilo výchytkám. Proto byly navrhovány tresty těm, kteří přestupují zákon, poněvadž bez nich nebylo by možno zkrotit svévoli lidí zlých a nemohla by existovat žádná lidská společnost v žádném národě. A přece ani tak nelze všechno zlo a násilí potlačit a tím méně odstranit, což dostatečně dosvědčují žaláře, pranýře, šibenice a podobné prostředky, určené k zvládnutí zločinců a zločinů, které sotva kdy odpočívají.“

J. A. Komenský

Panegersie – Všeobecné probuzení

Předmětem nápravy je dobrá věc, která se začala kazit a má být uvedena v původní stav. Vyžadují se tedy při ní tři podmínky, pro něž by si zasluhovala nápravná péče:

1. Aby to bylo něco, co je samo v sobě dobré,
2. Ale utrpělo porušení,

3. Které je však jen počáteční, neboť:

- Věc, která sama v sobě není dobrá, zasluhuje spíše zkázy než nápravy (např. budova na místě hnilobném, nezdravém).
- Dobrá věc, která se začala kazit, zasluhuje nápravy, aby úplným porušením nezanikla, a tak neztratila všechnu cenu.
- Co je méně porušeno, napravuje se snáze (např. budova, u níž se sesedá nějaká drobná část).
- Co je příliš porušeno, napravuje se neskadno (např. budova celá na spadnutí).
- Co je naprosto zkažené, nedá se napravit. Má-li to však být obnoveno, je třeba postavit nové dílo. Příklad: zřícená budova; ztracený život – neboť proti smrti není léku, atd.

Nepodléhat porušení je lepší než být napravován.

Ale být napraven je lepší stav, než byl dříve, je lépe než nebýt porušen.

Jestliže se poruší věci, vzniklé hned od začátku neúplně nebo chabě, pak máme příležitost, aby se při nápravě vybudovaly plněji a pevněji.

Činitel nápravy je někdo, kdo má znalost, možnost i vůli k nápravě porušené věci. Na napraviteli se požaduje trojí věc:

- znát,
- moci,
- chtít.

Odstraň jen jedno z toho, náprava nepůjde.

Prostředek nápravný je něco, co má schopnost zjednat nápravu. (Neboť každý původce činnosti potřebuje nástroje, pomocí něhož by jednal. Odtud poučka: Neuzije-li se žádného prostředku nápravného, nic se nenapraví). Mohoucnost nápravného prostředku se dělí ve tři složky, to tj. ve schopnost zastavit příčiny poruchy, porušené uvést zpět v náležitou formu, nápravu ustálit.“ (Komenský, in: Všetečka, 1988).

Ke konci 17. století vrcholily v Evropě tzv. čarodějnické procesy, které se šířily po celém území Čech a Moravy. Proti používání mučících nástrojů, vynucenému přiznávání se k „pravdě“ a konání vykonstruovaných inkvizičních soudních procesů se postavil Kryštof Alois Lautner katolický kněz ze Šumperka. Za tento statečný čin byl vězněn a později upálen.

Teprve ve druhé polovině 18. století bylo na základě rozhodnutí císařovny Marie Terezie zrušeno mučení. Uskutečnila se také reforma trestního práva a soudnictví a byly zastaveny čarodějnické

procesy a zrušeno tzv. právo útrpné neboli tortura. Rovněž se podstatně snížil celkový počet hrdelních soudů.

Tyto změny dosáhly vrcholu v době vlády císaře Josefa II., který zrušil trest smrti a tento byl nahrazen doživotním trestem odnětí svobody.

Československé vězeňství v první polovině 20. století je úzce spojeno se jménem JUDr. Emila Lányho, úředníka ministerstva spravedlnosti, uznávaného odborníka v oboru nejen trestního práva a kriminologie, ale byl i osobou pověřenou organizací a správou československého vězeňství. Lány především usiloval o vytvoření vhodných materiálních a sociálních podmínek, které by na základě individuálního přístupu umožňovaly nápravu vězňů. Zvláštní důraz kladl na schopnost vcítit se do potřeb vězně a trpělivým empatickým přístupem se pokoušet o jeho nápravu.

V letech 1939 – 1945, v období okupační správy, se ocitlo české soudnictví a vězeňství v područí nacistů. Jednalo se o velmi těžké období, kdy byli všichni úředníci vězeňské služby podrobeni náročné zkoušce z hlediska mravních kvalit. Jako všichni protektorátní státní úředníci museli složit slib věrnosti. I přesto velká většina vězeňských úředníků a dozorců pomáhala vězněným antifašistům a vlastencům poskytováním důležitých informací, přidělem potravin nebo léků či zprostředkováním kontaktu s blízkými.

5. Výchovná funkce výkonu trestu

Trest, aby zůstal trestem, musí v současné době splňovat určitá kritéria a požadavky, a to na základě Evropských vězeňských pravidel, Minimálních pravidel pro zacházení s vězni a řady dalších úmluv, podle nichž trest již není odplatou „oko za oko, zub za zub“, ale musí plnit především funkci převýchovnou (resocializační, reintegrační).

5.1 Základní účel trestu

Nejen pro soudce, ale i širokou veřejnost je věčnou otázkou, co s pachateli trestných činů po jejich odsouzení? Spravedlnost jako taková má totiž spoustu sporných cílů: odstrašení od páčání další trestné činnosti, ochrana společnosti, izolace nebezpečných nebo náprava pachatelů trestných činů, upevnění společenských norem nebo společenské odsouzení nezákonného jednání či chování. Veřejnost se neustále potácí mezi názory na nehumánní podmínky pro vězněné osoby na jedné straně a na druhé s příliš milosrdným zacházením. Jedni jsou pro trest smrti, druzí jej striktně zavrhnou. Konečně tomuto kontroverznímu tématu budu věnovat samostatnou kapitolu (Inciardi, 1994, str. 465-467).

Odplata – neboli sociální msta, jejíž snahou je uložit trest, který co nejvíce odpovídá povaze provinění. Tento druh trestu je starý jako lidstvo samo. Kdo by neznal rčení „zub za zub, ruku za ruku, oko za oko a podobně? Odplata spočívá ve své podstatě v tom, že apriori jsou lidé zkažení a zlí ve svém jádru a tudíž si potrestání zaslouhují.

Izolace – cílem je především vyloučení ze společnosti a její ochrana. Jedná se opět o velmi problematickou oblast. Jelikož lze jen těžko odhadnout, kdy došlo k nápravě pachatele, a kdy je tudíž společnost dostatečně chráněna před nebezpečím. Nelze všechny nebezpečné pachatele zavřít na doživotí, musí dostat další šanci, můžou být dostatečně poučeni, může být další vězení odstrašující ke spáchání trestné činnosti. Bohužel opak je většinou pravdou.

Odstrašování – by mělo fungovat jako prostředek ke snížení kriminality. Ve skutečnosti tento účinek má pouze na prvotrestané a tzv. „bílé límečky“ pro které je zatčení a odsouzení veřejnou ostudou, případně ohrožují jejich rodinu nebo kariéru (Inciardi, 1994, str. 465-467).

Represe – neefektivní a velmi často kontraproduktivní funkce trestu.

Výchovná funkce trestu – základní funkce trestu, která by měla pozitivně formovat jedince.

Solidarizace – jedná se o sociální funkci trestu v komunitě, kdy potrestaný zločinec může obnovit solidaritu komunity, kterou svým jednáním oslabil (Mařádek, 2005, s. 38).

Rehabilitace – jedná se o mechanismus, vedoucí ke změně kriminálního chování, který předpokládá, že důvody páchaní trestné činnosti mají opodstatnělý důvod, který lze řešit a změnit. Hledá cesty k lepšímu budoucímu chování bez trestné činnosti. Názory odborné veřejnosti se různí až po ty, které rehabilitaci považují za téměř bezpředmětnou (Inciardi, 1994, s. 468-477).

5.2 Výchovná funkce působení odměny a trestu

Odměna či trest? Základní výchovné prostředky, jejichž používáním vychovávající může ovlivnit celý život, jednání a chování vychovávaného do budoucna. Předurčuje míru jeho sebevědomí, vztah k sobě samému i ostatním. Důležité je si uvědomit, že většinou vychováváme, aniž bychom si to sami uvědomovali a to především vlastním příkladem, vzorem svého chování a jednání. Recept na to, jak odměňovat a trestat neexistuje, v různých dobách se preferovaly různé způsoby výchovného působení. V dřívějších dobách oddanost a poslušnost, nyní se klade více důraz na individuální rozvoj jednotlivce.

Každý z nás přijímá odměnu a trest rozdílně, to co pro některého je trestem, může být pro druhého odměnou, co je pro jednoho samozřejmostí, pro druhého může být odměnou nejvyšší, naopak je to i s trestem. Při používání odměn a trestů by však měla být dodržována základní pravidla. Především důležitá je **motivace** jedince k dobrému chování a předcházení situacím, kdy bychom měli použít jako výchovný prostředek trest (Matějček, 2007).

Mezi další neopomenutelné *zásady* používání odměn a trestů patří jejich:

Přiměřenost – odměny a tresty by měly být přiměřené osobnosti jedince. S přibývajícím věkem se stávají významnějšími ty, které mají duchovní podstatu (pochvala, ocenění, výčitka, domluva apod.). Při výchově je dobré výchovné prostředky stupňovat. Příliš silné tresty by mohly vést k pasivitě a příliš slabé naopak ke vzdoru.

Srozumitelnost – udělená odměna i trest by měli být srozumitelné, tak aby bylo patrné, že nejsou udělovány jen z rozmaru.

Rozmanitost výchovných prostředků – vychovatel by neměl používat stále stejné výchovné metody, neboť podnětům, které se neustále opakují, přestáváme brzy věnovat pozornost.

Důslednost – bych si dovolil uvést jako jednu z nejdůležitějších zásad výchovy. Pokud není vychovatel totiž ve výchově důsledný, dochází ke zmatku ve výchově a k následnému zneužívání pozice vychovatele.

Včasnost – především u malých dětí je důležitý okamžitý trest, kdy přímo reagujeme na jeho nevhodné jednání či chování, tak aby si dítě uvědomovalo, za co je trestáno. V pozdějším věku lze účinnost trestu zvýšit úzkostným očekáváním nepříjemnosti. Tato „čekací“ doba může poskytnout možnost vyrovnat se s trestem a s jeho důsledky a přijmout jej jako akt spravedlnosti. Sami ze zkušenosti víme, že čekat na něco nepříjemného je daleko horší, než samotný trest (Matějček, 2007).

Příklady odměn a trestů:

Poskytnout nebo odepřít něco příjemného - k této formě odměny nebo trestu je nezbytné jedince dobře znát, jeho potřeby a přání, tak aby bylo užití výchovného prostředku účelné, a nemusí se vždy jednat o hmotné věci. Může to být umožnění či zákaz nějaké příjemné činnosti, zážitek, ale i slovo.

Práce za trest a za odměnu – práce, která napravuje škodu je výborným motivačním a výchovným prostředkem, ale neměla by být trestným prostředkem, protože jako taková je součástí našeho života, měla by tedy být považována za samozřejmou a nutnou věc v každodenním životě, a proto není dobré spojovat práci s prožitkem ponížení či trestem.

Pochvala, ocenění, výtky či ponížení - pochvala je jedním z nejúčinnějších výchovných a motivačních prostředků. Velice účinné bývá, pokud je upřímná a znásobuje se, pokud je vyřčena před třetí osobou. Opakem pochvaly je celá řada negativních výchovných prostředků (výčitky, nadávky, pokárání, chladný přístup, pohrdání, nezájem aj.).

Sliby a hrozby – jsou zpravidla velkou motivací pro dosažení cílů a přání jednotlivce. Pokud pak vychovatel pomocí výhrůzek trestá, měl by používat splnitelné tresty, neboť pokud nemůže být ve svém počínání důsledný, snižuje si tím svou autoritu.

Posměšky a zahanbení – jsou považovány za horší, než tresty tělesné. Bohužel velmi často se stávají útokem posměšků především děti s nějakou vadou (sociální odlišnost, zdravotní postižení, poruchy učení aj.). Dospělý vychovatel by takovýto trest vůbec neměl použít (Matějček, 2007).

Po každém trestu by vždy mělo následovat **odpuštění**, jako důležitá součást výchovného působení. V odpuštění je především cit pro výchovu a osobní zájem o vychovávaného. Odpuštění je osvobozující pocit a navozuje kladný vztah a příjemnou atmosféru. Podmínkou však je, že viník si svoji vinu plně uvědomuje a že má případně výčitky svědomí. Na druhou stranu jen člověk, který je

vnitřně vyrovnaný, bez emocí a v relativním klidu umí odpouštět a odměnou mu je osvobozující pocit.

Každá výchova by měla směřovat především k **odpovědnosti**, což je celkový postoj člověka k životu a nejúčinnějším výchovným prostředkem je osobní příklad vychovatele. Ve většině případů je naše chování a jednání bez přímého úmyslu vychovávat, o to víc bychom se měli kriticky zamyslet nad sebou samými a naše zlovyky přejaté z výchovy našich rodičů, pokud možno co nejrychleji opravit (Matějček (2007)).

5.3 Výchovné působení v penitenciární praxi

Mezi základní **prostředky** jakékoli převýchovy patří *hra, práce, režim a prostředí*. Hra, jako nenásilný prostředek k učení a práce jako hlavní prostředek převýchovy. Režim má potom za cíl nastavit a naučit jedince určitému pravidelnému dennímu rytmu, vytvořit jakýsi dynamický životní stereotyp. Jde především o osvojení si určitých norem chování, dodržování biologicko-fyziologického profilu dne, o vyváženost emocí, rozumu a pohybu, tedy o sociální integraci osob s poruchou chování.

Mezi základní **metody** převýchovného procesu patří:

Reedukace – převýchova, změna hodnotové orientace, cílem je resocializace.

Kompenzace – náhrada špatného prostředí, špatných činností nebo citů těmi dobrými.

Rehabilitace – zařazení do optimálního procesu vzdělávání a poté do pracovního procesu.

Prevence – včasné odhalení možných odchylek.

Psychoterapie – odborný terapeutická pomoc.

Výchovou ve výkonu trestu odnětí svobody (VTOS) se zabývá **penitenciární pedagogika**. Výchovný proces v tomto prostředí se zaměřuje zejména na adaptaci na vězeňské prostředí a osvojení si vědomostí, dovedností a návyků. Velmi důležitým cílem je příprava odsouzeného na život po propuštění.

Etapy výchovného procesu ve VTOS:

- Pedagogicko - psychologická diagnóza,
- pedagogické plánování,
- regulace výchovného působení,
- zpětná vazba neboli výsledná pedagogická diagnóza (Jůzl, 2004).

V penitenciární praxi kromě osobního příkladu a ovlivňování má odborný personál možnost používat také donucovací způsoby výchovy prostřednictvím kázeňských odměn, které slouží jako pozitivní motivace, tak kázeňských trestů naopak plnící represivní charakter výchovy.

Při jejich ukládání je nutné, aby byly ukládány spravedlivě a bezodkladně a bez zbytečných průtahů, tak aby trest mohl plnit svůj účel. Kázeňské tresty bývají uloženy za zaviněné chování, při porušování zákonem stanovených povinností a pravidel nebo také vnitřních předpisů, kázně a pořádku. Motivačním prvkem pro odsouzeného může být možnost prominutí uloženého trestu a za určitých podmínek i zahlazení kázeňského trestu (NGŘ č. 70/2013).

Pokud to povaha věci nebo okolnosti spáchaného kázeňského přestupku (např. osobnost pachatele) dovolují, mohou zaměstnanci s kázeňskou pravomocí věc vyřídit jiným způsobem.

Mezi kázeňské tresty, které mají právo udělovat pouze vychovatel, speciální pedagog, vedoucí oddělení a ředitel v současnosti patří (dle příslušných pravomocí):

- Důtka,
- snížení kapesného,
- propadnutí věci,
- umístění do uzavřeného oddělení,
- odejmutí předchozích výhod,
- zákaz přijetí balíčku,
- finanční pokuta,
- umístění do samovazby (NGŘ č. 70/2013).

Z důvodů dodržování zákonných postupů je mimo jiné pověřen státní *dozorový zástupce* dohledem nad VTOS. Ten je následně oprávněn požadovat od vězeňské služby vysvětlení postupů či přijatých opatření vůči osobám ve výkonu trestu. Pokud má za to, že došlo k pochybením, vyzve vedení věznice k jejich nápravě. Dalším dozorovým orgánem je *veřejný ochránce práv*, který je má obdobné pravomoci v případě, že se na něj vězněná osoba obrátí s oprávněnou stížností týkající se zásahu do jeho základních práv a svobod.

Odměna má naopak vytvářet a posilovat podněty k žádoucímu chování. Jedná se o jednu z nejúčinnějších forem pozitivní motivace nejen odsouzených. I odměna se VTOS musí přidělovat pouze za zákonných podmínek a opět ji mohou udělovat pouze kompetentní osoby, jako u udělování trestů.

Mezi odměny můžeme zařadit:

- pochvala,
- mimořádné navýšení doby návštěv,
- mimořádný jednorázový nákup,
- rozšíření osobního volna nebo aktivit,
- zvýšení kapesného,
- peněžitá odměna (NGŘ č. 70/2013).

6. Alternativní tresty

Zároveň s tresty smrti a s tresty odnětí svobody se začaly uplatňovat i jiné tresty, z nichž nejběžnější byly pokuty a konfiskace majetku. Byly často výhodnější než ty předchozí. Z nich se vyvinuly i tresty další, novodobé, které mají název alternativní a je jich celá škála.

6.1 Pojem alternativního trestu

Tyto tresty směřující především k nápravě pachatele tvoří alternativu k nepodmíněnému trestu odnětí svobody, s tím že se nesnaží zavřít pachatele do vězení, ale pouze nějakým způsobem delikventa omezují a nutí k dodržování určitých pravidel. Hlavním smyslem alternativních trestů je však předpoklad, že díky nim se pachatel nedostane do tzv. kolotoče trestné činnosti, kdy v důsledku věznění přijde o rodinu, práci nebo bydlení a jeho návrat do společnosti se tímto komplikuje a nahrává další trestné činnosti. Zajisté důležitým faktorem je také přeplněnost věznic. Díky alternativním trestům by se věznicím mohlo poněkud ulevit.

6.2 Probační a mediační služba

Snahou probační a mediační služby je především urovnání konfliktu mezi pachatelem a obětí, způsobeného spáchaným trestným činem a pomoc delikventovi nalézt cestu zpět do společnosti. Přípravují veškeré potřebné podklady pro uložení trestu, taktéž vykonávají dohled nad osobami podmíněně propuštěnými z trestu odnětí svobody nebo ochranného léčení nebo nabízí různé resocializační programy (wikipedie, 17. 2. 2014).

6.3 Typy alternativních trestů

Domácí vězení

Domácí vězení je v českém trestním zákoníku novinkou. Podstatou tohoto trestu je omezení pohybu odsouzeného na svobodě v určitém čase a po dobu maximálně 2 let. V danou dobu (většinou mezi 20.00 - 5,00 hodinou) je odsouzený povinen zdržovat se na soudem stanoveném místě, zpravidla svém stálém bydlišti. Tímto dochází k částečnému omezení a kontrole delikventa aniž by byl vytržen ze svého přirozeného prostředí a sociálně vyloučen. Kontrolu provádí právě pracovníci Probační a mediační služby ČR, kteří také informují soud. Ten pak může uložit náhradní trest odnětí svobody až na jeden rok, pokud odsouzený podmínky domácího vězení nedodrží.

Podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody

Trest odnětí svobody nepodmíněně je dnes nejčastěji ukládaným trestem a uděluje se za předpokladu, že není třeba výkonu trestu k nápravě pachatele. Soud může také v případě nutnosti stanovit dohled a kontrolu nad chováním odsouzeného.

Obecně prospěšné práce

U pachatelů méně závažných trestných činů může soud udělit trest obecně prospěšných prací v rozsahu 50-300 hodin. Tyto práce je odsouzený povinen odpracovat nejpozději do jednoho roku ode dne, kdy mu byl trest nařízen. Nad výkonem trestu dohlíží opět pracovník Probační nebo mediační služby (wikipedie, 17. 2. 2014).

Zákaz činnosti

Úkolem tohoto trestu je zabránit páčání další trestné činnosti pachateli, který již v minulosti k ní využil aktivity, vyžadující určitou morální nebo odbornou způsobilost (např. řízení motorového vozidla, bankovní úředník, práce s mládeží aj.). Tento trest lze udělit i pachateli, který podobnou způsobilost nevladl, aby toto povolení po dobu trestu nemohl získat.

Peněžitý trest

Peněžitý trest může být uložen samostatně jako trest nebo i jako trest vedlejší. Jeho výměra je stanovena ve formě tzv. „denních pokut“, které určitým způsobem vyjadřují závažnost spáchaného trestného činu a to prostřednictvím počtu denních sazeb. V případě, že delikvent nezplatí určenou částku včas, může mu být soudem uložen náhradní trest odnětí svobody až na 4 roky (wikipedie, 17. 2. 2014).

Propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty

Slouží k zneškodnění věci či jiné majetkové hodnoty, pokud je podezření, že by mohly sloužit delikventovi k páčání trestné činnosti. Majetek propadá státu.

Propadnutí majetku

Je jedním z nejpřísnějších majetkových trestů, uložených zpravidla za velmi závažnou trestní činnost majetkového charakteru. Může postihnout i veškerý majetek nebo jen jeho část, kterou určí soud. Majetek propadá státu. Propadnout nesmí majetek, který slouží například k uspokojení životních potřeb odsouzeného či jeho potomků.

Zákaz pobytu

Je opět trestem, který nějakým způsobem zabraňuje pachateli v další trestné činnosti. Pokud dotčený nutně potřebuje navštívit v osobní záležitosti zakázané místo, musí předem upozornit policii, která mu může (ale i nemusí) povolení udělit (wikipedie, 17. 2. 2014).

Zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce

Vznikl nově a jako reakce především na konflikty v souvislosti s problémovými fanoušky fotbalových utkání. Jedná se o zákaz vstupu na určené sportovní, kulturní či společenské akce. V průběhu výkonu trestu odsouzený navštěvuje Probační a mediační službu a v průběhu konání akce se musí hlásit na místním policejním středisku.

Vyhoštění

K zabránění páchaní trestní činnosti cizinci na území ČR slouží udělení trestu vyhoštění. Jeho podstatou je přemístění pachatele trestné činnosti na území státu, kde má státní občanství. Může být udělen na 1 až 10 let, nebo na dobu neurčitou (wikipedie, 17. 2. 2014).

6.4 Pojetí trestu smrti

Trest smrti neboli trest absolutní je trest, který předpokládá usmrcení odsouzeného za trestný čin, který je v daném čase v trestním právu platný a z něhož vyplývá možnost uložení takového trestu. Vzhledem k jeho definitivnosti se jedná o velmi kontroverzní téma.

Jeho *zastánci* jej považují za jediný možný v případě zvlášť nebezpečného a nenapravitelného pachatele, kdy tento spáchá brutální a velmi závažný trestný čin. Považují ho za spolehlivou ochranu společnosti od tohoto pachatele zvlášť nebezpečných trestných činů, nehrozí recidiva, propuštění nebo útěk pachatele a s tím související ohrožení společnosti. Důležité je dle nich také ekonomické hledisko, kdy se nemusí hradit náklady za pobyt celoživotně vězněné osoby. Domnívají se, že trest smrti je ekvivalentní odplatou za spáchaný hrůzný trestný čin, přičemž nezanedbatelné není ani mínění veřejnosti, která se dle průzkumů z více jak 60% k trestu smrti přiklání.

Na to všechno odpůrci trestu reagují zcela nekompromisně tím, že se jedná o pouhý akt msty, s tím, že výpočty nákladů na výkon poprav ukazují vyšší finanční náročnost poprav. Velmi často byl trest smrti diskriminační vůči různým etnickým skupinám či národům. Pomineme-li morální hledisko trestu smrti, nemůžeme zapomenout ani na možnost justičního omylu, což je jeden z nejpádnejších argumentů odpůrců trestu smrti. V historii najdeme mnoho takovýchto chybných rozsudků, které již nikdy nelze napravit nebo odškodnit.

Nicméně trest smrti je, troufám si říci, starý jak lidstvo samo. Zpočátku se jednalo většinou o osobní mstu, o „oko za oko, zub za zub“ nebo záchranu osobní cti. Později byl výkon spravedlnosti především v rukách církve, která mnohdy svého výsadního práva na potrestání zneužívala. Cílem bylo především zastrašení a upevnění svojí moci. Postupem času, kdy se upevňovala státní moc, byl trest smrti ukládán pachatelům zvlášť závažných trestných činů, ale i v dobách nedávných docházelo k zneužívání trestu smrti v období války nebo v dobách poválečných např. u politických procesů.

Od roku 1948, kdy Organizace spojených národů přijala Všeobecnou deklaraci lidských práv, bylo uzavřeno několik mezinárodních smluv o lidských právech (Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, Americká úmluva o lidských právech, Evropská úmluva o lidských právech aj.), na základě kterých mnoho států trest smrti zrušilo. V České republice byl trest smrti zrušen v roce 1990 a v roce 1989 byla provedena poslední poprava. Je však stále dost zemí, kde se trest smrti užívá (např. Čína, Thajsko, některé státy USA, Vietnam, Irán, Saudská Arábie, Japonsko aj.).

Nejčastěji používané způsoby trestu smrti

Jedním z nejstarších způsobů bylo ukřižování. Jednalo se o velmi potupnou a dlouhou smrt a mělo působit především jako odstrašující příklad pro ostatní. Trestancovo tělo bylo přibito hřebíky ke kříži většinou, až po té co byl dlouhodobě mučen.

Setnutí hlavy patří také k nejstarším technikám trestu smrti, kterou prováděl kat sekerou a které odzvonilo v dobách Velké francouzské revoluce vynálezem gilotiny (Lyons, 2004, s. 162).

Upálení neboli trest smrti ohněm (podle svaté inkvizice trest *auto da-fé*) je starý jako lidstvo samo a i když se to nezdá, neustále se vyvíjel a zdokonaloval. Někdy měli odsouzení možnost si vybrat rychlý či pomalý způsob umírání v ohni.

Kůl v těle patřil mezi nejkrutější způsoby usmrcení a byl používán především v orientálních zemích. Odsouzený umíral velmi pomalu a v nepředstavitelných bolestech.

S příchodem střelných zbraní se přímo nabízela možnost výkonu trestu smrti *zastřelením* a byla považována za humánní způsob popravy. Tento způsob trestu smrti se používá v některých zemích dodnes.

Myšlenka plynových komor jako smrtícího prostředku se zrodila po první světové válce, kdy byly prováděny pokusy s bojovými plyny. Jako nejúčinnější byl vybrán plyný kyanid. K největšímu zneužití této látky však došlo za druhé světové války při hromadných popravách v koncentračních táborech.

Za nehumánnější prostředek je dodnes používána *smrtící injekce* nazývaná „nekonečnou slastí“, která obsahuje smrtelnou dávku barbiturátů a chloridu draselného vpravených do těla odsouzeného intravenózně (Montestier, 1999).

Elektrické křeslo - první poprava elektrickým proudem se konala v USA již v roce 1890 a byla považována za humánní způsob poprav. Koncem 80. let to byla nejpoužívanější metoda poprav a velmi se debatovalo o její brutální povaze (Inciardi, 1994).

7. Humanizace vězeňství

Postupná humanizace vězeňství je patrná z celé jeho historie. První snahy o humanizaci vězeňství se objevovaly koncem 16. století a to zřizováním ústavů pro tuláky, žebráky a delikventy. Jednalo se tedy o jakousi první diferenciaci zadržených a uvězněných osob (Sochůrek, 2007, I. díl).

Dalším mezníkem pro humanizaci vězeňství bylo období osvícenství v 18. a dále 19. století. Jednalo se o období velkých celospolečenských změn, což vedlo také ke změně sociálního postoje vůči vězněným osobám a samotné funkci trestu. Objevovaly se nové společenské vědy jako je pedagogika, psychologie a sociologie, které se promítaly do života a smýšlení celé společnosti.

Především v pohledu na tuláky, žebráky, sirotky nebo osoby s psychickým či tělesným znevýhodněním. V dřívějších dobách byly tyto osoby zavírány společně do cel s pachateli trestných činů. Díky osvícenským názorům se prosazoval výkon trestu bez mučení a jiného barbarského zacházení, s tím, že by měl plnit spíše roli nápravnou, k vedení řádného života po propuštění. Ve své podstatě se tedy jednalo o prvopočátky resocializace (Beccaria, Sládeček, 1893).

Zatímco v 50. letech byl pohled laické veřejnosti na vězeňství tristní a vězni byli vnímáni jako nepřátelé společnosti, v 60. letech se stalo předmětem společenského zájmu. Do věznic byli přijímáni první speciální pedagogové, psychologové a sociální pracovníci. Vznikala síť sociálních kurátorů a do popředí se dostával systém postpenitenciární péče.

Konec 80. let přinesl spoustu společenských změn, které se velmi hluboce dotkly i vězeňství. Snaha o demokratizaci vězeňství vyvolala celou řadu vzpour vězňů a způsobila několikamiliónové škody v celém českém vězeňství. Po rozsáhlé amnestii zůstaly poloprázdné věznice, bohužel ne déle než rok, dva. Vězni nepochopili velkorysost tohoto skutku a hozenou rukavicí nezvedli.

Obrácenou mincí jsou naivní humanistické koncepce a penologické přístupy, které u vězňů vyvolávají pocit, že do zlepšení svojí situace nemusí nic vkládat, nijak se snažit. Naopak personál vězeňské služby a potažmo celá společnost se k nim musí chovat shovívavě a s pochopením. Očekávají perfektní servis, stravu, nadstandardní lékařskou péči, pokud možno vše zadarmo. Což ve svém důsledku jim přináší spoustu problémů po ukončení výkonu trestu, kdy na „svět“ přicházejí s nataženou dlaní a očekávají, že se o ně stát opět nějakým způsobem postará. Necítí zodpovědnost a potřebu se jakkoli snažit (Sochůrek, 2007).

7.1 Evropská vězeňská pravidla

„Trestní politika státu má své historické kořeny. Nemůže být proto nesystémově ovlivňována dočasnými politickými a davovými kampaněmi, které reagují na kriminální excesy, z toho zejména na surové vraždy, zneužívání dětí, projevy antisociální a deviaci“.

„Česká republika se jako stát s historickými evropskými kořeny zapojila do procesu humanizace trestního zákonodárství už jen tím, že dlouhodobě udržuje s evropskými státy úzkou spolupráci v ekonomické, sociální a kulturní oblasti. Je nemyslitelné, aby vzájemný rozvoj styků, založený na společném a shodném vnímání evropských tradičních hodnot a kultur mohl existovat bez kontextu právní a legislativní stability“ (Vacek, 1996, s. 1).

Historické počátky mezinárodní spolupráce

Snaha o jakési sjednocení pravidel pro zacházení s pachateli trestné činnosti má svou historii, která se váže již k roku 1860, kdy vznikla *Italská společnost pro vězeňství*, která reagovala na potřebu rozvoje právního povědomí v oblasti vězeňství a trestního soudnictví. Společné debaty a setkávání odborníků v této oblasti především ze Švýcarska, Německa, severní Ameriky a dalších zemí umožnila později stanovit pravidla. Dalším pokrokem byl vznik Mezinárodní trestní a penitenciární komise, orgánu s mezinárodní působností, která pořádala, s výjimkou válečných let, kongresy v pětiletých intervalech. Tato komise hledala odpovědi na závažné otázky zločinnosti a vytvářela půdu pro mezinárodní setkávání odborníků z oblasti, soudnictví, vězeňství a trestní politiky. V roce 1951 byla tato komise nahrazena OSN, Hospodářskou a sociální radou, potažmo Výborem pro prevenci a kontrolu zločinnosti (Vacek, 1996).

Činnost OSN

První kongres OSN se uskutečnil v roce 1955 v Ženevě a na podkladě tohoto jednání byla vydána tzv. *Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s odsouzenými*, která obsahují minimální předpoklady nezbytné pro zacházení s vězni a v souvislosti s užíváním nástrojů omezování svobody ve věznicích. Tato pravidla jsou považována za nejvýznamnější mezinárodní dokument ve vězeňství a dodnes jsou vnímána jako projev morálních a filosofických hodnot vztahujících se k člověku a jeho životu. Tyto hodnoty až dosud neustále inspirují veškerý pokrok ve vězeňství v civilizovaných státech. Mezi tato pravidla patří především právo na svobodné myšlení, vyznání víry nebo zdravotní péči. Všichni by měli mít také stejnou ochranu před zákonem a přiměřenou životní úroveň. Standardní minimální pravidla by měla být kritériem pro určování standardů ve vězeňství v jednotlivých zemích a měla by sloužit k sjednocení postupů. Byla vydána jako doporučení všem

státům OSN a dále zapracována u nás například do zákona o výkonu trestu odnětí svobody. Na základě získaných zkušeností bylo od té doby vydáno několik dalších doporučení (Vacek, 1996).

V roce 1990 vydala OSN v Havaně Základní zásady zacházení s vězni:

- Respekt ke kulturní úrovni vězňů,
- lidská práva a svobody,
- zdravotní služby,
- reintegrace do společnosti,
- kulturní činnost,
- zrušení samovazby,
- smysluplné zaměstnávání,
- nestrannost aplikace.

Kongresy OSN se mimo jiné zabývaly také požadavky na vybavení a zařízení věznic, na humánní zacházení s vězni, odbornou způsobilostí vězeňského personálu, prevencí kriminality, kriminalitou dětí či mládeže nebo alternativními tresty (Vacek, 1996).

V roce 1987 Rada Evropy doporučila svým členským zemím aplikaci v zákonodárství a byla vydána Evropská vězeňská pravidla. Členské země se poté zavázaly k jejich implementaci, včetně České republiky. Účelem těchto pravidel je stanovit podmínky a standardy pro vězeňství, které by měly podporovat lidskou důstojnost. V praxi pak vytvářet korektivní zásady účelu trestu a předložit kritéria, podle kterých je možné posuzovat jednotlivé vězeňské systémy.

Obsah Evropských vězeňských pravidel:

- Základní principy aplikace,
- soubor pravidel, která musí vězeňská služba splnit a plnit ke každé odsouzené osobě
- kvalita personálu (osobnostní vyzrállost, profesionalita, odbornost aj.),
- výchovné zacházení, jeho cíle a komponenty (výchova, práce, sportovní aktivity),
- specifické kategorie odsouzených.

Cílem Evropských vězeňských pravidel je zabezpečení lidských a důstojných podmínek pro všechny vězněné osoby, přičemž by měly být zachovány zásady účelu plnění výkonu trestu na základě spravedlnosti a rovnosti. Vězeňský personál by měl odpovídat reálným kritériím pro výkon práce ve věznicích. V jejich práci by se měly odrážet prvky odborného sociálního a morálního přístupu, tak aby svým přispěním vylepšovali podmínky výkonu trestu. Evropská pravidla tedy

kladou důraz především na lidskou důstojnost, účinné jednání, humánnost a moderní přístupy, včetně odbornosti personálu (Evropská vězeňská pravidla).

Z výše uvedených faktů kromě jiného vyplývá, že výkon trestu odnětí svobody nemůže být ovlivňován nahodile či z vůle politiků nebo politických stran. Široký světový kontext klade vysokou laťku zacházení s pachateli trestné činnosti, a to nejen svým humánním akcentem, ale také promyšleností a propracovaností myšlenek (Vacek, 1996).

Evropská vězeňská pravidla se věnují mimo jiné také disciplínou a tresty a doporučují například:

- v zájmu bezpečnosti dodržovat ve vězeňském systému pořádek a disciplínu,
 - žádného vězně nelze potrestat jinak než v souladu s podmínkami příslušných zákonů a předpisů a aniž by nebyl předem seznámen s podstatou skutku, který měl spáchat,
 - musí mít právo se obhajovat a bránit,
 - právo na tlumočníka,
 - zákaz kolektivních trestů, krutých, nelidských nebo jinak ponižujících trestů,
 - v případě disciplinárního trestu (samovazby) musí lékař potvrdit, že je vězeň výkonu takového trestu schopen a provádět lékařské kontroly,
 - zákonem nebo předpisem by měly být stanoveny formy a délky disciplinárních sankcí.
- Chování, za které je možno je ukládat a dále pravomoci, kdo je může ukládat, podmínky odvolacího řízení a pravomoci odvolacího orgánu (Evropská vězeňská pravidla).

8. Zákon o výkonu vazby a trestu odnětí svobody

Problematiku kázeňských odměn a trestů upravuje především *Zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody, z. č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby, z. č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence, Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody a č. 109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby* a na to navazující vnitřní předpisy věznic a vazebních věznic. Například Nařízení generálního ředitele č.70 *o kázeňském řízení u obviněných, odsouzených a chovanců*, které stanovuje postup zaměstnanců Vězeňské služby ČR v kázeňském řízení a zmocnit je tímto k výkonu kázeňské pravomoci.

8.1 Odměna

„Jestliže odsouzený svým chováním a jednáním nebo příkladným činem projevuje odpovědný přístup k plnění stanovených povinností a spolupracuje při naplňování účelu výkonu trestu, lze mu udělit *odměnu*“.

Odměna může být udělena ve formě:

- Pochvaly,
- mimořádného zvýšení doby trvání návštěv (až na 5 hodin měsíčně, u mladistvých až na 8 hodin),
- povolení jednorázového nákupu potravin,
- zvýšení kapesného nejvýše o jednu třetinu až na dobu 3 kalendářních měsíců,
- věcná nebo peněžitá odměna až do výše 1 000 Kč,
- rozšíření osobního volna na zájmové aktivity až na dobu jednoho měsíce,
- opuštění věznice až na 24 hodin v souvislosti s návštěvou nebo s programem zacházení,
- přerušení výkonu trestu,
- u mladistvých navíc mimořádné povolení balíčku (Zákon č. 169/1999 Sb., §45, 63).

Přerušení výkonu trestu může ředitel věznice udělit odsouzenému, který úspěšně plní program zacházení a dosahuje účelu výkonu trestu a to až na 20 dnů během kalendářního roku. Doba přerušení se přitom započítává do doby výkonu trestu. Dále pak z naléhavých rodinných důvodů až na 10 dnů během kalendářního roku. Jestliže je potřeba odsouzenému neodkladně poskytnout zdravotní péči, kterou nelze zajistit ve věznici nebo ve specializovaném zdravotnickém zařízení Vězeňské služby, může ředitel věznice na nezbytně nutnou dobu výkon trestu odsouzenému přerušit (Zákon č. 169/1999 Sb., §56).

8.2 Kázeňský trest

V případě kázeňského přestupku (tj. zaviněné porušení zákonem stanovené nebo na jeho základě uložené povinnosti, pořádku nebo kázně) během výkonu trestu lze odsouzenému udělit *kázeňský trest*.

Kázeňskými tresty jsou:

- Důtka,
- snížení kapesného,
- zákaz přijetí balíčku,
- pokuta až do výše **5 000 Kč**,
- propadnutí věci,
- umístění do uzavřeného oddělení až na 28 dnů,
- celodenní umístění do uzavřeného oddělení až na 20 dnů,
- umístění do samovazby až na 20 dnů,
- odnětí výhod vyplývajících z předchozí kázeňské odměny.

Kázeňské tresty ukládané mladistvým jsou v některých bodech zmírněné a to například:

- umístění do uzavřeného oddělení až na 14 dnů,
- celodenní umístění do uzavřeného oddělení až na 10 dnů,
- umístění do samovazby až na 10 dnů,

Ředitel věznice mladistvému umožní přerušení výkonu trestu, pokud lze mít důvodně za to, že mladistvý bude v prostředí, které jej nebude negativně ovlivňovat (Zákon č. 169/1999 Sb., §65).

Výjimky existují také u odsouzených žen, kdy těhotné ženě a ženě, u níž od porodu dítěte neuplynula doba delší než 6 měsíců, lze uložit za kázeňský přestupek jen některý z těchto kázeňských trestů:

- Důtku,
- propadnutí věci,
- odnětí výhod vyplývajících z předchozí kázeňské odměny (Zákon č. 169/1999 Sb., §66).

„Odsouzené ženě, která před nástupem výkonu trestu řádně pečovala o své nezletilé dítě, lze po vyjádření příslušného orgánu sociálněprávní ochrany dětí prodloužit dobu, po kterou je přerušen výkon trestu, až o 10 dnů v kalendářním roce k návštěvě dítěte, které se nachází v péči jiné osoby“ (Zákon č. 169/1999 Sb., §68).

Některé kázeňské tresty všeobecně lze uložit též podmíněně se zkušební dobou až na 6 měsíců a pokud odsouzený nespáchá během zkušební doby jiný kázeňský přestupek, kázeňský trest se zahradí. Vždy musí být důkladně objasněny všechny okolnosti spáchaného kázeňského přestupku a prokázána vina odsouzeného, který má právo být seznámen se skutečnostmi a případně se k nim může vyjádřit. Uložený kázeňský trest musí být úměrný závažnosti spáchaného kázeňského přestupku a musí být v souladu se zájmem na dosažení účelu trestu (Zákon č. 169/1999 Sb., §46-47).

Kázeňský trest *propadnutí věci* lze uložit, jde-li o věc, již bylo použito ke spáchání kázeňského přestupku, nebo byla určena k jeho spáchání případně, kterou odsouzený získal kázeňským přestupkem nebo jako odměnu za něj (Zákon č. 169/1999 Sb., §48).

K uložení kázeňského trestu celodenního umístění do uzavřeného oddělení a umístění do samovazby je nezbytné předchozí posouzení lékaře, že odsouzený je zdravotně způsobilý podrobit se tomuto kázeňskému trestu. Při tomto kázeňském trestu odsouzený nepracuje, ani se neúčastní programu zacházení, není mu dovoleno kouřit, číst denní tisk a nakupovat potraviny a věci osobní potřeby s výjimkou hygienických potřeb. Není mu dovoleno odpočívat na lůžku mimo dobu k tomu vnitřním řádem určenou (Zákon č. 169/1999 Sb., §49).

Jestliže pachatele nelze za kázeňský přestupek stíhat nebo kázeňsky potrestat a jestliže mu věc nepatří nebo to vyžaduje bezpečnost osob, majetku, pořádek ve věznici, případně jiný obdobný obecný zájem lze odsouzenému *věc zabrat*. Vlastníkem takto zabrané věci se stává stát (Zákon č. 169/1999 Sb., §50).

Odsouzený má právo si do tří dnů ode dne oznámení rozhodnutí o uložení kázeňského trestu podat stížnost. O stížnosti pak rozhodne do pěti pracovních dnů od jejího podání ředitel věznice nebo k tomu zmocněný zaměstnanec Vězeňské služby.

Jestliže výkon kázeňského trestu není vzhledem k dalšímu chování a jednání odsouzeného potřebný, lze tento trest *prominout*. Stejně tak, pokud projevuje účinnou snahu po nápravě, lze od výkonu jeho zbytku *upustit*. Kázeňský trest lze také zahradit, pokud po výkonu kázeňského trestu odsouzený splní podmínky pro udělení kázeňské odměny, poté se na odsouzeného hledí, jako by mu nebyl kázeňský trest uložen (Zákon č. 169/1999 Sb., §53-54).

Při udělování odměn i trestů musí být dodržovány a respektovány *pedagogické zásady*, tak aby byl posilován jejich výchovný účinek. Mezi tyto základní zásady patří:

- *zásada přiměřenosti* – vždy je nutné přihlížet k míře a druhu zavinění, způsobu jednání i k dalším okolnostem,
- *zásada individuality* – umožňuje zvolit takový kázeňský prostředek, který zohledňuje jak psychické či fyzické vlastnosti, celkovou situaci i věk odsouzeného nebo obviněného,
- *zásada stupňování* – předpokládá udělování kázeňských prostředků od nejnižších k nejvyšším,
- *zásada důslednosti* – spočívá ve včasném a důsledném vykonání,
- *zásada spravedlnosti* – spočívá v objektivním zhodnocení jednání, bez nedůvodných rozdílů (NGŘ č. 70, § 14).

8.3 Resocializace v penitenciární praxi

Resocializace je proces, při němž dochází k výchovnému působení na pachatele trestných činů a který napomáhá k jejich znovu začlenění do společnosti po výkonu trestu odnětí svobody o jeden z úkolů prostřednictvím programů zacházení soustavně působit na osoby ve výkonu trestu odnětí svobody a obdobně i na některé skupiny osob ve výkonu vazby s cílem vytvořit předpoklady pro jejich řádný způsob života po propuštění (§ 2 odst. 1 písm. d) a také vytvářet podmínky pro pracovní a jinou účelnou činnost osob ve výkonu vazby, ve výkonu zabezpečovací detence a ve výkonu trestu odnětí svobody (§ 2 odst. 1 písm. g).

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 169/1999 Sb., v § 2 odst. 2 stanoví: „Trest může být vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody; tím však nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti.“ „S odsouzenými ve výkonu trestu se musí jednat tak, aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní, podporovaly se takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem“ (zákon 169/1999 Sb., §2).

Resocializace pomocí tzv. „programů zacházení“ má tedy oporu jak v zákoně 169/1999 Sb., tak i v zákoně ČNR č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky a ve Vyhlášce Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody. Následně je komplementována do vnitřních předpisů Vězeňské služby ČR. Programy zacházení jsou tedy rámcově upraveny v řádu o výkonu trestu odnětí svobody a další podrobnosti pak stanoveny ve sbírkách nařízení generálního ředitele VS ČR, sbírkách pokynů ředitele odboru

výkonu vazby a trestu, anebo v metodických listech ředitele odboru výkonu vazby a trestu, které vydává Generální ředitelství VS ČR.

Programy zacházení jsou celorepublikově sjednoceny a obsahují vzdělávací, pracovní, speciálně výchovné a zájmové aktivity s individuálním přístupem ke každému odsouzenému při jejich realizaci. Odsouzení mají možnost si zvolit některý z programů, které věznice nabízí a je schopna zajistit. Pokud si žádný z těchto programů nezvolí, musí se účastnit alespoň minimálního programu zacházení stanoveného vnitřním řádem věznice.

Program zacházení se zaměřuje na konkrétní cíl a podle toho se zvolí vhodné metody a způsoby zacházení s odsouzeným. Program je stanoven hned na počátku výkonu trestu a je periodicky vyhodnocován (Biedermanová, 2011).

Podle Biedermanové (2011) je program zacházení zpravidla rozdělen na následující aktivity:

Pracovní aktivity

Cílem pracovních aktivit je zejména vytvoření či uchování pracovních návyků. Předpokladem je smysluplná a dobře organizovaná práce, která vytváří v kladném slova smyslu vztah odsouzeného k práci a dochází k rozvoji mnoha osobnostních vlastností, nemluvě o práci jako prostředku uspokojování dalších potřeb a zájmů odsouzeného.

Vzdělávací aktivity

Gramotnost a vzdělání vězňů je považováno za jeden ze základních předpokladů pro resocializaci. Řada z nich nemá dokončené ani základní vzdělání. Nutností jsou tedy především kurzy zaměřené na čtení a psaní k doplnění základních znalostí nejlépe s možností získání vysvědčení o ukončení základní školní docházky. Daleko důležitější je však vzdělávání v pracovních oborech s možností rekvalifikace či kvalifikace v řemeslech nebo jiných profesích, tak aby tyto dovednosti mohli využít při návratu do běžného života (Biedermanová, 2011).

Speciální výchovné aktivity

Speciální výchovné aktivity programu zacházení jsou individuální nebo skupinová speciální pedagogická a psychologická působení na odsouzené, která vedou kompetentní zaměstnanci věznic (speciální pedagogové, psychologové, sociální pracovníci, terapeuti) a patří mezi ně například *sociálně právní poradenství, terapeutické programy, trénink nebo zájmové aktivity*.

Zájmové aktivity jsou naplňovány prostřednictvím různých zájmových kroužků sportovního, vzdělávacího či kulturního charakteru. Jedná se o organizovanou činnost ve volném čase, vedenou zaměstnanci s potřebným odborným vzděláním. Cílem je zejména rozvoj schopností, vědomostí a sociálních dovedností u odsouzených.

Oblast utváření vnějších vztahů (extramurální aktivity)

Jedná se o vytváření a posilování vazeb odsouzených především k rodině, přátelům nebo známým s výjimkou „závadových skupin“. K tomu je zapotřebí rozvíjení potřebných znalostí, dovedností a získání nových zkušeností, které jsou nutné pro život ve společnosti. Zaměřují se tedy především na návštěvy odsouzených s rodinou (Biedermanová, 2011).

8.4 Vlastní (standardní) program zacházení

Cíle programů zacházení s pachateli, které se soustředí na osobnost odsouzených jedinců, jsou nejlépe dosažitelné v případě zaměření se na specifické problémy spojené s jejich chováním. Může se jednat o problémy, které vyvrcholily v době spáchání trestného činu nebo o problémy, které jsou důsledkem zkušeností získaných během pobytu ve vězení. Programy zacházení s pachateli tak mají dvojí funkci:

- nabízejí odsouzeným možnost ověřit si, zda oni sami jsou schopni podstoupit konfrontaci se svými předchozími i současnými problémy,
- dávají větší prostor vězeňskému personálu pro porozumění vzorových prvků chování odsouzených.

Programy zacházení s pachateli trestných činů odsouzených na doživotí mohou být účinné pouze v případě, že tito odsouzení jsou určitým způsobem motivováni a ochotni tyto programy akceptovat. Tak jako citové ochabnutí může mít svůj vrchol na počátku trestu, může nastat období, kdy existují nejvhodnější podmínky a odsouzení jsou schopni programy přijímat.

Zacházení s pachateli nelze příliš zobecňovat, protože odsouzení mají své specifické potřeby závislé na jejich věku, délce trestu, intenzitě a kvalitě kontaktů a výjimečnosti své vlastní osobnosti. Může tedy být zachován jednotný přístup k problémům existujícím dané skupiny vězňů, programy samotné ale mají být zpracovány pro každého jedince zvlášť.

Programy zacházení vycházející z celkového chování odsouzeného jedince se mohou stát žádoucí motivací psychologickou i sociologickou, která ovlivňuje jejich pozitivní přizpůsobivost v rámci vězeňského prostředí. Tyto programy by neměly být zaměřeny pouze na změny chování odsouzeného (to většinou nejde předem dost dobře odhadnout a definovat), mohou však být počátkem pozitivnější komunikace mezi odsouzenými a vězeňským personálem.

Principy zohledňující specifickou odsouzených platí i při sestavování programů zacházení s dalšími zvláštnostmi odsouzených, jako jsou mladiství, mladí dospělí, cizinci, geronti, sexuální devianti, psychopati, závislí odsouzení (Jůzl, 2004).

Jak bylo již dříve předesláno, program zacházení obsahuje následující aktivity, jež korespondují s výše uvedenými složkami výchovy a závisí na vnitřních i vnějších podmínkách (možnostech) věznice.

Vnější podmínky:

- věznice lokalizovaná ve městě, na venkově nebo mimo obec (ve volné přírodě),
- věznice stará nebo novější,
- stavebně technické vybavení a zabezpečení,
- celková rozloha věznice,
- další podmínky.

Vnitřní podmínky:

- typ věznice,
- personální zabezpečení,
- estetizace věznice,
- specializovaná oddělení,
- další podmínky.

8.5 Principy penitenciární pedagogiky

Penitenciárně pedagogické principy nebo také principy penitenciární pedagogiky jsou pravidla či zásady, jejichž uplatňování a dodržování podmiňuje efektivitu výchovně vzdělávacího procesu. Principy penitenciární pedagogiky vycházejí z principů tradiční pedagogiky, na nichž pracoval již J. A. Komenský a které mají obecnou platnost v celém poli výchovně vzdělávacího působení na mládež i dospělé. Dále se principy penitenciární pedagogiky přibližují i principům speciální pedagogiky. Jejich skloubením a s přihlédnutím ke specifčnosti penitenciárního prostředí lze uvést tyto principy, jež pro penitenciární pedagogiku zkompletoval Jůzl (2004):

- princip cílevědomosti spojený s principem pedagogických perspektiv,
- princip vědeckosti,
- princip jednoty teorie a praxe,
- princip aktivity,
- princip názornosti,
- princip uvědomělosti,
- princip emocionálnosti,

- princip všestranného výchovného zaměření,
- princip výchovy v kolektivu,
- princip jednotnosti výchovně vzdělávacího působení,
- princip motivace,
- princip důslednosti,
- princip zpětné vazby,
- princip přísné spravedlnosti,
- princip humánnosti,
- princip pedagogického optimismu.

a) **Vzdělávací aktivity – výchova rozumová**

Hlavním cílem vzdělávacích aktivit je napomáhání snazšímu zařazení jedince do společnosti po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Tyto aktivity jsou zaměřeny na dokončení základního vzdělání, na vyučení nebo zaučení se v oboru. Tyto možnosti se uskutečňují na Středním odborném učilišti, učilišti a odborném učilišti Vězeňské služby ČR, které je zařazeno v síti škol České republiky. Jak jsme již uvedli, vyučení v oborech probíhá na školských vzdělávacích střediscích ve vybraných věznicích, tudíž ne všichni odsouzení mají tuto možnost.

Většina vzdělávacích aktivit probíhá prostřednictvím programů zacházení, podle nabídky a možností dané věznice. Vzdělávací aktivity mohou probíhat formou kurzů, přednášek, osvětové činnosti apod. Jedná se o právní výchovu, výuku jazyků (angličtina, němčina, španělština a další), seznámení se a práce na počítači, výuka mateřského jazyka (pravopis, stylistika, základní znalosti literatury české i světové), výuka matematiky, občanské nauky, historie atd. Zajišťují je buď erudovaní pracovníci věznice, přizvaní odborníci, ale také vězňové sami nebo může jít o sebevzdělávání (např. angličtina pro samouky). Nabídky vzdělávacích aktivit může být nepřeberné množství, záleží na zájmu a požadavcích odsouzených, na možnostech a iniciativě věznice. Vrcholem vzdělávacích aktivit je vysokoškolské studium, organizované podle přísných kritérií, praktikované u nás ve Vazební věznici v Brně (Černá, 2012, in Jůzl, 2012).

b) **Speciálně výchovné aktivity – mravní výchova**

Speciálně výchovnými aktivitami se rozumí individuální a skupinová pedagogická a psychologická péče. Patří sem různé druhy terapií, zejména arteterapie, ergoterapie a další, ale také tréninky na zvládání vlastní agresivity, sociálně právní poradenství, skupinové poradenství, rozhovory s psychologem nebo se speciálním pedagogem. Významným prvkem jsou i tzv. abreaktivní rozhovory (odlehčující v tenzi), případně logoterapie. Speciálně výchovné aktivity do určité míry před-

stavují nedirektivní metody výchovy, založené na dobrovolnosti vytváření soustavy motivačních prvků. Může jich být podle zaměření a proškolení vězeňských specialistů mnohem více.

Speciálně výchovné postupy zahrnují klasické metody speciální pedagogiky, jako jsou kompenzace a rehabilitace, dále se uplatňují prvky rodinné výchovy a pastorační a duchovní činnosti. Zejména role duchovního, nezávislé osoby, často integrující v sobě jak kněze, tak psychologa, vychovatele, pedagoga a sociálního pracovníka nebo i rodiče, je v penitenciární praxi nezastupitelná. Postupným vytrvalým tlakem těchto aktivit může docházet ke změnám v hodnotové orientaci odsouzeného, k inhibici (potlačování) nežádoucích projevů chování a ke změně celkového mravního profilu (Jůzl, 2012).

c) **Pracovní aktivity – pracovní výchova**

Známá jsou slova anglického průkopníka moderní penitenciaristiky, Johna Howarda (1726-1790): „Nechte vězně pracovat a budou ctnostní“. Tato poněkud nadsazená věta však je návodem k jedné z hlavních aktivit programu zacházení a tou je práce.

Osvojení si návyku pracovat patří k nejdůležitějším předpokladům pro správnou sociální adaptaci, ale také anticipaci vězňů. Proto je práce v systému zacházení s vězni po celou dobu výkonu trestu odnětí svobody jak v minulosti, tak i v současnosti, chápána jako významný prvek resocializace. Práce rozvíjí psychomotorické i manuální dovednosti jedince a vede i k utváření morálně volných vlastností (sebekázeň, houževnatost, preciznost). Práce představuje pro odsouzeného také jednu z možností, jak se vyvarovat jednotvárnému a někdy nudnému průběhu výkonu trestu. Jeví se též vhodným prostředkem k uspokojování potřeb a zájmů mnoha jedinců. Po dobu pracovní směny je odsouzený mimo ubytovnu (a někdy dokonce i mimo věznici) a i to je jedna z možností vyhnout se stresu nebo případným konfliktům vznikajícím v důsledku přeplněnosti ubytovaných na celách. Pracovní aktivity také přispívají ke snížení psychického napětí a nelze přehlédnout ani ekonomické důvody. V případě, že vězeň má možnost a chce pracovat, má také možnost plnit své dluhy a pohledávky (Jůzl, 2012).

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody přímo ukládá odsouzenému povinnost pracovat, pokud je do práce zařazen. Evropská vězeňská pravidla o zacházení s vězni považují práci vězňů za nejdůležitější sociální a integrační činitel. Nezaměstnanost vězňů naopak patří k největším rizikům možného sociálně reintegračního neúspěchu.

Pracovní aktivity lze rozdělit takto:

Práce potřebné k zajištění chodu věznice ve vnitřním provozu (údržba, úklid, knihovna, prádelna, kuchyně, lůžková část ošetrovny atd.).

Práce a zaměstnávání ve výrobních provozovnách podnikatelských subjektů.

Práce ve středisku hospodářské činnosti provozované příslušnou věznicí.

Pracovní terapie jako terapeutická aktivita odborně vedená zaměstnanci vězeňské služby, v rámci níž vykonávají pomocné práce např. v kuchyni, v zahradě, při úklidech apod. (Černá, 2012. In Jůzl, 2012).

d) **Volnočasové (zájmové) aktivity**

Volnočasové aktivity jsou důležitou složkou programu zacházení. Mnohdy bývá, pokud nelze uplatnit aktivity pracovní, nosnou částí programu. Volnočasové aktivity lze rozdělit z hlediska estetické výchovy a z hlediska tělesné výchovy – jako neodmyslitelných složek v systému výchovy. Jejich smyslem je jednak naučit se vhodným způsobem trávit volný čas a po propuštění navodit pozitivní změnu životního stylu. Tyto aktivity také napomáhají k udržení psychické i tělesné kondice odsouzeného a snižují jeho prizonizační tenzi. Jde o uspokojování zájmů, koníčků a libůstek odsouzeného, na což má právo a je to v penitenciární praxi vítáno

e) **Volnočasové aktivity estetickovýchovného charakteru**

Volnočasové aktivity tohoto charakteru naplňují všechny cíle estetické výchovy a přináší odsouzenému duševní i fyzické uspokojení, neboť si je zvolil sám. Podle teorie estetické výchovy půjde o stránku aktivní a o stránku receptivní.

Aktivní stránka představuje aktivní podíl jedince na vytváření kulturních hodnot a estetickovýchovných aktivit: je to účast a činnosti v různých kroužcích – řezbářských, modelářských, hudebních, pěveckých, čtenářských, výtvarných; dále kroužky šití, vyšívání, drhání, pletení, práce s dřevem, kamenem, kovy; kroužky chovatelské (akvariijní rybičky), pěstitelské (pokojové rostliny i venkovní), keramické, dramatické atd. Vždy záleží na vychovateli a dalších zaměstnancích, čemu sami rozumějí a dovedou, aby pak mohli účastníky aktivit usměřňovat a poradit jim nebo zapojit do vedení kroužků sami odsouzené. Těchto aktivit je nepřeberné množství, je jen třeba zapojit fantazii a využít schopností a někdy až uměleckých dovedností vězňů. Z hlediska motivace je vhodné pak z jejich výtvorů pořádat výstavy a soutěže nebo jejich díly vyzdobit kulturní místnosti, chodby apod. Větší aktivizace nastávají v době svátků, především církevních (Velikonoce, Vánoce).

Kromě činnosti ve spoustě kroužků je třeba také připomenout oblíbené stolní hry, karetní hry, křížovky apod.

Receptivní stránka zahrnuje sledování televizních pořadů a videa, poslech audia, ale také živých vystoupení hudebních skupin, hereckých vystoupení nebo sledování divadelní hry v podání vězňů – herců. Jde o to, i když se jedinec přímo aktivně nepodílí na vytváření umění a krásy, přesto může být silně citově angažován ve svém prožívání, a tudíž nelze hovořit o stránce „pasivní stránce“ (Jůzl, 2012).

f) **Volnočasové aktivity sportovního a tělovýchovného charakteru**

Tento typ aktivit je ve vězeňství vždy vítána i v celosvětovém měřítku, což je patrné i z mnohých zahraničních, zejména amerických filmů. Vychází se z několika faktorů, jež přispívají k inhibici nežádoucí agresivity, nudy nebo nekalých záměrů některých vězňů. Z nabídky věznic mají velký úspěch kondiční cvičení v posilovnách, pingpongové stoly a hra na nich, stolní fotbal atd. Na otevřeném prostranství a tam, kde to je možné, tak na hřišti, jsou v oblibě míčové hry – fotbal, kopaná, volejbal, nohejbal, košíková apod. Názory, že v posilovně si vězni „pěstují svaly“ proti dozorcům, neobstojí; vždy je třeba mít na mysli utlumení jejich přebytečné energie.

I vězeňská služba se snaží naplňovat cíl tělesné výchovy, jejímž výsledkem je pohybově a tělesně kultivovaná osobnost jedince, jež chápe pohybové aktivity jako nezbytnou součást svého životního stylu. Proto sportovní a tělovýchovné aktivity podporuje organizováním dlouhodobých i krátkodobých turnajů (je dobré je opět spojovat u „příležitostí“) s oceněním vítěze. K nim patří oblíbená hra v šachy, ping-pong a řada dalších dle zájmu odsouzených, ale také vychovatele.

Tak jako u estetickovýchovných aktivit, tak i u sportovních rozlišujeme stránku aktivní (jedinec sám provozuje sportovní aktivity), tak stránku receptivní, zejména u sledování sportovních televizních pořadů. U mladistvých odsouzených se volnočasové a zájmové aktivity mimořádně podporují (Jůzl, 2004).

g) **Oblast utváření vnějších vztahů (výchova rozumová, mravní, pracovní a citová)**

Tato součást programu zacházení bývá někdy označována jako **extramurální**. Jedná se o oblast jednak udržování, jednak utváření vztahů a kontaktů se světem „mimo zdi“ – proto extramurální. Cílem je posilování a udržování vztahů s rodinou a osobami blízkými, což přispívá k uspokojování základních psychických potřeb odsouzených. Pokud odsouzený přišel do výkonu trestu z funkční rodiny, je třeba jeho vztahy s tímto prostředím udržovat, a to hlavně v zájmu úspěšného návratu do

společnosti. V případě, kdy však rodina mívá přímý vliv na spáchanou trestnou činnost, měl by vychovatel posoudit míru vlivu takové rodiny na narušování resocializace.

Ve věznicích se však nachází také odsouzení, kteří jsou osamělí bez jakýchkoliv vnějších vztahů. Zde pak sehrávají důležitou roli dobrovolníci. Do věznice pravidelně docházejí za účelem pastoračních návštěv duchovní všech registrovaných církví. K nepřímým kontaktům patří i sledování televizních pořadů a četba denního tisku. Odsouzení mají k dispozici i vězeňskou knihovnu (Černá, 2012, in Jůzl, 2012).

Minimální program zacházení

Minimální program zacházení je uplatňován u těch odsouzených, kteří si nevybrali žádnou z předkládaných alternativ programů věznice. Skládá se z aktivit, které jsou pedagogicky a organizačně řízeny či vedeny pracovníky věznice v celkovém rozsahu přibližně dvaceti hodin týdně, garantem bývá speciální pedagog.

Minimální program (jakož ale i standardní) zahrnuje většinou následující aktivity:

- pracovní činnost pro věznicí,
- sebeobslužné činnosti (teorie a praxe praní, žehlení, údržba oděvu, domácí práce aj.)
- sociální dovednosti související s bezproblémovým životem,
- právní minimum,
- základy zdravotní hygieny, tělovýchovné činnosti,
- možnost uplatňování své případné záliby (Černá, 2012).

8.6 Tvořivá resocializace

Jako příklad hledání dalších cest a eliminace vlivu vězeňského prostředí na jedince (prizonizace) se jeví nové přístupy v zacházení s odsouzenými.

Profesor Pavel Mühlpachr (1962) ve svém pojednání Sociální pedagogika II (2011) na stranách 197-209 v kapitole 17 podává zevrubné nové pojetí resocializační pedagogiky, v níž dominantní roli hraje tzv. **tvořivá resocializační pedagogika**. Tyto nové přístupy organicky zapadají do pojetí penitenciární pedagogiky jako moderní metody znovuzáření jedince do občanské společnosti za využití všech jeho tvůrčích, byť doposud neodhalených vloh (Jůzl, 2012).

Významný polský autor, profesor Marek Konopczyński, je tvůrcem koncepce tvořivé resocializace. Stále více si v oboru penitenciaristika uvědomujeme, že klasické formy resocializace či zacházení jak v institucích, tak v otevřeném prostředí se jeví jako málo konstruktivní a neefektivní. Proto je

nezbytně nutné hledat nové cesty. Klasické resocializační metody jako jsou metoda přímého výchovného vlivu, nepřímého výchovného vlivu, metoda samosprávy vychovávaných jedinců, přesvědčování jako metoda resocializační práce, metoda pozitivních příkladů, situační metody, psychodrama jsou řazeny do těchto výše zmíněných metod klasických. Metoda tvořivé resocializace patří do kategorie moderních metod.

Metody a techniky resocializačního působení

Výchovné metody užívané v resocializačních procesech vycházejí z metod používaných v pedagogice, i když hodně pedagogů v minulosti formulovalo názor, že pokud speciální zacházení, tak také speciální metody, zásady, prostředky užívané pedagogy.

Historie resocializační výchovy a zvláště evoluce ve vývoji pedagogického myšlení směřují k seskupení „způsobů“, které pro výchovný proces vypracovala pokolení a k maximální aprobaci jejich modifikovaných seznamů.

Snah o klasifikaci seznamů metod, podle různých kritérií současně jak formálním tak i neformálním způsobem, bylo hodně. Avšak nyní zůstaly ty, které zřetelným způsobem ilustrují jejich vlastnosti. Základními kritérii jsou: čas a místo použití, užívané techniky a prostředky působení (osobní hodnoty; společenské situace; formální a neformální skupiny; kulturní prvky) z ohledu na osobu, která vychovává i je vychovávána.

Nejobecnější rozdělení je zahrnuto v způsobu používání technik osobou vychovávající, odtud skupina metod:

1. **Přímého výchovného vlivu:** předkládání návrhů; přesvědčování; osobní příklad; vyjadřování nesouhlasu a souhlasu; zavádění sebevýchovy; školní ocenění; vyjádření názoru; uvědomování a přesvědčování; nácvik a návyky apod., ve kterých je možná bezprostřední relace a komunikace mezi vychovatelem nebo jinou osobou a vychovávaným jedincem; podle schématu *vychovatel – vychovávaný*.

2. **Nepřímého výchovného vlivu:** obsáhla skupina metod situačního vlivu; pozitivní a negativní posílení uvědomování důsledků chování, instruování, organizování zkušeností, které žáka učí; rovněž prvky sociotechniky, trénink, ve kterých se mezi vychovatelem a vychovávaným jedincem objevují. Dále faktory, které zprostředkovávají funkcionální výchovný vliv prostřednictvím společenské situace, sociálních skupin, kulturních tradic, zvyků, obyčejů, hodnot a

norem dané společnosti. Neopomínejme pozitivní vlivy medií, které jsou klientům předkládány s edukační korekcí.

3. Metoda samosprávy vychovávaných jedinců. Avšak jejich použití v praxi naráží na mnoho překážek spojených např. s trestní a civilní odpovědností vychovatele, s pravidly resocializační instituce, s problematikou organizačních řešení. Proto se častěji zavádějí do pedagogické praxe prvky samosprávy, která do určité míry řídí činnost prostřednictvím tzv. reprezentace výchovných skupin s formální organizační strukturou (Mühlpachr, 2011).

Cíle tvořivé resocializace

Tvořivá resocializace ale není alternativou ke klasické resocializační pedagogice, ale doplňuje ji o nové dimenze a kontexty. Dokáže se dívat na sociální nepřizpůsobení z jiné perspektivy. Edukace, reedukace, resocializace a depersonalizace prostřednictvím tvořivé účasti na sociokulturních aktivitách se ukazuje jako časově poslední a ne příliš využívaná cesta v pedagogice. Tvořivá resocializace je vícedimenzionální a zohledňuje všechny existenční parametry jedince ve vztahu k jeho sociálnímu fungování jako bio – psycho – socio - spirituální osobnosti a jako člena společnosti a různých sociálních skupin.

Podle Konopczyńského lze vymezit pět charakteristik odlišujících tvořivou resocializaci od klasické resocializační pedagogiky. Jsou jimi:

1. tvořivá resocializace rozvíjí lidský potenciál na rozdíl od pouhé korekce sociálních a individuálních potenciálů jedince
2. sociální nepřizpůsobení prezentuje jako deficitní socializaci identity a nejen deviantních postojů jedince
3. cílem resocializace je vytvoření nových parametrů identity vychovávaného a nejenom korektivní změna přesvědčení, postojů, preferencí hodnotové orientace, chování a sociálních rolí.
4. prostředkem k dosažení cíle je rozvoj jedince a nikoliv jenom záměna negativních forem jednání za jiné prostřednictvím korekce, psychokorekce, psychomodifikace.
5. dominantní je při tvořivé resocializaci a k dosažení výše uvedených cílů metoda dosažení těchto cílů prostřednictvím trénování autoprezentace jedince vizualizovanými parametry identity.

Jde o metodická specifika tvořivé socializace, kterou lze charakterizovat pojmy: tvořivost-identita-resocializace (Mühlpachr, 2011).

Vlastní metody tvořivé socializace:

- metoda resocializačního divadla – divadlo každodenního života
- resocializační metoda prostřednictvím sportu
- dramaterapie – prezentace díla již vytvořeného
- muzikoterapie, hudba zpěv, vystoupení
- výtvarné aktivity, malba, kresby, modelování
- psychodrama a sociodrama

Každá z těchto aktivit má svoje pravidla, zákonitosti, jsou to metody relativně dlouhodobé. Musí k tomu být proškolený personál, prostorové podmínky, ekonomické podmínky a taky tvořivý personál. K výraznému užití těchto metod dochází především v institucionálních podmínkách. A tak jak deviantní projev přivodil sociálně nepřizpůsobeným jedincům pocit úspěchu, štěstí v deformovaném světě jeho hodnot a norem, analogicky docházíme u těchto jedinců k dosažení pocitu potřebnosti, ocenění za výkon, ohodnocení. Stávají se partnery, jsou motivováni, poznají nové dimenze lidské účelnosti a získají či dotvoří nové podoby své vlastní osobní identity (Jůzl, 2012).

Tvořivá resocializace se tak jeví z pohledu trestu odnětí svobody jako další krok k odklonu od klasického výkonu trestu odnětí svobody s náznaky již tak vyčerpaného humanizačního procesu a nabídnutí ambicí těm, kteří sice mají talent a sklony, schopnosti a další dispozice tvořit jiné, kulturní hodnoty, než doposud.

Závěr

Předkládaná diplomová práce je rozsáhlou esejí zabývající se nejen vznikem, vývojem a způsoby trestání, ale její implementací do penitenciární praxe. Ve svém konečném důsledku je práce zaměřena nad dalším, účinnějším vývojem a možnostmi trestu a z něho vyplývající resocializace (reintegrace) jedince, páchajícího trestnou činností.

Cílem diplomové práce bylo poukázat na roli odměn, a zejména trestů na základě hlubšího zkoumání dalších společenských disciplín, z nichž se penitenciaristika jako multidisciplinární věda vytvořila. Proto byla v diplomové práci tak zevrubně věnována pozornost epistemologickým východiskům filozofickým, historickým, pedagogickým, právnickým a kriminologickým. Podstatou práce bylo naznačit, že i odměny, především pak tresty se vyvíjely v souladu s rozvojem společenských věd, pokroku a humanizace. V práci jsou připomenuty i některé významné osobnosti, které k řešení problematiky trestání a odměňování ve vězeňské praxi svými názory přispěly.

Z metodologického hlediska byla práce pojata jako práce monografického typu. Prostřednictvím historicko-srovnávací metody byli chronologicky shromážděni autoři z oblasti filozofie, pedagogiky, historie, práva a kriminologie, kteří svými názory položili základy a epistemologická východiska penitenciaristiky jako „vědy žalární“ (Řezáč, 1852). Součástí práce jsou i úvahy, jež ovlivnily postoje k filozofii trestu a trestání z historického hlediska, od minulosti po současnost, zejména k trestu odnětí svobody.

Diplomová práce chce totiž naznačit, že výkon trestu odnětí svobody časem nebude dominantním trestem, ale že se budou hledat stále modernější, účinnější a lacinější alternativní tresty za páchanou trestnou činností. Důležitou roli v nich bude hrát především výchova, prevence, probační a mediační služba a celá škála alternativních trestů v pokrokových zemích světa, neboť v 21. století se stále častěji využívá institut alternativních trestů a úloha probačních a mediačních služeb v souvislosti s tresty alternativními.

Diplomová práce tak chce ukázat, jak se rodila penitenciaristika jako věda a v souvislosti s ní, jak se rozvíjela i filozofie trestu odnětí svobody a názory na ni. Výslednicí těchto změn je pak vznik právě alternativních trestů, které se vytvářejí postupně.

Na koncipování diplomové práce autor zvolil 6 kapitol. Vzhledem k rozsahu je práce teoretického charakteru, přináší však řadu nových poznatků a zejména možností jiného trestání, než je trest odnětí svobody. V tom lze spatřovat přínos práce: Hledat nové, ještě humánnější způsoby trestání pachatelů trestných činů, neboť pod vlivem prizonizace často dochází nikoliv k nápravě, ale ke

kontraproduktivním výsledkům. Pro ilustraci je v Příloze uvedeno pojednání mladého českého filozofa, Antonína Doláka, který přináší na trestání zcela jiný pohled.

Použitá literatura

Zákony

Trestní zákon č. 40/2009 Sb.

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody,

Zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby,

Zákon č. 257/2000 Sb., o probační a mediační službě, v platném znění

Zákon č. 555/1992 Sb. o vězeňské službě a justiční strážní, v platném znění

Zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence,

Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody,

Vyhláška č. 109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby,

NGŘ č. 70 /2013, o kázeňském řízení u obviněných, odsouzených a chovanců,

Zákon o výkonu trestu č. 59/1965 Sb.

Literatura

Beccaria, C., O zločinech a trestech, přeložil a doplnil Sládeček. Praha: (s. n.), 1893.

Biedermanová E., Petras M., Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení“, Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Praha: 2011, ISBN 978-80-7338-115-8

Čepelák, J. Penitenciární psychologie. Praha: VŠ SNB, 1982.

Černíková, V., Makáriušová, V. Úvod do penologie. Praha: Sociálně právní institut Most, 1997.

Černíková, V., Sedláček, V. Základy penologie pro policisty. Praha: Policejní akademie, 2005. ISBN 80-7251-104-1

České vězeňství 4/2011, VS ČR. Praha: 2011. ISSN 1213-9297

Dolák, A. Filozofické interpretace pojmu paradigma a jejich uplatnění v sociální pedagogice. Brno: IMS Brno, 2010.

Dolák, A. Netrestat, ale léčit. IMS Brno, 2010.

EVROPSKÁ VĚZEŇSKÁ PRAVIDLA, Doporučení Rady Evropy č. R (87) 3

Fábry, A. Penológia. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000. ISBN 80-7160-140-3

Foucault, M. Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení. Praha: Dauphin 2000, ISBN 80-86019-96-9

- Grigulevič, I. R. Dějiny inkvizice. Praha: Svoboda, 1973.
- Hladík, O. Výzkumný ústav penologický – pokus o reformu českého vězeňství, in: Historická penologie 1/2012, Praha 2012, s. 47-53.
- Hladík, O. Vznik VŠ SNB a katedra penologie v 80. letech 20. století, in: Historická penologie 1/2014, Praha 2014, s. 44-64.
- Inciardi, J. A. Trestní spravedlnost. Praha: Victoria Publishing, 1994. ISBN 80-85605-30
- Jůzl, M. Penitenciaristika a penologie. Brno: IMS Brno, 2012. ISBN 978-80-87182-24-6
- Jůzl, M. Penitenciaristika a penologie II. Brno: IMS Brno, 2013. ISBN 978-80-87182-34-5
- Jůzl, M. Otázky estetické výchovy morálně defektních jedinců. Rigorózní práce. Filozofická fakulta UJEP Brno, 1976.
- Jůzl, M. Sociálně pedagogická role církve v penitenciární praxi. Brno: IMS Brno, 2011. ISBN 978-80-87182-03-1
- Jůzl, M. Základy penologie a penitenciární pedagogiky. Brno: IMS Brno, 2004.
- Kýr, A. Historická penologie 3/2003, Praha: IV VS – Kabinet dokumentace a historie, 2003.
- Kýr, A. Historická penologie 1/2006. Praha: IV VS – Kabinet dokumentace a historie, 2006.
- Kýr, A. Památník Pankrác. Praha: Vězeňská služba ČR, 1999.
- Lyons, L. Historie trestu. Praha: Svojtka&Co., 2004, ISBN 80-7352-021-4
- Mařádek, V. Vězeňství. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005.
- Matějček Z. Po dobrém nebo po zlém. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-85282-00-3.
- Mezník, J., Kalvodová, V., Kuchta, J. Základy penologie. Brno: Vydavatelství MU v Brně - Právnická fakulta. 1997. ISBN 80-210-1248-X
- Monestier, M. Historie trestu a smrti. Praha: Rybka Publisher, 1999. ISBN 80-8618-205-3
- Novák, K. 1986. Úvod do penitenciární pedagogiky. Praha: VŠ SNB.
- Mühlpachr, P. Sociální pedagogika II. Brno: IMS Brno, 2011.
- Novák, K., Štrunc, P. 1985. Penitenciární pedagogika. Praha: Správa sboru nápravné výchovy.
- Raszková, T., Hoferková, S. Kapitoly z penologie I. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013. 125 s. ISBN 978-80-7435-264-5.
- Raszková, T., Hoferková, S. Kapitoly z penologie II. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. 184 s. ISBN 978-80-7435-378-9.
- Slovník cizích slov. Praha: SPN, 1971.
- Sochůrek, J. Kapitoly z penologie I. Liberec: Technická univerzita, 2007. ISBN 978-80-7372-203-6
- Sochůrek, J. Kapitoly z penologie II. Liberec: Technická univerzita, 2007. ISBN 978-80-7372-204-3

Sochůrek, J. Kapitoly z penologie III. Liberec: Technická univerzita, 2007. ISBN 978-80-7372-205-0

Störig, H. Malé dějiny filozofie. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-500-2

Svoboda, J. K historii vězeňských systémů. Praha: Prokuratura 4, 1969.

Taxová, J. Výchovné problémy dětských domovů. Praha: SPN, 1967.

Ťatecká, E., Postavení a úkoly probační a mediační služby. Ostrava: Key Publishing, 2007, ISBN 978-80-87071-55-7.

Uhlík, J. František Josef Řezáč – reformátor vězeňství a školství 19. století. Příloha časopisu České vězeňství č. 2/1997. Praha: VS ČR, 1997.

Uhlík, J. Historie věznění a vězeňství v Čechách. Praha: IV VS Stráž pod Ralskem, 2006.

Vacek, E. Úvodní zamyšlení a fakta o tradici mezinárodního úsilí, které vedlo ke vzniku Evropských vězeňských pravidel Evropských vězeňských pravidel. Praha: České vězeňství 2/1996.

Vacek, J. Právní názory církve římsko-katolické ve světle dějin. Brno, 1921.

Vaněček, V. Dějiny státu a práva v Československu. Praha: Orbis, 1975.

Všetečka, J. Všenáprava obrazem. Praha: Polygrafia, 1987.

Waller, M. Absolutní trest. Ostrava: Domino, 2006. ISBN 80-7303-310-0 .

Trestní zákon č. 40/2009 Sb.

Zákon o výkonu trestu č. 59/1965 Sb.

Zákon o výkonu vazby č. 293/1993 Sb.

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 169/1999 Sb.

Weby:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Alternativn%C3%AD_trest#Pojem_alternivn.C3.ADho_trestu

<http://www.vscr.cz/veznice-pankrac-26/vykon-vezenstvi-652/vykon-trestu-odneti-svobody-5746>

Seznam příloh

Příloha P I: Netrestat, ale léčit

Antonín Dolák

Netrestat, ale léčit

Člověk nemá svobodnou vůli, což dokazují mnohé výzkumy mozku: rozhodnutí něco udělat probíhá v nevědomých částech mozku mnohem dříve, než si to uvědomíme.¹ Navíc, nic se neděje bez příčiny, tedy i naše rozhodnutí musí mít vnější příčinu, kterou neovlivňujeme. Teorii prohlašující, že vše (včetně lidského jednání) ve vesmíru se děje nutně se ve filozofii říká *determinismus*.

Pocit svobodné vůle neoddělitelně patří – pro jeho spjatost s intencionalitou, tedy se zaměřeností, zacíleností mentálních stavů – do struktury lidského vědomí, je to však také základním motivátorem, aktivizátorem i regulativem lidského jednání, sloužícím často k jeho regulaci skrze pocity viny, nabádání k vlastní odpovědnosti. Jelikož předpokládáme u sebe i jiných svobodu, milujeme a nenávidíme sebe i jiné, jsme na sebe i jiné hrdí, klademe něco sobě i jiným za vinu. Tyto pocity zesilují žádoucí jednání a zeslabují naopak jednání (z nějakých důvodů) nežádoucí. Z pocitu svobodné vůle tedy plyne morálka regulující a stabilizující lidskou společnost.

Pokud však svobodní nejsme, jsou všechny tyto pocity a postoje a hodnocení z nich plynoucí falešné. Není důvodu sebe či jiné vinit nebo chválit, celá idea vězeňství či soudnictví je zastaralá a od základů špatná. Na to mnozí namítají, že bez pocitu svobodné vůle by se lidská společnost destabilizovala, nikdo by nic za nikoho nevinil (a tedy ani nemohl trestat nebo naopak odměňovat), zavládla by anarchie, zesílení celospolečenské agrese, sociální anomie. Proti tomu lze říci, že zájmem všech je společenská stabilita a tedy zájmem všech je pokračující existence soudů a věznic. Ty by však neměly trestat, ale pouze determinovat delikventy k nápravě. Delikventi sice nejsou za své činy odpovědní, pro společnost však představují hrozbu a je tedy zapotřebí snažit se je napravit, anebo (v nenapravitelných případech) izolovat.

¹Viz Libet (1983) nebo Koukolík (2010), mozek jako systém zcela ovládaný fyzikálními zákony potom dobře a přesvědčivě postihuje Searle (1992), Searle (1994) a Searle (2004).

Společnost by je (pokud neexistuje svobodná vůle) neměla trestat a chápat jako viníky, ale napravovat a chápat jen jako nemocné (tedy jednající proti společenským zájmům). Uvažme totiž, že jestliže není svobody, zločinec nahodile dostal „smolný“ kauzální řetězec vedoucí ho k zločinu, v tom případě je opravdu barbarské ho za jeho smůlu ještě osočovat a trestat, čímž se nespravedlivě jeho utrpení (již tak dost veliké) ještě zvyšuje. Podobě ti úspěšní a společností chápaní jako ctnostní, úspěšní a schopní, měli jen nahodilé štěstí, jejich oceňování však přispívá k celospolečenské podpoře tohoto jednání a může druhé determinovat a motivovat k podobnému jednání (nakolik jim to ovšem jejich vlastní determinace dovolují).

Kvůli idealistickým (a často náboženským) myslitelům a jejich nepodložené argumentaci operující s neempirickými entitami jako jsou „Bůh“, „duše“, „zásah Boží a Boží milost“ v laické (a často bohužel i filozofické) veřejnosti zůstává zachován názor, že filozofický problém „svobody vůle“ je nevyřešen a obecně má status dokonce „nevyřešitelného případu“. Z tohoto důvodu se v běžné právní, soudní nebo obecně etické praxi z filozoficky nepochopitelných, evolučně však bohužel naprosto pochopitelných důvodů (iluze svobody reguluje naše jednání skrze pocity viny a sebeúcty i skrze odměňování a trestání jiných lidí v komunitě) počítá s tím, že svobodní jsme, ač většina argumentů (také vědeckých, ať už se jedná o psychologii, sociologii nebo biologii, genetiku nebo neurovědy a kognitivní vědy, každá věda dodnes pracuje s kauzalitou a vysvětluje naše vědomí a „rozhodování“ jakožto účinek vnějších okolností) hovoří docela silně spíše proti svobodě lidské vůle. Na základě toho jsou „zločinci“ a jinak „nepřízpůsobiví“ lidé stále odsuzováni a trestáni, čímž se nespravedlivě zvyšuje lidské utrpení (bohužel je to evolučně funkční, viz výše).

Na to lze namítnout, že emoce jako jsou pocit viny nebo naopak hrdosti na vlastní ctnost velmi silně lidi motivují a regulují. I když zachováme takto pozměněné soudy a věznice, pro ztrátu těchto motivujících a regulujících emocí se zeslabí touha lidí být dobrými i touha lidí nebýt špatnými (pojmy „dobrý“ a „špatný“ zde předkládám pouze ve vágní podobě, myslím tím zde především pro-společenské nebo proti-společenské jednání). To je jistě pravda, ovšem silná touha lidí po stabilitě jejich komunit zůstane, a ta nadále zřejmě povede lidi k tomu, aby chválili (ač nezaslouženě, ale funkčně) dobré a napravovali (ač nezaslouženě, ale opět funkčně) delikventně jednající. Ale náprava „špatných“ už by neměla mít formu trestu, ale spíše „léčby“.

Často se operuje s tím, že deterministické učení znemožňuje „převýchovu“ či nápravu delikventů. Mohli bychom opáčit, že opak může být spíše pravdou. Zastánci svobody volby se domnívají, že delikvent spáchal svůj přečin dobrovolně a svobodně, nic ho k tomu nenutilo. Tedy je od základu zkažený, když přes to, že byl svobodný, spáchal nějaký špatný čin. Naproti tomu deterministé jeho jednání ospravedlňují různými negativními vlivy a optimisticky tvrdí, že pokud tyto špatné vlivy odstraníme a budeme delikventa determinovat pozitivněji, může se změnit.

V tomto je tedy determinismus optimističtější než zastánci svobody volby. Jistě, některé genetické determinace nebo determinace z raného dětství jsou neodstranitelné, ale v tomto se shodují jak zastánci determinismu, tak i zastánci svobodné vůle.

Mnozí namítají, že deterministická doktrína by měla pro společnost zhoubný vliv. Byl by to obrovský sociální experiment, který by nakonec utrpení lidí a nespravedlnost mohl ještě zvýšit. Důvodem by byl alibismus, který s sebou přináší. Vězni by se mohli začít bouřit, že jsou trestáni za něco, co nezpůsobili, podobně jako by byli trestáni za barvu očí. Na to však lze namítnout, že za své zločiny opravdu nemohou, ale tyto zločiny nejsou ani zdaleka tak neškodné jako je barva očí. Jistě by i oni sami chtěli uchránit sebe nebo i své děti před např. epidemií tyfu, a z tohoto důvodu by nic nenamítali proti tomu, aby nemocní a nakažení byli separováni a izolováni v nemocnicích. Podobnou hrozbu představuje pro společnost a její stabilitu zločin, proto je třeba zločince izolovat. K tomu lze ještě dodat, že většina odsouzených v těchto „raskolnikovských“ kategoriích zločinu, viny a trestu neuvažuje, proto by deterministická doktrína měla na jejich chápání vlastní situace ve věznici jenom malý vliv.

Měla by však mít vliv na zákonodárce a celý systém vězeňství, soudnictví a policie. S delikventy by se mělo zacházet mnohem humánněji, uvážíme-li, že za své činy nemohou, měli bychom s nimi jednat s nekonečným soucitem jako s nemocnými, jako s nevědomými dětmi, které potřebují spíše pomoc, nápravu, nikoliv však tvrdý trest.

Dalším argumentem pro humanizaci celého právního systému a systému zacházení s vězni je v rámci determinismu fakt, že nikdo neví (jelikož nikdo není svobodný), kam ho kauzální řetězec přesně dovede a může se tedy poměrně snadno ve vězení ocitnout sám. Nemá vůči tomu žádnou obranu, jelikož nedisponuje svobodnou vůlí. Je tedy v jeho vlastním zájmu, aby byly věznice a soudy humánnější. Jistě však díky determinismu také platí, že můžeme ve vlastní povaze a osobnosti vyzorovat jisté pravidelnosti a povahové rysy získané determinací způsobenou především našimi geny a ranou výchovou (ve skutečnosti můžeme počítat s interakcí naší genetické výbavy a výchovy). Tedy můžeme odhadnout, jak se chování našeho organismu bude dále vyvíjet. Ale vzhledem k mnoha vnějším kauzálním vlivům (vzpomeňme na teorii chaosu ukazující známý „efekt motýlích křídel“)² je možné, že nás „smolná“ kauzalita do vězení dovede.

Podobnou argumentaci nacházíme u Cashmoreho, který diskutuje o tomto problému s McEvoyem.³ Správně uvádí, že právní systém dál nelze podpírat eticky a deontologicky, ale pouze

²K tomuto problému i problému determinismu obecně poskytuje skvělou ilustraci film *The Butterfly Effect* z roku 2004.

³Cashmore (2010a), Cashmore (2010b), McEvoy (2010).

ryze pragmaticky a utilitaristicky. „Tresty“ podle Cashmora mají dále existovat, ale mají být jinak odůvodněny. Takový právní systém by se ve svých důsledcích podle Cashmora od současného vůbec nelišil. Cashmore zde však opomíjí nutnost humanizace tohoto systému: jelikož odsouzení za své zločiny nemohou, neměli by za ně být trestáni tak tvrdě, ale jen nakolik je nutné pro ochranu zbytku společnosti a jejich vlastní nápravu.

Dále Cashmore tvrdí, že by nadále nemělo být přihlíženo k duševnímu stavu odsuzovaných, jelikož nikdo za své provinění nemůže, tedy je irelevantní, zda byl při vykonání svého činu duševně nepřičetný nebo ne. To je jistě pravda. Vyšetřování duševního stavu žalované osoby pro možné zjištění polehčujících okolností (zločin z afektu, momentální či trvalé nepřičetnosti etc.) stojí mnoho peněz za psychiatry atd., které by se tímto ušetřily. Na druhou stranu je třeba proti Cashmorovi říci, že toto šetření prováděné psychiatry a psychology by se mělo provádět dále. Nikoliv už ovšem z důvodů obhajoby u soudu, ale pro to, aby se vysledoval kauzální řetěz, který se mohl podílet na zločinu (může jím být třeba duševní choroba). Tím by se pak snáze mohlo přijít na vhodnou léčbu či převýchovu (kauzální řetězce působící proti stávajícím kauzálním řetězcům, které „zločin“ způsobily) pachatele.

To by měl být zřejmě zásadní způsob, jak pachatele převychovávat. Nejprve je třeba vysledovat všechny kauzální vlivy, které k jeho činu vedly. Potom by byl třeba prozkoumat, zda se tyto vlivy dají nebo nedají zvrátit. Pokud se zvrátit nedají a pachatel je pro společnost nebezpečný, musí být trvale internován (samozřejmě v humánních podmínkách). Pokud se zvrátit dají, mělo by se přistoupit k hledání těch příčin, které to dovedou a k jejich urychlené aplikaci na subjekt pachatele.

Někdo by proti humanizaci soudnictví nebo vězeňství a právního systému obecně mohl namítat, že je nemožné ji provést, protože jsme determinovaní. Obecně potom tento argument zní tak, že člověk nic nemůže dělat, jelikož je determinovaný. Argument trpí jednou konfúzí: jde o to, že zaměňuje politickou nesvobodu s nesvobodou filozofickou. Jedině pokud bychom byli nesvobodní politicky (byli bychom např. daní do okovů), nemohli bychom nic dělat. Jenomže často politicky nesvobodní nejsme a naše permanentní filozofická nesvoboda naši schopnost něco dělat neničí. Jistě, ve skutečnosti jsme pouhými prostředky kauzálního působení, nejsme skutečnými subjekty (tedy prvními příčinami) našich činů, v tomto smyslu tedy skutečně nic neděláme. Ovšem jakožto prostředky (mezičlánky) kauzálních vlivů kauzálně potentní jsme, tedy můžeme i napravovat vězeňství a jiné věci, jsme-li k tomu determinováni. Je to „naše“ aktivita v tom smyslu,

že je vykonávána našimi těly, naše aktivita to naopak není v tom smyslu, že bychom byli jejími skutečnými původci.

Proti tomu však lze s modifikací Hegelova kréda říci, že to, co je skutečné, je evolučně funkční, dlouhé časové trvání prověřilo, že to takto funguje, a proto není radno to měnit. Právní systém operující se svobodou vůle se ukázal být funkčním, tedy jej neměňme, nechceme-li se dočkat možných negativních výsledků. Na to je možné opáčit, že už nyní se setkáváme se zmírňováním odpovědnosti člověka u soudu a při jeho souzení z důvodů uznaných determinant, které jej ovlivňují (opilost, drogy, duševní porucha, afekt etc.). Žádné velké negativní dopady to nemělo.

Zmiňovaný názor operující s tím, že poměry by se neměly měnit, protože jsou výsledkem dlouhé evoluce, by nás totiž mohl dovést až k dogmatickému konzervativizmu a k sociálnímu statismu, který lpí na reprodukci stávajícího bez možnosti změny, což by zmenšilo naši adaptabilitu a blokovalo naše nepopíratelné možnosti své současné poměry humanizovat, zlepšit.

Modifikací předchozího argumentu (jsme determinovaní, nelze s tím tedy nic dělat a pachatele musíme trestat tvrdě) je známé tvrzení, že stejně, jako je vrah determinován k vraždě, je soudce determinován k tomu, poslat ho na popravu. To je jistě pravda, jenomže to pomíjí fakt, jímž je právě racionální uvědomění si determinismu. Pokud soudci budou dále determinováni doktrínou determinismu, nebudou determinováni k tomu, vrahy na smrt posílat. Pokud jsou soudci racionálními lidmi, budou nejspíše determinovatelní racionální argumentací. Zdá se, že argumentace ve prospěch determinismu je navýsost racionální. Tedy snad bude dobře determinovat i soudce (pořád jen za předpokladu, snad naivního, že soudí a rozhodují racionálně).

Proti tomu je možné říci, že humanizace vězeňství redukuje strach lidí z vězení, přitom je to často právě tento strach, který je determinuje k nepáchání zločinů. To je pravda, jenomže už samotná izolace a převýchova, se kterou v zájmu stability společnosti determinismus počítat musí, bude determinovat lidi k chování spíše zákonnému. Navíc, nelze trestat nevinného, a v determinismu jsou nevinní všichni. Tedy nelze zvýšené utrpení *nevinných* (protože všichni ve věznicích skutečně jsou nevinní) ve věznicích ospravedlnit tím, že to zvýší pro společnost blahodárny strach z těchto věznic u jejich potenciálních klientů, u možných vězňů.

Dále lze namítat, že humanizované vězeňství neposkytne léčeným utrpení, které je sice nespravedlivé, ale často k jejich převýchově nutné (také láskyplně vytréstáme dítě a tím mu způsobíme krátkodobou bolest, ale k jeho dlouhodobému dobru). Na to lze odvětit, že si nikdo utrpení nezasluhuje. Ale pokud je nutnou součástí léčby, mělo by se zvážit, zda jeho aplikace přinese dobro společnosti nebo i jedinci samotnému. Pokud pouze společnosti, je jeho aplikace problematická, i když z hlediska stability společnosti asi obvykle nutná, pokud přinese dobro i

léčenému samotnému, je aplikace utrpení zcela neproblematická (není-li ovšem utrpení příliš velké).

Deterministická doktrína by měla vést k mnohem účinnější převýchově delikventů, než je tomu dosud. Z našeho pohledu na delikventy by měl být zcela odstraněn prvek odplaty nesoucí se v duchu starověkého „oko za oko, zub za zub“. Pokud jsou všichni nesvobodní, jsou všichni nevinní. Neměli bychom tedy nikoho trestat. Tak by se rozhodně neměli věznit staří či nemocní lidé pro svá minulá „provinění“, jestliže jsou nyní zcela jistě neškodní. Prvek trestu by neměl hrát roli v žádné státní ani soukromé instituci, vždy by mělo jít o zařízení nápravná, nikoliv trestní, jedinci by neměli být „odsuzováni“, neměli bychom delikventy označovat jako „odsouzenec“ ani jako „trestance“, ale nanejvýše jako nemocné lidi, kteří za svou nemoc nijak nemohou.

V čem by byla deterministická převýchova účinnější než je dosavadní „trestní“ systém, který už vlastní svůj název odvozuje od nepravdivého poznání (tak je tomu s celým soudnictvím: i výrok toho nejváženějšího soudce se zakládá na omylu spočívajícím v přesvědčení o svobodné vůli odsuzovaného, samotné „vynesení rozsudku“ potom samozřejmě je nesvobodný čin konaným soudcem také)? Mělo by se začít identifikací příčin, které k činu vedly, je tedy třeba posuzovat každý případ individuálně a vždy hledat konkrétní příčiny. Dále by se pátralo, zda lze dané příčiny přebít silnějšími, utlumit je nebo zda jsou nezměnitelné. V prvním případě by se volila důsledná snaha o nápravu, v druhém případě by se ošetřující snažili utlumit delikventní jednání a v třetím případě by se neléčilo, ale daný delikvent by byl izolován, kdyby i v budoucnosti bylo riziko, že bude společnosti škodit (ale velmi důstojně, jako jsou izolováni nemocní s infekcí). Pokud by toto riziko nebylo (což je zjevné např. u starých „nacistických“ nebo „komunistických“ „zločinců“), byl by delikvent propuštěn na svobodu.

Současný způsob celého právního řádu, celého soudnictví i celého vězeňství je založen na základní nepravdě, je tedy už od základu špatný a volá po důkladné reformě, ničící mnoho ze zavedených praktik, soudních i vězeňských. Jelikož jednání soudců i dozorců vychází z mylného základního přesvědčení, je systém neefektivní a často nepomáhá zlepšit jednání delikventů. Považuje totiž všechny souhrnně a mylně za „viníky“ a podle toho s nimi i nakládá. Trestá je tam, kde by je měl léčit. Často je vystavuje šikaně, a to jak ze strany spoluvězňů, tak ze strany dozorců. Veřejné mínění i blízké okolí odsouzeného pak často opět nepravdivě odsuzuje. Odsouzený pak za nahodile smolný kauzální řetězec, který ho bez jeho přičinění přivedl k „zločinu“, trpí dále. Jelikož se často nehledají konkrétní příčiny tohoto „zločinu“, nemůže dojít ani k jejich odstranění. Jedinec je ponižovaný, často po odchodu z vězení provádí ještě horší zločiny, jelikož se ve vězení zatvrdil a získal negativní kontakty, případně vychází z vězení jako psychicky zlomený člověk. Nikdo za to nemůže, vše, co se děje, se děje nutně a není možnost alternativní historie, ale i tento můj příspěvek

má být snahou o předeterminování současného dění, tedy byl napsán nutně (nemohl být nenapsán a jeho autor na něm nenese žádnou zásluhu ani vinu, protože vlastně není autorem, jelikož nikdo nic nevykonává) a pokud tomu ostatní kauzální vlivy umožní, může něco změnit.

Není třeba snad dodávat, že determinismus by ušetřil státní pokladně peníze. Netrestali by se dále již neškodní jedinci (jako staří „nacističtí“ „zločinci“), protože by k tomu nebyl důvod. Ostatní delikventi by byli léčeni konkrétně a efektivněji (samozřejmě bez užití násilí, zato však v případě potřeby utlumit delikventa by bylo mnohem více užíváno sedativ, ponižující a primitivní hrubé síly by se nemělo užívat nikdy), tedy by bylo menší procento recidiv.

Ušetřily by se také prostředky na hledání důkazů, zda je daný „zločin“ zaviněný nebo ne, zda např. odsuzovaný či posuzovaný jednal takto z důvodů duševní nemoci, premenstruačního syndromu a měl tedy sníženou odpovědnost. Odpovědnost nemá nikdo a nikdy, není tedy třeba zjišťovat, jak moc tato *neexistující* vlastnost je veliká (není totiž z důvodu své neexistence nikdy žádná).

Jsou zde ještě konkrétní otázky ekonomické, týkající se realizace celé humanizace soudního a vězeňského systému. Jinak řečeno se ptáme, zda by stát nepřišla nová opatření draž než opatření dosavadní. K tomu je nejprve třeba říci, že i kdyby tomu tak bylo, nic to nemění na faktu, že je třeba současný systém změnit, protože je celý založený na omylu a celý je tedy nespravedlivý, protože zvyšuje utrpení nevinným (jelikož každý je nevinný, a to neustále, ať udělá cokoli, protože ve skutečnosti nikdo nejedná, ale každý je jen vnějšími příčinami nucen jednat, tedy pouze se chovat).

Jestliže nikdo za nic nemůže, nikdo nemůže být ani za nic trestán, ačkoliv se tak v současnosti bohužel děje. Jestliže nikdo za nic nemůže, neměly by být v nikom ani systematicky vyvolávány pocity studu, zahanbení, trapnosti a viny, k čemuž se systém snaží své odsouzené dovést. Současný systém tedy nespravedlivě zvyšuje utrpení těm, kteří si ho nezasluhují. To si mnozí z nich dokonce i uvědomují, což u nich potom nevede k nápravě, ale spíše k zesilování pocitů trpkosti, hněvu, hořkosti, nenávisti a zatvrzelosti, tedy pocitů působících proti jejich možné nápravě.

Známou námitkou je tvrzení, že je možné způsobovat utrpení tomu, kdo sám dělá utrpení jiným. Tento argument by platil za podmínky, že by delikvent dělal utrpení na druhých sám a dobrovolně, ze své vůle. Jenomže tak tomu nikdy není: nikdo nic nedělá, všichni jsme jen nuceni vnějšími příčinami něco dělat. Stejně utrpení by jinak řečeno páchal na druhých lidech kdokoliv z nás, koho by ovlivňovaly stejné příčiny.

Reforma vězeňství by však, vrátíme-li se k ekonomické otázce, mnohé peníze bezesporu ušetřila. Jelikož by všichni byli léčeni individuálně a snažili bychom se přijít na konkrétní příčiny,

kteří jejich čin způsobily, byla by větší šance, že se delikventi „uzdraví“, bude méně recidiv, které jinak v současné době čerpají velkou část z výdajů na vězeňství i soudnictví.

Sledováním konkrétních příčin u konkrétních delikventů by se také zjistilo, že někteří z nich jsou nevléčitelní. Tito by byli trvale internováni. Jistě, za svůj čin nemohou a internace způsobuje utrpení, ale z důvodu společenských zájmů (jejich volný pohyb by způsoboval ve společnosti její destabilizaci, strach a utrpení dalších lidí) je v jejich případě nezbytná. Nemusím snad dodávat, že jejich izolace by musela být pokud možno důstojná a měly by v ní být prvky, které jejich život v ní alespoň zčásti zpříjemňují. Tedy měla by jim být jejich trvalá izolace vyvolávající v nich strast kompenzována nějakou slastí, ať už finanční či jinou. To není absurdní, pokud si uvědomíme, že za své činy nemohou.

Zmenšením počtu recidiv a trvalou izolací nevléčitelných jedinců by se také zvětšila bezpečnost ve společnosti, bylo by méně kriminálních činů, méně strachu mezi běžným obyvatelstvem.

Jak je výše řečeno, ušetřily by se peníze za jedince, kteří se v minulosti dopustili nějakého zločinu (oni se ho samozřejmě ve skutečnosti nedopustili, ale byli k jeho vykonání dohnáni vnějšími příčinami), ale nyní je jisté nebo alespoň velmi pravděpodobné, že tento zločin už v budoucnosti neopakují. Důvodem může být jejich nemoc, stáří nebo i to, že daný čin udělali v afektu, který může postihnout kohokoliv z nás, a proto není důvod, proč věznit je a ne třeba nás všechny. Každý člověk je totiž, jelikož je ovládaný emocemi, které nemá pod kontrolou (jelikož všichni jsme nesvobodní, tedy nikdo nemá svobodnou kontrolu naprosto nad ničím), potenciálně nebezpečný.

U těch delikventů, kde se zjistí, že jejich čin byl způsoben příčinou, která se u nich už nebude opakovat (protože je nahodilá a vnější nebo protože se jednalo o pouze momentální výchylku z normy, jako v případě již zmiňovaného afektu), by od jejich „léčby“ mělo být naprosto ustoupeno. Není k ní totiž důvod, navíc se ušetří státu peníze.

Je třeba podotknout, že pokud mluvím o „delikventech“, „nemocných“, kteří měli „spáchat“ nějaký „zločin“, mluvím pouze metaforicky. Nikdo za nic nemůže, nikdo tedy není větším delikventem než někdo jiný, všichni jsou jen pasivními objekty, tedy všichni jsou na tom stejně. Někteří však byli nahodile (protože bez záměru kohokoliv, bez záměru vlastního, bez záměru Boha či přírody nebo vesmíru) smolným (smolným pro ně i pro společnost) nutným (nemohlo se to totiž stát jinak, neexistují alternativní a paralelní historie vesmíru, alespoň v rámci nám známého vesmíru) kauzálním řetězcem determinováni k tomu, aby se chovali tak, že to škodí společnosti. Absolutně za to nemohou, je však třeba (pokud je to možné) je změnit tak, aby se už se podobně v budoucnosti nechovali.

Náš přirozený jazyk již předem počítá s lidskou svobodou, je tedy založen na omylu. Tento omyl prostupuje mnoho jazykových útvarů na mnoha jazykových úrovních (sémantických, pragmatických i gramatických, kde je člověk pojímán jako logický i gramatický subjekt, tedy aktér věty), kterými popisujeme lidské chování. Nikdo nic nemůže „spáchat“, „udělat“, „vykonat“, „vytvořit“, „provést“, „způsobit“, „zapříčinit“, nikdo nemůže být skutečným „deliventem“, „škůdcem“, „pachatelem“ apod. Všechno jsou to jen chybné pojmy plynoucí z chybného poznání. Ve skutečnosti se jen skrze některé lidi (bez jejich zásluhy, přičinění či viny) stávají činy, které způsobují utrpení jiným lidem. Je tedy třeba tyto lidi přeměnit tak, aby se to v budoucnosti už nedělo. Analogie s infekcí je nabíledni: člověk s infekcí nemůže nakazit jiné lidi schválně, nemůže ani za to, že touto infekcí trpí, ale skrze něj jsou jiní lidé bez jeho zásluhy nebo viny skutečně nakazováni. Je tedy třeba jej vyléčit, nikoliv trestat. Stejně je tomu i u lidí, kteří jsou dnes mylně označováni jako „zločinci“.

Je třeba „delikventům“ a „odsouzeným“ jejich situaci i takto vysvětlit, aby nepropadali pocitům viny, zahanbení nebo naopak dokonce hrdosti za svůj čin. Je třeba jim říci, že trpí jakousi „sociální“ „nemocí“, za kterou nemohou, kterou se však pokusíme vyléčit. Měli by být seznámeni i s prognózou a postupem jejich léčby, tedy nápravného programu. Jistě nikoliv drasticky jako v *Mechanickém pomeranči*, ale se zřetelem na jejich lidskou důstojnost a na jejich lidská práva. Pokud možno by jim mělo být utrpení způsobené léčbou kompenzováno jinak, skrze nějakou hodnotnou a důstojnou slast.

Ekonomicky tedy bude jejich léčba jistě nákladnější v tom, že se k nim musí (stejně jako doposud v nemocnici nebo v psychiatrické léčebně) přistupovat individuálně, hledat u každého z nich konkrétní příčiny, které je k činu dovedly a zkusit je odstranit. Tento postup však může být efektivnější, minimalizuje recidivy, nebude si všimát těch, kdo svůj čin v budoucnosti již pravděpodobně nezopakují a bude trvale izolovat nevléčitelné, tedy bude ve společnosti bezpečněji (Dolák, 2010, in: Jůzl, 212, ss. 13-19).

Literatura

CASHMORE, A. (2010a): The Lucretian Swerve: The Biological Basis of Human Behavior and the Criminal Justice System. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107, 4499-4504.

CASHMORE, A. (2010b): Reply to McEvoy: The Judicial System Is Based on a False Understanding of the Biology of Human Behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107, E82.

KOUKOLÍK, F. (2010): *Lidství. Neuronální koreláty*. Praha: Galén.

LIBET, B. (1983): Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (readiness-potential). *Brain* 106, 623-642.

McEVOY, J. (2010): A Justice System That Denies Free Will Is Not Based on Justice. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107, E81.

SEARLE, J. (2004): *Mind: A Brief Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

SEARLE, J. (1994): *Mysl, mozek, věda*. Praha: Mladá fronta.

SEARLE, J. (1992): Sloboda vole. In: Gál, E. – Keleman, J. (eds.): *Mysel, telo, stroj*. Bratislava:

BRADLO, 187-197.